

บทที่ 3

อัตลักษณ์แม่แต่่าก็มดอง

นักมานุษยวิทยา นักสังคมวิทยา และนักประวัติศาสตร์
ซึ่งศึกษากระดูกของเรา ระบบสังคมของเรา
และเหตุการณ์ในอดีตของเรา พยายามบอกว่า เราคือใคร
เมื่อเราไม่อ่านหนังสือที่เขาเขียน
เขาเหล่านั้นคิดว่าเราปฏิเสธเป้าหมายของตัวเราเอง
ดังนั้น เขาจึงรู้สึกเสียใจแทนเรา
และเขียนหนังสือเพื่อตัวเขาเองมากขึ้น¹

¹ จากหนังสือแม่ของบ้าน แพลและเรียบเรียงโดย นภภรณ์ หะวานนท์ จาก Women's Words: The Feminist Practice of Oral History เขียนโดย Lenore Keeshig.

ในเดือนมกราคมปีพ.ศ.2546 ผู้เขียนกลับไปบ้านคุณ บ้านแม่เฒ่าก็มั่งคั่งและเป็นบ้านเกิดของผู้เขียนเอง บ้านคุณตั้งอยู่ที่ตำบลเขาพระ อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลาและนั่นเป็นการเริ่มต้นเก็บข้อมูลเรื่องราวแม่เฒ่าอย่างจริงจังครั้งแรก ขณะนั้นแม่เฒ่ามีอายุ 78 ปีแล้ว เรานั่งคุยกันตรงนอกชานบ้าน เหมือนทุกครั้งที่เคยทำ แต่การพูดคุยครั้งนี้แตกต่างออกไป ตรงที่ผู้เขียนต้องคอยจดบันทึกไปด้วย ผู้เขียนจึงขออนุญาตจดบางเรื่องบางตอนที่เกรงว่าอาจจะลืมได้ ขณะที่คุยกันลงในสมุด ผู้เขียนเปิดสมุดพลิกไปหน้าคำถามที่ถูกเตรียมไว้ ก็ลงอ่านดูคร่าวๆ อีกหนึ่งเที่ยวก่อนที่จะเริ่มต้นถาม แม่เฒ่าออกปากชมผู้เขียนที่สนใจเรื่องของท่านและทำให้ท่านหวงรำลึกถึงเรื่องในอดีต แม่เฒ่าพูดกับผู้เขียนว่า “มันเป็นเรื่องดีที่มีเด็กๆ มานั่งคุยถามเรื่องนั้นเรื่องนี้จากคนเฒ่าคนแก่ เหมือนกับแม่เฒ่าในสมัยเด็กที่ชอบไปคุยและถามยาดำถึงเรื่องนั้นเรื่องนี้ให้ย่าเล่าให้ฟัง” เมื่อเล่ามาถึงตอนนี้ ทำให้ผู้เขียนเห็นว่า บุคคลที่น่าจะมีความหมายและมีความสำคัญต่อชีวิตของแม่เฒ่าในวัยเด็กคนแรกก็คือ ยาดำเป็นยาของแม่เฒ่าซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป ในวงพูดคุยครั้งนั้นมีแม่เฒ่าก็มั่งคั่งพ่อเฒ่าแก้วสามีของแม่เฒ่า แล้วยังมีแม่และพ่อของผู้เขียนซึ่งคอยช่วยถามและขยายความให้กระจ่างชัดเจนยิ่งขึ้น สักครู่หนึ่งยายขึ้นน้องสาวแม่เฒ่าซึ่งในทีแรกสาละวนเดินเก็บผลไม้ที่ร่วงอยู่บนดินในสวนรอบๆ บ้านได้ขึ้นบ้านมานั่งคุยกับเราด้วย และอีกสักพักหนึ่ง ทวดเล็กน้ำสะใภ้แม่เฒ่าเดินมาจากบ้านของแกเข้ามาสมทบนั่งคุยกันที่นอกชานบ้านซึ่งแม่เฒ่าพ่อเฒ่ามักใช้เป็นที่นั่งคุยสบายๆ รับประทาน

บ้านเกิดแม่เฒ่า

บ้านนาเล็ก บ้านคุณไม่มีวัดอยู่ในหมู่บ้าน ถ้าจะไปวัดหรือโรงเรียนในสมัยแม่เฒ่าต้องเดินไปบ้านนาสีทอง ซึ่งอยู่ถัดขึ้นไปทางอำเภอรัตนภูมิ วัดนาสีทองเป็นทั้งวัดและที่เรียนหนังสือของเด็กแถบนั้น นอกจากนี้ยังมีวัดป่าช้าหรือวัดเปลว จากบ้านแม่เฒ่าก็มั่งคั่งจะเดินถึงก่อนวัดนาสีทอง หมู่บ้านทั้งสามนี้คือบ้านนาเล็ก บ้านคุณและ คือ บ้านนาเล็กอยู่ในตำบลเขาพระ อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา และถือว่าเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ จนมีคำพูดติดปากของชาวบ้านเขาพระว่าขึ้นป่าพบของ ลงคลองพบปลา (“รัตนภูมิ,” ออนไลน์, 2550) ชื่อหมู่บ้านเหล่านี้เรียกตามลักษณะภูมิลักษณะของชุมชน เช่น บ้านคุณ มีคูน้ำซึ่งไหลผ่านบ้านนาเล็กมาถึงบ้านคุณ เรื่องคูน้ำหรือคนเฒ่าคนแก่มักเรียกว่าแม่คู มีเรื่องเล่าต่อกันมาว่า ในคูน้ำตรงที่ปัจจุบันเป็นเขื่อนคอนกรีตมีประตูเปิดปิดน้ำ เมื่อร้อยกว่าปีก่อนเดิมที่บริเวณนั้น ชาวบ้านเคยไปจุดธูปไหว้เพื่อขอยืมถ้วยชามไปใช้ในงานได้โดยจะมีถ้วยชามกลิ้งออกมาจากน้ำให้ยืมใช้กัน แต่มีข้อแม้ว่าต้องส่งคืนของให้ครบทุกชิ้น ย่าแดงแม่ของพ่อเฒ่าเล่าให้แม่ผู้เขียนฟังว่า ชาวบ้าน

มักทำข้าวของเสียหาย แตกชำรุดไปบ้าง คืนของไม่ครบบ้าง ถึงตอนนี้ใครไปจุดธูปนั่งชอกก็ไม่มีถ้วยชามออกมาให้ยืมอีกแล้ว เรื่องเล่านี้มีมาตั้งแต่ยาแดงยังเด็กๆ อยู่ แกบอกแม่ผู้เขียนว่า เคยได้เล่นเนียงเงินเนียงทอง² ที่กึ่งอยู่ในคูน้ำนี้ด้วย เขามือล้วงเข้าไปในเนียงเงินจับได้เงินแต่เขามือออกไม่ได้ เหมือนกับเนียงทอง เขามือล้วงเข้าไปคลำเจอทอง แต่เมื่อหยิบทองติดมือมาด้วยกลับเขมือออกจากเนียงไม่ได้ ต้องปล่อยเงินทองที่กำไว้ทิ้งก่อน แล้วถึงจะดึงมือออกจากเนียงได้ พ่อเฒ่ายังได้เล่าให้ฟังอีกว่า “มีตาขุนดำ เป็นทวดที่คอยเฝ้าดูแม่³ ไม่มีใครนับถือ ขอบนเบอร์อะไร ไม่ถูก บ่าวทอง(พี่ชายพ่อเฒ่า)ตั้งขึ้นมาเอง แต่แรกไม่ เค่าไม่หอนออกชื่อตาขุนดำแม่คุณ มันว่าเขาเอง ในอยู่ไม่มีใครเรียกกันแล้ว อีดวง(แม่ผู้เขียน)คนเดียวเรียกตาขุนดำแข็ง(พ่อเฒ่าหัวเราะ) บี(พวก)นาฬิกาไม่มีใครเรียกที่ เรียกแม่คุณเฉยๆนั่นแหละ ไปดู ไปลอยกระทงที่คูน้ำนั้นหรือทะเล” ปัจจุบันบ้านคูมีคนอาศัยกันอยู่ราว 195 ครัวเรือน⁴ และบ้านนาฬิกามีประมาณ 315 ครัวเรือน อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่า ชาวบ้านนาฬิกาปัจจุบันก็ได้นำสัญลักษณ์ของตาขุนดำมาเป็นตัวแทนบอกกล่าวข่าวสารและกิจกรรมต่างๆ ในบ้านนาฬิกาอยู่เสมอ

แม่เฒ่าเกิดที่บ้านนาฬิกา ในปีพ.ศ.2469 เวลานั้นยังใช้ได้จุดไฟให้แสงสว่างกันอยู่ พ่อของแม่เฒ่าไม่ทำนาแต่จะชอบออกไปหาน้ำมันยางในป่าบนเขามาไว้ใช้ไว้ขาย เข้าป่าไปที่สองสามวันทั้งหญิงทั้งชาย เขาข้าวของไปทำกินกันในป่า เพราะต้องเจาะยางแล้วเอาไฟเผาตรงที่เจาะให้น้ำยางไหลออกมามากๆ เขามาทำได้ ในสมัยนั้นยังไม่มีไฟฟ้าใช้ ชาวประมงที่ออกทะเลก็มาขอซื้อน้ำมันยางโดยให้ราคาดี แม่เฒ่าเล่าว่า ใครๆ ก็ชอบไปเจาะยางกับพ่ออื่น เพราะแกะจะค่องหมูเอาติดไปด้วยอย่างดี คือเอาหมูมาหมักเกลือใส่เครื่องไว้ ทำสะอาดมาก พอเข้าป่าไปถึงที่พักแล้ว ก็เตรียมทำอาหารหุงข้าวกินกัน ไปกับแกไม่อดมีของกินดีๆ ตลอด ขากลับได้น้ำมันยางทูนกันออกมาจากป่า แม่เฒ่าก็ทูนไว้บนหัวเหมือนกัน ต่อมาภายหลังเริ่มมีตะเกียงไว้ใช้เป็นตะเกียงที่ทำจากสังกะสี ลักษณะเหมือนประภาคารเล็กๆ มีไส้ตะเกียงเป็นเหมือนด้ายสีขาวหลายๆเส้นพันรวมกัน หนาและยาวพอให้น้ำมันก๊าดซึ่งมีสีฟ้าอ่อนชุ่มติดขึ้นมาตามไส้ตะเกียง ช่วยให้ติดไฟและให้แสงสว่างได้ ตะเกียงลักษณะดังกล่าวหยิบถือง่ายและสะดวก ทำให้ผู้เขียนนึกขึ้นได้ว่า ทุกครั้งที่แม่เฒ่าไปตลาด ในตะกร้าขากลับมักมีถุงใส่น้ำมันก๊าดสีออกฟ้าๆ ติดมาด้วยทุกที มาช่วงหลังถึงมีตะเกียงเจ้าพายุเข้ามา ให้แสงสว่างได้มากกว่าตะเกียงทั่วไป เมื่อแขวนไว้ในที่สูงแสงสว่างของตะเกียงส่องสว่างไปทั่วห้อง หลังจากนั้นถึงจะมีไฟฟ้าเข้ามาให้ใช้กันทีหลัง

² เนียงเงินเนียงทองเป็นภาชนะคล้ายตุ่มแต่มีขนาดเล็กมากทำมาจากเงินและทอง

³ แม่คุณหรือคูน้ำ เป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน

⁴ ข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลเขาพระเมื่อปีพ.ศ.2549

ราวปีพ.ศ.2484 แม่เฒ่าก็มั่งคั่งแต่งงาน และยังคงอาศัยอยู่ที่บ้านนาเล็ก บ้านเกิดของตัวเอง ซึ่งมีทั้งพ่อและย่าอยู่ด้วย ส่วนแม่คล้อยแม่ของแม่เฒ่านั้น หลังจากที่เลิกกับพ่อได้กลับไปอยู่บ้านคุณ หลังจากที่แม่เฒ่าก็มั่งคั่งแต่งงานแล้ว พ่อเฒ่าได้ย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านของแม่เฒ่า และมีญาติผู้ชายฝ่ายพ่อเฒ่าตามมาอยู่ด้วยอีกสองคน มาช่วยทำงานเลี้ยงวัวและไถนา เมื่อถึงหน้าทำนาก็ต้องไปนอนค้างที่หน้า(กระท่อม)ข้างนาสองสามวันแล้วถึงจะกลับบ้านที่นาอยู่ไกลจากบ้าน ถึงแม่พึ่งคลอดลูกได้ไม่กี่วัน แม่เฒ่าเอาลูกที่ยังเล็กไปเลี้ยงด้วย เพราะยังต้องให้นมลูกกินอยู่ แต่บางครั้งก็เอาลูกที่พึ่งคลอดไปฝากไว้กับญาติผู้หญิงฝ่ายพ่อเฒ่าซึ่งมีลูกรุ่นเดียวกัน ได้อาศัยกินนมไปด้วยหากแม่เฒ่าพักเที่ยงมาให้นมลูกกินไม่ทัน แม่เฒ่าอาศัยอยู่ที่บ้านนาเล็กจนกระทั่งตั้งท้องลูกคนที่ห้า ถึงได้ย้ายไปอยู่ที่บ้านคุณซึ่งเป็นบ้านของแม่คล้อย หมู่บ้านทั้งสองอยู่ติดกัน คนทั้งสองหมู่บ้านต่างเป็นญาติๆ กัน ถนนที่เดินไปมาหาสู่เป็นทางเดินเล็กๆ ตามสวนยางซึ่งลัดเลาะไปได้หลายทาง และอีกทางเป็นถนนหลวงขนาดใหญ่-स्तูล ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาทำไร่ หาของป่าในยุคแรกๆ และทำสวนยาง สวนผลไม้อื่นในเวลาต่อมา

ในปีพ.ศ. 2487 ซึ่งเป็นปีที่แม่ผู้เขียนเกิดได้เกิดโรคไข้ทรพิษระบาดที่บ้านนาเล็กขึ้น ปีนั้นเป็นปีเดียวกันกับที่แม่เฒ่าสูญเสียพ่ออันไปเพราะไข้ทรพิษ แม่เฒ่าต้องหลบลูกที่พึ่งคลอดรีบพาไปซิดยา แล้ววิ่งไปบอกพ่อเฒ่าที่กำลังทำนาอยู่ให้ไปซิดยาที่บ้านกำนัน แม่เฒ่าเห็นพ่อและญาติพี่น้องที่รักใคร่ตายลงในบ้านอย่างทันทูทุกขุทรมาน น่าจะเป็นช่วงเวลาสำคัญอีกครั้งหนึ่งในชีวิตแม่เฒ่า นอกเหนือจากเหตุการณ์ในวัยเด็ก ตอนที่แม่คล้อยเลิกกับพ่ออัน ทำให้แม่เฒ่าแล้วต้องแยกกันอยู่กับแม่ตั้งแต่เด็กๆ และยังคงทนอยู่กับพ่อที่มักจะทุบตีทุกครั้งที่มีแม่เฒ่าทำอะไรให้แกโกรธขึ้นมา หลังจากเรื่องราวร้ายๆ ผ่านไป ชีวิตดำเนินกลับเข้าสู่ภาวะปกติ ทำไร่นาไปตามฤดูกาล ในวันว่างไม่มีงานการใดแล้ว ถึงจะได้ไปทำบุญงานประเพณีตามวัดวา ส่วนใหญ่ญาติพี่น้องผู้หญิงที่สนิทสนมฝ่ายแม่เฒ่า ได้แก่ นางสาวนางนุ้ยและนางสาวดำ จัดให้มีการเล่นโนราโรงครูขึ้นแทบทุกปี แม่เฒ่าชอบไปชมการละเล่นนี้แทบทุกครั้งทั้งที่บ้านนางสาวนางนุ้ยและนางสาวดำ แม้ว่าพ่อเฒ่าจะไม่ชอบให้ไปดูก็ตาม จนแม่เฒ่าได้เรียนรู้การเข้าทรง มีตายายและครูหมอโนรา มาจับลงที่แม่เฒ่า เป็นการถ่ายทอดความรู้ระหว่างญาติพี่น้องผู้หญิงด้วยกัน เป็นการเลือกสรรคนทรงของสายตระกูลเดียวกันต่อมาแม่เฒ่าก็ไปช่วยนางสาวทั้งสองเข้าทรงด้วยหลายครั้ง ต่อมาราวปีพ.ศ.2490 แม่เฒ่าและพ่อเฒ่าได้ย้ายไปอยู่กับแม่ของแม่เฒ่าที่บ้านคุณ เนื่องจากทวดผู้เขียนซึ่งเป็นแม่ของแม่เฒ่าอาศัยอยู่คนเดียว จึงขอให้แม่เฒ่าและครอบครัวไปอยู่ด้วยกัน ประกอบกับที่บ้านนาเล็กนั้นมีนางสาวนางนุ้ยคอยดูแลย่าดำอยู่แล้ว จึงไม่มีอะไรที่ต้องเป็นห่วง หลังจากที่แม่เฒ่าไปอยู่กับแม่คล้อยที่บ้านคุณ พี่ชายของพ่อเฒ่า ซึ่งเป็นนายโรงโนราได้ยืมว่า ตั้งแต่

แม่เฒ่าคลอดลูกคนที่สาม ซึ่งก็คือแม่ผู้เขียนนั่น แก่บ่นเข็ดเมื่อยเนื้อตัวมาตลอด พี่ชายของพ่อเฒ่า จึงได้บ่นกับตายายและครุหมอโนราของฝ่ายพ่อเฒ่า ให้ช่วยรักษาอาการเจ็บป่วยของแม่เฒ่า หลังจากการบ่นครั้งนั้นอาการของแม่เฒ่าค่อยๆ ดีขึ้น แม่เฒ่าจึงได้เล่นโนราโรงครูถวายแก่นบให้ ตายายและครุหมอโนราฝ่ายพ่อเฒ่า และนั่นเป็นการจัดพิธีโนราโรงครูที่บ้านแม่เฒ่าเป็นครั้งแรก และแม่เฒ่าได้เป็นคนทรงหลัก เป็นเจ้าภาพจัดงานโนราโรงครูขึ้นเองที่บ้านเฒ่า เป็นปีเดียวกับที่ แม่เฒ่าย้ายเข้าไปอยู่บ้านเฒ่ากับแม่คล้ายในครั้งนั้น มีญาติผู้ใหญ่ทั้งน้ำสาวนางนุ้ยและน้ำสาวดำ มาช่วยเข้าทรงด้วยและพี่ชายพ่อเฒ่าซึ่งเป็นนายโรงโนราก็ได้มาร่วมเล่นโนราโรงครูด้วย แต่โนรา ที่มาทำพิธีให้ในครั้งแรกนี้ชื่อโนราอวม ซึ่งเรียนโนรามาด้วยกันกับพ่อเฒ่าตั้งแต่เด็กโดยโนราอวม มาเล่นให้โดยไม่ได้เรียกค่าจ้างแต่อย่างใด

บ้านแม่ของแม่เฒ่าที่บ้านเฒ่าหลังนี้อยู่มาถึงห้าหก รุ่นแล้ว น่าจะมีอายุราวร้อยกว่าปีแล้ว ปัจจุบันมีพื้นที่เหลือประมาณ 4 ไร่ บ้านปลูกอยู่ในสวน เป็นเรือนไม้ คนได้มักออกเสียงว่า “รีน” บ้านมีลักษณะเหมือนบ้านในชนบทไทยทั่วไปในภาคใต้ คือมีเสาปูนเปลือย ส่วนหลังคาทำด้วย กระเบื้องแผ่นเล็กๆ เป็นกระเบื้องโบราณ ตัวบ้านเป็นบ้านไม้ยกพื้นชั้นเดียว มีห้องนอนเป็นสัดส่วนอยู่สองห้อง ตั้งอยู่ปีกด้านซ้ายและขวาของบ้าน ประตูห้องนอนและประตูหน้าบ้านนั้น ทำไว้อย่างแน่นหนาใช้ไม้แผ่นใหญ่ๆ เอามาทำ ส่วนพื้นบ้านใช้ไม้หนาแต่ขนาดแผ่นเล็กลงมา แผ่นไม้ถูกวางเรียงเป็นแถวห่างพอให้นิ้วโผล่ได้เท่านั้น มีพื้นที่ตรงกลางในบ้านเอาไว้นั่งคุยกันหลัง กินข้าวเย็นและก่อนเข้านอน ห้องครัวนั้นเดิมทีแยกเป็นอีกหลัง มีประตูเข้าอยู่ด้านนอกตัวบ้าน ติดกับห้องเก็บข้าวเปลือก ตอนหลังเมื่อเลิกทำนาแล้วไม่มีข้าวเปลือกที่ต้องเก็บไว้ จึงรื้อเรือนหลังที่เป็นห้องครัว ห้องข้าวเปลือกออกไป แล้วย้ายครัวเข้ามาอยู่ในบ้านแทน ส่วนพื้นที่ด้านนอกเป็นนอกชาน ส่วนใหญ่เอาไว้รับแขก ใครไปใครมาก็นั่งคุยกันที่นอกชาน เพราะสว่างกว่าในบ้าน บ้านแม่เฒ่าปลูกแยกไปจากบ้านหลังอื่นๆ ในบ้านเฒ่า ล้อมรอบด้วยสวนผลไม้ มีต้นทุเรียน เป็นทุเรียนบ้านและทุเรียนพันธุ์ หน้าบ้านตรงกับบันไดทางขึ้นบ้านมีบ่อน้ำซึ่งเป็นบ่อขุดห่างจาก บ้านสักห้าหกก้าว ในวัยเด็กผู้เขียนจำได้ว่า เราอาศัยน้ำในบ่อนี้ไว้ดื่มกิน นอกจากตักขึ้นมาไว้ใช้ ชักล้างแล้ว แม่ผู้เขียนชอบตักน้ำหิ้วขึ้นบ้านใส่ตุ่มไว้จนเต็มทุกตุ่ม เพื่อที่แม่เฒ่าพ่อเฒ่าจะได้ ไม่ต้องเหนื่อยมาตักน้ำเอง ผู้เขียนเคยทดลองตักน้ำในบ่อและพบว่า การตักน้ำให้ดีต้องมีเทคนิค ในการสะบัดถังน้ำ ต้องทำให้ได้จังหวะเพื่อจ้วงตักน้ำขึ้นมาเต็มถัง ถัดจากบ่อไปทางขวามีต้นมังคุด ที่พ่อเฒ่าปลูกไว้ อายุเท่ากับลูกสาวของพ่อเฒ่าคนที่ เป็นหมอดูคืออายุประมาณห้าสิบปีต่อมา พ่อเฒ่าได้ยกต้นมังคุดต้นนี้ให้น้ำสาวคนนี้ไป ไปขึ้นงามลูกดกทุกปี ผู้เขียนในวัยเด็กก็ชอบขึ้นไป

ปีนเล่น แต่ว่ากิ่งของมันถี่มากจนไม่มีที่ว่างมากพอที่เราจะยึดแข็งยึดขาได้พักหลังจึงไม่ได้ปีนขึ้นไปอีก

ห่างจากบ้านแม่เฒ่าไปทางขวาราวสองเมตร เป็นต้นมะพร้าว ต้นหมากและต้นทุเรียน บ้านที่ซื้อไข่เนากับต้นไฉ้เตี้ย พ่อเฒ่าตั้งซื้อต้นไม้เหล่านี้ตามลักษณะเด่นของมัน คือต้นไข่เน่าผลที่ได้ส่วนใหญ่มักเน่าเสีย ส่วนอีกต้นที่ซื้อไฉ้เตี้ยเพราะเมื่อเทียบกับต้นทุเรียนบ้านต้นอื่นแล้วเป็นต้นเล็กและเตี้ยที่สุด ถัดไปเป็นหลุมเอาไว้เผาถ่าน เมื่อก่อนที่บ้านแม่เฒ่าใช้ฟืนและถ่านหุงข้าว ทำกับข้าว สมัยนั้นไฟฟ้ายังไม่มีใช้ ต้องเผาถ่านไว้ใช้เอง ไม้ที่นิยมเอามาเผาได้แก่ ไม้พลู ไม้แบก เป็นไม้เนื้อแข็ง ส่วนไม้ยางไม่นิยมเอามาเผาถ่าน แม่ของแม่เฒ่าเดินเข้าไปตัดไม้มาจากในป่า เมื่อก่อนหมู่บ้านมีป่าล้อมรอบ จึงหาไม้มาเผาถ่านได้ง่าย ผู้เขียนจำได้ว่าไม่ค่อยชอบไปที่หลุมถ่านมากนัก เพราะกลัวว่าจะเผลเอาทำเหยียบลงในหลุมถ่าน เวลาตามทอดไปเล่นอยู่ใกล้ๆ ที่ไรู้สึกว่าหลุมถ่านร้อนอยู่ตลอดเวลา การเผาถ่านใช้วิธีเผาด้วยแกลบ ภายหลังหลุมถ่านกลายเป็นหลุมร้าง เอาดินมาถมให้พื้นเสมอกันหมด และหันมาซื้อถ่านจากตลาดมาใช้แทนการเผาถ่านเอง หลังจากนั้นอีกพักใหญ่แก๊สก็เข้ามา มีหม้อหุงข้าวไฟฟ้าตามมา ที่บ้านแม่เฒ่าเลยไม่ต้องเผาถ่านให้ยุ่งยากอีกต่อไปและห่างออกไปทางซ้ายของบ้าน มีเพิงเล็กๆ ตั้งเครื่องมือทำยาง เครื่องรีดยาง ให้เรียบเป็นแผ่น เรียกว่าโรงเชีย คนตัดยางต้องออกไปสวนยางตั้งแต่หัวมืด คือราวตีสอง เพราะการตัดยางช่วงเช้ามีดี เชื่อกันว่าน้ำยางจะออกดี ตอนสายๆ ราวหกโมงเช้าถึงจะเก็บน้ำยางเก็บจอก(ทำจากกระเบื้อง)ที่รองน้ำยางไว้มาเทใส่ถังสังกะสี หัวถังเก็บไปที่ละต้นๆ แล้วถึงจะเอามาทำยางแผ่น แต่ในสมัยนี้ ไม่นิยมทำยางแผ่นกันแล้วเพราะมีรถเข้าไปรับซื้อน้ำยางกันถึงสวน

ด้านทิศเหนือของบ่อน้ำเป็นสวนของแม่เฒ่ากับทวดคล้าย ช่วงเย็นๆ ทวดคล้ายจะหิวหมา(ที่ตักน้ำทำจากกาบหมาก) ไปริมคูห่างจากตัวบ้านราวร้อยเมตร ตักน้ำในคูมารดพีชผักสวนครัว ที่ปลูกเอาไว้ มีทั้งถั่วฝักยาว มะเขือชนิดต่างๆ ดิบลิ(พริก) ตะไคร้ ขี้มัน(ขมิ้น)ผักหลายชนิด ผู้เขียนชอบไปช่วยทวดตักน้ำรดน้ำผัก เพราะหมาที่ตักน้ำของทวดเบากว่าถังเหล็กตักน้ำที่บ่อเสียอีก บางทีผู้เขียนช่วยจวกดินทำหลุมเอาไว้ให้ กลิ่นดินในยามเย็นนี้หอมมาก ผสมกับเสียงนกที่พากันบินกลับรังในยามที่ดวงอาทิตย์กำลังคล้ายต่ำหลบหายไปจากขอบฟ้า สวนพลูของแม่เฒ่าอยู่ถัดมาด้านใน ติดกับบ่อน้ำมากกว่าสวนพีชผักของทวด เวลาแม่เฒ่าเก็บใบพลูจึงแค่เดินลงจากบ้านไปเก็บได้ง่ายๆ ไม่ต้องเดินไกล แม่เฒ่าเชี่ยวชาญในการเลือกใบพลูให้ได้ใบที่สวยงามไม่แก่เกินไป โดยจะเด็ดมาที่ละหลายๆ ใบซ้อนกันไว้ แล้วเอามาเช็ดทำความสะอาด เด็ดก้านที่ติดมาทิ้งเสีย แล้วค่อยๆ พับเก็บไว้ในเชี่ยนหมาก ช่วงที่นั่งว่างๆ แม่เฒ่าก็จะหยิบเอาหมากออกมาผ่านบางๆ ใส่ฝ่ามือ แล้วเอาเข้าปากเคี้ยว จากนั้นก็หยิบเอาใบพลูออกมากรีด เอาปูนป้าย

ลงบนใบพลู ส่วนใหญ่ใช้ปูนแดง ป้ายบางๆ พับใบพลูแล้วม้วนเรียวย ค่อยเอาเข้าปากกัดช้าๆ ก่อนที่จะเคี้ยวกับหมากที่รออยู่ในปากก่อนแล้วอย่างเอร็ดอร่อย เคี้ยวอยู่สักพักใหญ่ แล้วถึงบ้วนน้ำหมากลงใต้ถุนบ้าน พื้นบ้านของแม่เฒ่าไม่ได้ตอกพื้นไม้ให้ชิดกัน แต่เว้นช่องห่างของพื้นไม้เอาไว้ ทำให้สามารถทิ้งหรือปล่อยสิ่งของลงในช่องห่างของพื้นนั้นได้ หลังกินหมากไปสักพักหนึ่งแล้ว แม่เฒ่ามักจะหยิบยาเส้นมาม้วนๆ เป็นก้อนกลมเล็ก แล้วขีดไปรอบๆ ตามเหงือก แล้วตัดไว้ใต้เหงือกของปากทางหนึ่ง คนรุ่นก่อนชอบกินหมากกันทั้งหญิงและชาย เคี้ยวหมากกันปากแดง ใต้ถุนบ้านก็แดงไปทั่ว เด็กๆ ไม่ชอบลงไปเล่นอยู่ใต้ถุนบ้านนานๆ เพราะกลัวโดนน้ำหมากบ้วนลงหัวกัน

แม่เฒ่าเริ่มกินหมากหลังจากออกจากโรงเรียนไม่นาน คนสมัยนั้นกินหมากกันทั้งผู้หญิงผู้ชาย พ่อเฒ่าก็เคยกิน แต่หยุดกินไปนานแล้ว เขียนหมากแม่เฒ่าส่วนใหญ่เป็นตะกร้าสานใบเล็กๆ เอาไว้ใส่หมาก ใบพลู ปูนแดงปูนขาว ยาเส้น และอุปกรณ์ที่กินหมาก เป็นกล่องสังกะสีที่เคยใส่ขนมมาก่อนก็มี ที่ขาดไม่ได้ก็คือมีดเอาไว้ปอกหมาก เป็นสิ่ด่ารูปร่างเหมือนตัวกอกไก่แต่มีหางยาวทั้งสองข้างเอาไว้จับ ใช้มือจับเพียงข้างเดียวได้ ผู้เขียนเกิดมาก็เห็นแม่เฒ่ากินหมากแล้ว เวลาเดินทางไปไหน ก็ต้องมีหมากพลูติดกระเป๋าไปด้วยเสมอ แม่เฒ่าเอาลูกหมากมาดองไว้ในไห ชอบล้างมือไปหยิบขึ้นมาดม เลือกว่าลูกไหนจะเอามากินได้ ไหววางไว้ใต้ต้นมังคุดใกล้บ่อน้ำ แกหยิบเอามาสองสามลูกปอกกินกับใบพลู แต่หลังๆ ไม่เห็นแม่เฒ่าดองไว้กินอีกแล้ว ผู้เขียนสังเกตว่า ไม่ว่าจะหลังกินข้าวหรือก่อนกินข้าว แม่เฒ่าเคี้ยวหมากแทบตลอดเวลา ตอนเป็นเด็กผู้เขียนนึกสนุกขึ้นมาและลองเดินสำรวจใต้ถุนบ้าน เห็นรอยน้ำหมากสีแดงเปื้อนบนพื้นดิน ส่วนใหญ่อยู่ตรงกับนอกชานบ้าน ซึ่งไม่มีใครมุดเข้าไปเดินเล่นและยังไม่เคยมีเด็กคนไหนถูกแม่เฒ่าบ้วนน้ำหมากรดใส่หัวเลยสักคน

ด้านหัวนอนทางตะวันออกของบ้าน เป็นที่ดินของยายชิ้น น้องสาวแม่เฒ่า ปัจจุบันนี้ขายไปหมดแล้ว เดิมนั้นทำสวนเงาะเขียวครีมนิ่ไปทั่ว ถ้าเดินไปเรื่อยๆ ทางนี้จะถึงเส้นทางที่ชาวบ้านนิยมใช้เป็นทางลัดเดินไปบ้านนาลิก เป็นทางเดินเล็กๆ แต่สบายเพราะอยู่ในร่ม มีทั้งสวนเงาะสวนยาง ผู้เขียนเคยใช้ทางเดินนี้เดินไปบ้านนาลิก ชวนพ่อและพี่ชายเดินไปหาแม่ที่สวนยางตกคู่เราพากันเดินไปหาแม่ที่กำลังตัดยางอยู่ในสวน ซึ่งภายหลังสวนยางตกคู่และนาหนองหยีได้ตกเป็นมรดกของแม่ผู้เขียน มรดกที่ได้นั้นอาจไม่เท่าที่น้องๆ ของแม่ได้รับจากพ่อเฒ่าแม่เฒ่า แต่ผู้เขียนรู้สึกว่ามีใจและเห็นคุณค่าของที่ดิน ซึ่งเป็นมรดกตกทอดกันมาของคนหลายรุ่น เพราะผืนดินที่แม่ได้นั้นเป็นดินใหม่ี่พ่อแม่ของพ่อเฒ่าให้มาตกแก่แม่เฒ่า ซึ่งก่อนนั้นเป็นที่ดินที่ได้รับตกทอดมาอีกทีหนึ่ง ในวันที่ผู้เขียน พ่อและพี่ชายเดินไปหาแม่ที่สวนยางตกคู่

เป็นวันที่ฝนเพิ่งหยุดตกใหม่ๆ ผู้เขียนจำได้ว่า เสียงรอกทำนาที่เหยียบไปบนไບยาง พื้นแฉะๆ บางที่มีน้ำขุ่นๆ ปนสีของดินขาว เป็นสีขาวนวลอยู่ด้วย ตลอดทางเดินมีทั้งกลิ่นของดินหลังฝนตก กลิ่นไບยางและไບไม้ป่าไชยแตะะจุมุก รู้สึกชุ่มชื้นใจอบอุ่นหัวใจไปตลอดทาง บางที่เดินเหยียบไปบนรากไม้ยางที่ขึ้นขึ้นมาเหนือดิน หรือเดินทางตรงกันมาดีๆ ทางเดินกลับเปลี่ยนทิศ ต้องเลี้ยวหลบต้นยางที่ขึ้นขวางทาง ตลอดทางเดินมีลูกยางตกอยู่เต็มไปหมด ผู้เขียนก็เก็บลูกยางจนเมื่อยหลัง ได้ยินนกส่งเสียงร้องเจื้อยแจ้วให้ฟังไปตลอดทาง แมรู้สึกแปลกใจที่พวกเราตามไปที่สวนยาง ตั้งแต่เช้าตรู่ ในเช้าวันนั้นผู้เขียนเห็นแม่ยิ้มอย่างมีความสุขทั้งที่ทำงานเหนื่อยสายตัวแทบขาด

แม่เล่าว่า “เวลาที่พ่อเฒ่าแม่เฒ่าไปตัดยาง ตอนนั้นแม่ยังเด็กมาก ชอบออกไปเดินเล่น ไม่มีใครทันได้สังเกตว่า แม่หายไปไหน ขณะเดียวกันพ่อเฒ่าเห็นต้นหญ้าไหวๆ อยู่ไกลๆ ต้นหญ้าต้นไม้ขึ้นรกจนท่วมหัวแม่ ทำให้พ่อเฒ่าเข้าใจไปว่า เป็นกระเจง จึงเตรียมที่จะฟันจับเข้าด้วยมีดพร้า แต่พอแหวกหญ้าออกมา กลายเป็นแม่ผู้เขียน พ่อเฒ่าใจหายวาบ แต่ก็ยังพาแม่ไปด้วยถ้าต้องไปทำไร่นาในที่ไกลบ้าน” สมัยนั้น อาหารก็หาเอาจากป่า มีทั้งหมูป่า กระเจง ที่เที่ยวเดินอยู่ตามป่า และตะพานน้ำ ปลาต่างๆ ที่หามาได้จากคุน้ำของบ้านคุณ ผู้เขียนเคยเห็นพ่อเฒ่าทำเบ็ดเอาไว้จริงเป็นสิบยี่สิบอัน คือ การเอาเบ็ดไปปักไว้ทั้งคืนตามคุน้ำ แล้วรุ่งเช้าถึงไปเก็บ บางทีก็ไปวางไซเป็นอุปกรณ์สานด้วยไม้ไผ่ไว้จับปลา จับปู เอาไปวางไว้ในทางน้ำไหล แล้วถึงไปเก็บเอา มาตอนหัวรุ่ง ได้กับข้าวมาทำกิน อาหารที่นิยมทำกินกัน เช่น หมูป่าผัดเผ็ด แกงส้มปลากับมันขี้หนู ปลาเค็มทอด น้ำซุบ(น้ำพริก) ผักสดต่างๆ ที่เก็บมาจากในไร่และที่ปลูกไว้ใกล้บ้าน เมื่อก่อนยังใช้ไม้ฟันใช้ถ่าน เก็บเอาขี้ยางพาราสีดำๆ มาเป็นเชื้อไฟ ก่อไฟหุงข้าวทำกับข้าว

อาหารส่วนใหญ่ที่แม่เฒ่าทำ เป็นกับข้าวพื้นบ้านปักษ์ใต้ ที่มีประจำแทบทุกมื้อคือ แกงส้มซึ่งมีสีเหลืองของขมิ้น แกงส้มที่แม่เฒ่าทำมักใส่ปลาน้ำจืดที่พ่อเฒ่าไปตัดได้มาจากแม่ผู้ข้างบ้าน และผักที่ใส่เป็นแตงกวาบ้าง ถั่วฝักยาว ต้นอ้อ ต้นบอน มันขี้หนู แล้วแต่ว่าเก็บพืชผักอะไรมาได้ บางวันก็ผัดเผ็ดหมูป่าบ้าง หรือซื้อหมูเลี้ยงมาจากตลาดเอามาต้มเค็มเก็บไว้กิน หรือใส่ในแกงส้ม แม่เฒ่านิยมซื้อหมูมาทำกินมากกว่าไก่ ผู้เขียนเห็นชาวบ้านส่วนใหญ่เลี้ยงไก่เอาไว้กินเอง บ้านแม่เฒ่าก็เหมือนกัน ถ้าวันไหนนึกอยากกินไก่ ก็จะมีใครสักคนปรารภขึ้นมา แล้วต้องวิ่งไล่จับเอามาแหมะ(ฆ่า) จับมาเชือดคอก แล้วเอาลงไปลวกในน้ำร้อน จะได้ถอนขนง่ายขึ้น ผู้เขียนเคยเห็นไก่ถูกฆ่าแล้วกินไม่ลง ไม่มีใครอยากเชือดคอกไก่ รู้สึกสงสารมันมากกว่า นานๆ เราถึงจะกินไก่กันสักครั้งหนึ่ง

พ่อเฒ่าและแม่เฒ่าช่วยกันทำไร่นาไว้ เคยมีมากถึง 70 ไร่ นอกจากทั้งสองจะเข้าไปกางป่าขยายที่ทำกินเองแล้ว ยังซื้อที่ดินของคนอื่นรวบรวมเก็บเอาไว้ส่วนหนึ่งด้วย

รวมเป็นเงินที่ใช้ในการซื้อที่ดินทั้งสิ้นประมาณ หนึ่งหมื่นสองพันบาท หน้าฤดูทำนาก็ทำ
หมดหน้างานก็ไปทำสวนยางและถางที่ทำไร่ ยุคนั้นถ้าใครมีเรี่ยวแรงสามารถจับจองที่ดิน
ก็ขยายออกไปได้ พอถึงหน้าทำนา ก็จะขอแรงญาติพี่น้องมาช่วย พ่อเฒ่าเล่าว่า

ทำนาเดือนเก้าเดือนสิบ เมื่อเริ่มไถนาแต่แรกไถกับวัว ตื่นเช้าก็ไปไถนาที่เป็นนาปี
เดือนตุลาเริ่มแล้ว ทำตั้งแต่เดือนตุลาแล้วพฤศจิกายนหมดแล้วแหละสองเดือนนั้น
บางทีติดเดือนธันวาคมเข้าสักครึ่งเดือน ภู(พ่อเฒ่า)กินข้าวเที่ยง พักเที่ยงแล้วจวกข้างนา
ทำคันดินไปจนถึงตีหกตีห้าครึ่ง ส่วนแฉะล้อย ลุงกายญาติที่มาอยู่ที่ริน แกเป็นคนไถ
แล้วเอาวัวไปแล วัวตั้งสิบสามตัวเลี้ยงไว้ ค่ำนั้นแหละถึงหลบบ้าน ทำนาก็ขอช่วยเค้า
ดำไร่ถอนกล้าไร่ขอช่วยกัน ทำเองก็ทำทุกวัน ซอกกันหรอกแฉะ ซอกก็คือช่วยกัน
เช่นว่า วันนี้ทำของภูดำของภู ต่อโพก(พุ่มนี้)ดำของมึงกันสี่ห้าคน ขอช่วยพวกพี่น้อง
อีจบอีไร่วันครึ่งวัน พี่สูนแม่อีพรช่วยดำ ก็หุงข้าวกินกันหรอกแฉะ อีดวง(แม่ผู้เขียน)
ดำไม่เป็นถอนกล้าไม่เป็น ไปช่วยมึงก็ทำไม่เป็น มันอยู่โรงเรียนแหละ แต่หน้าข้าวเป็น

การทำนาในสมัยนั้นทำทั้งข้าวไร่และข้าวปี คือข้าวไร่ใช้วิธีขุดหลุม แล้วใส่
เมล็ดข้าวเปลือกปลูกลงในหลุม ใช้ไม้ไผ่เป็นเครื่องมือ ขุดดินเป็นหลุมแล้วเทข้าวเปลือกที่ใส่ไว้
ด้านบนของกระบอกลงไม่ไผ่ลงในฝ่ามือแล้วหยอดลงหลุมราวเจ็ดเมล็ด เอาดินกลบปิดด้วยกระบอกลง
ไม่ไผ่ เรียกกันว่าหน้าข้าว แม่เฒ่าบอกว่า ผู้หญิงหน้าข้าวเก่งกว่าผู้ชาย ส่วนใหญ่ผู้หญิง
เป็นคนหน้าข้าว ส่วนนาปีนั้นเป็นการทำนาโดยเอาต้นกล้าหรือต้นข้าวที่ยังเล็ก ลงไปปักดำในนา
ที่มีน้ำขัง เหมือนนาที่ทำกันในปัจจุบันนี้ พ่อเฒ่าบอกให้ฟังว่า ได้ข้าวจากนาปีมากกว่าข้าวไร่
ถ้าเทียบจากพื้นที่แล้ว แต่คนสมัยนั้นนิยมทำนาทั้งสองแบบ เวลานั้นยังมีการขอ หรือการขอแรงคน
มาช่วยกันทำนา ส่วนใหญ่เป็นเครือญาติเดียวกัน เจ้าของที่นาตอบแทนน้ำใจด้วยการหุงข้าว
ทำอาหารเลี้ยงขอบคุณ รวมถึงไปช่วยญาติคนอื่นขอในคราวต่อไปด้วย แม่เฒ่ากับพ่อเฒ่าช่วยกัน
ทำนาได้ปีละ 2 ไร่ยกิน เก็บเอาไว้กินในครอบครัวเท่านั้น และไม่ได้ทำนามานานถึง 20-25 ปีแล้ว
ทั้งสองหยุดทำนาไปตอนแม่เฒ่าอายุราว 50 ปีแล้ว ที่ไม่ทำเพราะเห็นว่าแก่เฒ่ากันมาก
ทำกันไม่ไหวแล้ว และไม่มีลูกคนไหนได้ทำนาต่อ เนื่องจากไม่ยอมให้ลูกๆทำนา เพราะเห็นว่า
เป็นงานที่ทั้งหนักและเหนื่อย นับแต่นั้นมา แม่เฒ่าซื้อข้าวสารจากตลาดมาเก็บไว้หุงกินแทน
นอกจากทำนาแล้วทั้งสองยังปลูกพืชไร่เอาไว้กิน และเหลือจากกินก็เอาไปขาย เช่น พวกมันเทศ

มันสำปะหลัง หัวบอน ตีปลี(พริก) ถั่วเขียว ถั่วไตดิน(ถั่วลันเตา) ข้าวโพด ลูกเดือย เป็นต้น พ่อเฒ่าได้เล่าถึงการเก็บเกี่ยวข้าวให้ผู้เขียนฟังว่า

เกี่ยวข้าวเดือนสาม บางทีอาจถึงเดือนเส(สี่) เดือนสามเดือนกุมภาพันธ์แล้วแหละของเจ้านี้สูงก็ไปเก็บ ไม่มีพิธีไร ไว้ในลอม เผลอไว้เวลานานวดข้าววดไร่ คว้า(ฝัด)ๆ แล้วเอาใส่เหมอ ใส่เหมอหาบหลบบ้าน ที่นี้เค้าเก็บไม่ใช่เค้าเกี่ยวที่นี้ เก็บเป็นเรียงข้าวที่นั่น ที่คอเรียงเฝก(ผูก)เต็มมือกำไม่รอบนี้ ที่นั่นเค้าเฝก แม่เฒ่ามึงเก็บข้าวเรียงใหญ่เต็มข้อมือ ลางคนไม่ทันได้กำติดพอแล้ว เฝกเสียแล้ว ถ้าคนที่เก็บข้างนั้นเก็บเอียงๆ ไร่ได้เต็มเรียง เก็บข้าวเสร็จแล้วทำอื่นเล่า ถ้าไม่งานไร ก็เที่ยวหาปูหาปลาไปพั่นนั้นแหละ มัน(แม่เฒ่า)บางทีก็ไปคล้อย(ไปด้วย) แต่แรกของไปทั้งหญิงทั้งชายไปหาปลากัน บึงหนึ่งไปจับกันตั้งสี่สิบสามสิบคน ไปจับกันบึงหนึ่งสองชั่วโมง สามชั่วโมง กินข้าวแล้วหวน(ตะวัน)แค่อีเที่ยงตีเก้าตีสิบ(เก้าโมงสิบโมงเช้า)นั้นแหละถึงไปจับปลากัน

สมัยก่อนที่บ้านของแม่เฒ่าพ่อเฒ่าไม่ต้องพึ่งโรงสีข้าว ผู้เขียนเห็นแม่เฒ่าสีข้าวเองอยู่บ่อยๆ บางครั้งขอเข้าไปทำด้วย โดยเอาข้าวเปลือกมานวดด้วยเท้าก่อน เพื่อแยกเอาเมล็ดข้าวเปลือกออกจากรวงข้าวหรือต้นข้าวที่ตัวเอง แล้วนำเอาข้าวเปลือกไปฝัดในกระดังเพื่อแยกเมล็ดข้าวที่ลีบเสียและเปลือกข้าวบางส่วนออก แล้วนำออกตากแดดเพียงแดดเดียวถ้าแดดจัดๆ แล้วนำข้าวเปลือกนั้นไปทิม (ตำ) ในครกไม้ กะเทาะเอาเปลือกออก แล้วนำไปฝัดนำกลับมาทิมอีกครั้ง นำไปฝัดอีกที ครั้งที่สามเมื่อเห็นเป็นเมล็ดข้าวสาร นำกลับมาข้อมในครกไม้อีกที แล้วฝัด ทำอยู่เช่นนั้นถึงสามครั้ง จึงจะสามารถนำเอาเมล็ดข้าวไปหุงกินได้ หรือเอาไปบดทำเป็นแป้งข้าวเจ้า ผู้เขียนเคยเห็นครกไม้นี้วางไว้ใต้ถุนบ้าน ตรงกับห้องเก็บข้าวเปลือก แยกไว้เป็นสัดส่วนต่างหาก สมัยแม่ผู้เขียนยังสาว พ่อเฒ่ามักใช้ให้แม่ทำอะไรเสียมากกว่าเอาใส่ท้ายรถจักรยานไปสีที่โรงสี หลังจากแม่แต่งงานและย้ายตามพ่อผู้เขียนไปอยู่ต่างถิ่น แม่เฒ่ายังให้น้องๆ ของแม่หิ้วข้าวสารไปฝากอยู่เสมอ หลายครั้งที่ผู้เขียนกลับไปเยี่ยมบ้าน มักเห็นแม่เฒ่ายืนนวดข้าว หรือฝัดข้าวตรงลานบ้านเป็นประจำ สมัยนั้นข้าวสารถังละ 18 บาท แต่ถ้าเป็นข้าวสารมาจากกรุงเทพฯ ราคาถังละ 25 บาท

ชาวบ้านไม่นิยมเอาข้าวเปลือกมานวดในวันพระ วันพระจะพากันไปทำบุญที่วัดหุงข้าวไปวัดกัน โดยเชื่อว่า ถ้าใครเอาข้าวเปลือกออกมานวดในวันพระ จะทำให้ข้าวในยุ้งฉางหมด

เร็วและไม่มีข้าวให้กินกัน ในห้องเก็บข้าวหรือยุ้งฉางที่เอาข้าวเปลือกไปเก็บ ตรงส่วนกลางห้อง เรียกว่าขวัญข้าว มีลูกเหมอ(ตะกร้าสานใบเล็ก)วางอยู่ ในลูกเหมอมีก้อนหิน หีดแห้ง ครกหินและ สากไม้ น้ำใส่ไว้ครึ่งขวด ทั้งหมดนี้และข้าวเปลือกที่ได้จากพิธีแรกเก็บ บางทีก็เรียกว่า แรกนา แรกเก็บข้าว ซึ่งเป็นข้าวเปลือกที่เก็บก่อนเริ่มการเก็บเกี่ยวจริง คนที่จะได้เก็บข้าวแรกนา เป็นแม่คล้ายหรือแม่เฒ่า ซึ่งรู้ว่าจะทำอย่างไร เพื่อเป็นการเคารพต่อแม่โพสพ แล้วเอาข้าวแรกนา มาตากแดดไว้สัก 2-3วัน แล้วนำมาเก็บไว้ในลูกเหมอเก็บไว้ตรงขวัญข้าวตรงกลางห้องเก็บข้าว ส่วนน้ำในขวดจะต้องคอยมันดูและเติมไม่ให้แห้งขวด เรื่องแรกนาก็ถ้าไปถามพ่อเฒ่า มักจะพูดว่า ไม่มีพิธีอะไร ทำกันไปแบบนั้น เป็นที่น่าสังเกตุว่าพิธีกรรมในหลายเรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิต ผู้หญิง เป็นฝ่ายเข้าไปจัดการ เช่น การเก็บข้าวแรกนา การแก้อุบาทว์ การเสียดเสียดลูก ในขณะที่ผู้ชาย ไม่ค่อยได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับหรือรับรู้พิธีกรรมดังกล่าวข้างต้น

แม่ผู้เขียนเล่าให้ฟังว่า แม่เฒ่าและพ่อเฒ่าเคยเข้าไปถางป่าทำอะไรทำนาถึงควนทับช้าง แถวนั้นมีช้างป่าอยู่กันเป็นโขลง ทำไร่ปลูกพืชปลูกผักไปก็ได้ยินเสียงช้างร้องไปในตอนกลางคืน ต้องคอยก่อกองไฟเอาไว้ และจุดบอกไอ้ตุ้ม ที่ทำจากกระบอกไม้ไผ่ตง แล้วเอาถ่านหินมาใส่ลงไป ในกระบอกไม้ไผ่นั้น เอาน้ำหยดลงไปที่ถ่านหินในกระบอกไม้ไผ่ แล้วเอาไฟจุด ทำให้เกิดเสียงดัง ขึ้นมาได้ ทำให้ไล่ช้างป่าไม่ให้เข้ามาทำอันตราย หรือมากินพืชผักที่ปลูกไว้ ช้างได้ยินเสียงดังของ บอกไอ้ตุ้มก็ตกใจกลัว ไม่กล้าเดินเข้ามาในบริเวณที่ไร่ทำกันอยู่ แม่เองก็ทำบอกไอ้ตุ้มได้ ทำเป็นตั้งแต่เด็ก พ่อเฒ่าสอนให้ทำ ส่วนนางพารา ฟังจะมาทำที่หลัง ตัดน้ำยางแล้วมาทำให้ เป็นยางแผ่นก่อนแล้วถึงจะเอาไปขาย แม่เฒ่าเริ่มปลูกยางปีพ.ศ.2495 ยางที่นำมาปลูกแรกๆ นั้น ไม่ใช่ยางพันธุ์อย่างที่ปลูกกันอยู่ทุกวันนี้ ราคาขายที่ขายได้ในเวลานั้น ก็โลกรั่มละ 45สตางค์ แม่เฒ่าตัดยางเอง เริ่มตัดยางเมื่อมีลูกแล้ว ทำอยู่เองราว 4ปี หลังจากที่ขายได้ราคาดีขึ้นเป็น กิโลกรัมละ 7บาท จึงได้จ้างญาติให้มาช่วยตัดแทน นอกจากทำนาแล้ว ยังปลูกพืชไร่ เช่นถั่วลิสง ลูกเดือย มันเทศ เอาใส่รถถีบไปขายที่ตลาดนาสีทอง พ่อเฒ่าเล่าว่า

ถ้าได้เก้าแหล่ง(ลิตร) อีต้องทุนไปขายเอง โดยมากเค้าสั่ง แล้วมาเอาที่ริน เหมือนเดือยถ้าขายทั้งเปลือกปอด(ปืบ)หนึ่งราคาหกบาทเจ็ดบาทสมัยนั้น เหมือนข้าวฟ่างไอนั้นแพง ทำก่อนหน้านา ดู(ฤดู)เดือนสิบเดือนสิบเอ็ดนั้น หน้าข้าวแล้ว เดือนอ้ายข้าวออกแล้วแหละ เดือนยี่ขึ้นเค้าเก็บเกี่ยวแล้ว เดือยเก็บเอา ที่หลังแหละ เก็บข้าวหมดแล้ว ข้าวฟ่างพอเก็บข้าวหมด พอเอามาถึงก็ทิม ทวดมิ่ง(แม่ของแม่เฒ่า)นั้นแหละที่ทำแรง ปลูกยาสูบ ปลูกดูเดือนหกเดือนเจ็ดเดือน

แปดนั้นแหละ แต่แรกลุย(มาก)ทำกินในไร่ แต่งแต่แรกหน่วย(ลูก)เท่าๆ ชั้น หนาตาๆ (ขนาด)แขนลูกสุกเอามาแกงคั่ว ยำชูดกินกับน้ำผึ้งก็ได้ ลุย(เยอะมาก)ของแต่แรก

แม่เฒ่าเดินไปตลาดนัด จากบ้านคูไปตลาดนาสีทอง เดินไปกลับเป็นระยะทางราว 8 กิโลเมตร ทุนข้าวข้าวของไว้บนหัว เช่น พริก กล้วย เงาะ เอาไปขายด้วย ซากลับซื้อกับข้าว กับปลา ของใช้จำเป็นกลับบ้าน แม่เฒ่าออกตลาดอาทิตย์ละครั้ง พืชผักที่ปลูกได้หอบใส่ไว้เต็ม กระสอบป่าน สอบกระจุต นำออกไปขายตามตลาดนัดต่าง ๆ บางครั้งไปถึงตลาดนัดควนเนียง หรือตลาดนัดฉลุง(บ้านจีน) ซึ่งต้องนั่งรถไป ในยุคนั้นรถที่วิ่งระหว่างอำเภอควนเนียงและจังหวัดสตูลมีเพียงคันเดียวเท่านั้น ผู้เขียนจำได้ว่า ทุกครั้งที่แม่เฒ่าออกตลาด มักได้กินขนมพื้นบ้านอร่อยๆ ทุกครั้ง ส่วนใหญ่เป็นขนมที่ทำจากแป้ง และถึงแม้อากาศร้อน แล้วยังต้องหิวข้าวของหนัก เดินทั้งไปและกลับระหว่างบ้านกับตลาดนัด ซึ่งระยะทางไม่ใช่น้อยๆ ผู้เขียนไม่เคยได้ยินแม่เฒ่าบ่นว่าเหนื่อยหลังกลับมาจากตลาดนัด แม่เฒ่าจะล้างเท้าก่อนขึ้นบันไดบ้านทั้งที่สวมรองเท้าเดิน เมื่อขึ้นบนเรือนวางชะ(ตะกร้าใส่ของ) ก่อนถอดเสื้อตัวนอก เหลือไว้แต่เสื้อชั้นใน ที่มีกระเป๋าด้านหน้าไว้ใส่เงิน นานๆ ครั้งถึงได้ยินแม่เฒ่าบ่นเพียงว่า “เฮ้อ...ร้อนจังเหมือนฝนจะตก” จากนั้นนั่งพักสักครู่ ก่อนเอาข้าวของที่ซื้อมาจากตลาดนัด เข้าไปเก็บไว้ในครัว แม่เฒ่าไม่ลืมที่จะซื้อขนมและของกินอื่นติดมาด้วยเสมอทั้งขนมจีน ถั่วคั่วซึ่งเป็นเส้นหมีลวกใส่ผักต้ม เช่นผักบุ้ง ถั่วงอกมีน้ำราดออกรสเปรี้ยวหวาน โรยกุ้งทอดกรอบและเนื้อหมูเป็นอาหารประจำถิ่น และขนมหวานที่มีน้ำแข็งชูดใส่มาด้วย ลูกหลานได้กินแล้วชื่นใจในวันที่อากาศร้อน โดยที่แม่เฒ่าจะรู้ว่าใครชอบกินอะไร

ว่างจากทำงานทำไร่แล้ว แม่เฒ่าไปตัดต้นคั่วซึ่งเป็นพืชที่ขึ้นอยู่ริมคูน้ำ ลำต้นกลมมน ขึ้นอยู่ใกล้ต้นจูด แต่ต้นใหญ่และแข็งแรงกว่าต้นจูดมาก ผู้เขียนมักได้เห็นแม่เฒ่าเดินหอบต้นคั่วช่มน้ำมามัดใหญ่ เอามาสานสาตคั่ว(เสื่อสานด้วยต้นคั่ว)เอาไว้ใช้เอง สาตคั่วนี้ทำมาจากต้นคั่ว แม่เฒ่าไปตัดต้นคั่วเอามาสานทำสาต ถ้าทำผืนใหญ่ก็ต้องใช้ต้นคั่ว 20-30 ต้น เวลาวัดจะใช้ศอกของแม่เฒ่าวัด ผืนใหญ่สุดวัดได้ 6ศอก และผืนเล็กลงไปก็มี 5 ศอกครึ่งและ 4 ศอกครึ่ง ย่าดำเป็นคนสอนแม่เฒ่าทำสาตคั่วไว้ใช้เอง แม่เฒ่าคงได้ทำสาตคั่วไว้ใช้รวมแล้วเป็นร้อยผืน พ่อเฒ่าบอกว่า ก่อนแม่เฒ่าจะเสียชีวิต แกนั่งทำสาตคั่วได้ถึง 13 ผืน แม่เฒ่าเอาต้นคั่วมาผ่าเป็นสี่แฉก แล้วชูดเยื่อไม้ออกไปให้เหลือแต่เปลือก แล้วนำไปตากแดดสามแดด และตากน้ำค้าง 1คืน ลายสานที่แม่เฒ่านิยมทำเป็นลายสอง ปัจจุบันนี้ราคาสาตคั่วที่ซื้อขายกันในตลาดมีราคาตั้งแต่ 700-1000 บาทต่อผืน

ในพิธีโนราโรงครู ต้องมีสาตคัล้าปูพื้นโรงพิธีเสมอ และกล่าวกันว่า คนทรงที่ตายายและครูหมอลือคนั้น ต้องเป็นผู้หญิงที่ทำสาตคัล้าเป็นด้วย เพราะสาตคัล้าถือเป็นอุปกรณ์สำคัญอีกอย่างในการเล่นโนราโรงครู ถ้าไม่มีก็เล่นไม่ได้ สาตคัล้าในพิธีโนราโรงครูทำหน้าที่แทนแผ่นดินของโลกวิญญาณตายาย และโนราที่เจ้าภาพจ้างมาประกอบพิธีจะต้องระมัดระวังไม่ให้สาตคัล้าผืนที่อยู่ในโรงพิธีพลิกเปิดขึ้นมา เพราะวิญญาณตายายที่เชิญมาในพิธีโนราโรงครูจะไม่มีที่อยู่ใน (วันดี สันติวุฒิเมธี, 2544, น. 92) ทุกวันนี้ในครอบครัวของผู้เขียนไม่มีลูกหลานคนไหนได้เรียนการทำสาตคัล้าจากแม่เฒ่า และไม่มีใครทำสาตคัล้าเป็นเลยสักคน พ่อเฒ่าเคยบอกผู้เขียนว่า ผู้หญิงคนไหนทำสาตคัล้าได้เท่านั้นที่ตายายจะเลือกให้เป็นคนทรงในสายตระกูล

เวลาที่ทีมงานทำบุญสักการะพระธาตุที่เมืองนครศรีธรรมราช แม่เฒ่ามักไปกับพ่อเฒ่าและ พาแม่ของผู้เขียนซึ่งยังเด็กอยู่ในตอนนั้นไปด้วยพร้อมกับน้องสาวแม่เฒ่าและญาติผู้หญิงอีกคน การนั่งรถไฟไปนครฯ ต้องรอขึ้นรถไฟที่ควนเนียง เป็นขบวนรถที่มาจากหาดใหญ่ เป็นรถไฟขนสินค้า ไม่มีเก้าอี้ให้นั่ง ต้องปูเสื่อนั่งกันที่พื้น ราคาตั๋วไปถึงนครฯ คนละ 1.50 บาท แม่เฒ่าได้ไปทำบุญที่วัดพระธาตุมาหลายครั้ง แม่ผู้เขียนเล่าให้ฟังว่า ที่วัดพระธาตุนั้น มีขอทานพิการเยอะมากมานั่งขอทานกันตั้งแต่ประตูทางเข้าวัด จนเข้าไปเต็มในวัด ทำให้แม่รู้สึกแปลกใจว่าขอทานพิการนี้มาจากไหนกันตั้งมากมาย แต่มาเฉพาะที่ทีมงานทำบุญพระธาตุเท่านั้นด้วย ชาวบ้านชนบทภาคใต้ผูกพันและเคารพนับถือพระธาตุเมืองนครฯ ถือกันว่าเป็นโอกาสดีถ้าในชีวิตเราได้ไปกราบสักการะพระธาตุ เป็นสิ่งสิริมงคลแก่ชีวิต

งานทำบุญเดือนสิบซึ่งมักตรงกับเดือนตุลาคม ที่บ้านคุณบ้านนาสี่ทองทำบุญกันสองครั้ง ครั้งแรกรับเปรตและครั้งที่สองส่งเปรต เชื่อกันว่าเปรตคือญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว ฤดูเดือนสิบคือช่วงเวลาที่เราได้กลับมาขอส่วนบุญ ช่วงนี้แม่เฒ่าจะทำต้ม ทำขนมเจาะหู ขนมเทียน และขนมรา โดยพ่อเฒ่าจะขึ้นมะพร้าวมาให้ นำมะพร้าวมาเคี้ยวเอาน้ำมันเก็บไว้ทำขนม แม่เฒ่าเอาขนมที่ทำเสร็จไปเดินแจกตามบ้านของคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านจนทั่ว และแบ่งส่วนหนึ่งเก็บเอาไว้ทำบุญที่วัด ผู้เขียนจำได้ว่า พอถึงวันทำบุญเดือนสิบ แม่กลับไปทำบุญที่บ้านแม่เฒ่าแทบทุกปี อาหารหลักที่ผู้เขียนมักได้กินเสมอคือ ต้มหรือข้าวเหนียวหนึ่งมัดห่อด้วยใบพ้อ เป็นรูปสามเหลี่ยมเอาไปจิ้มกินกับแกงสมรม เป็นแกงที่เอาผักหลายอย่างมาใส่รวมกัน เช่นปลีกล้วย สะตอ และใส่กุ้งสดลงไปด้วย มีรสเผ็ดและใส่ขมิ้นตำเป็นเครื่องแกง ทำให้มีสีออกเหลืองใส่น้ำกะทิปนยิ่งเข้มข้น ได้รสชาติพอดีเมื่อจิ้มกินกับต้ม

หลังจากเสร็จงานเสร็จการตรงกับช่วงสงกรานต์ ไม่มีงานอะไรให้ทำ มักเรียกกันว่าวันว่าง ก็จะพากันไปวัดทำบังสุกุลบัว บังสุกุลกระดูก หรือเขียนชื่อสกุลลงในกระดาษ เอาข้าวไปวัด

ทำบุญให้กับญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว แม่ผู้เขียนเล่าให้ฟังว่า สมัยที่แม่เป็นเด็ก แม่เฒ่าพ่อเฒ่าพาแม่ไปเที่ยวงานชักเรือพระกันที่ท่าหลัง ซึ่งอยู่หลังวัดนาสีทอง ติดริมคลอง ช่วยกันขนทรายไปที่วัดนาสีทอง โดยมีความเชื่อว่า ถ้าใครขนได้มากก็จะได้บุญมาก ตกกลางคืนมีหนังตะลุงเล่นทั้งคืน รุ่งเช้าชาวบ้านช่วยกันลากเรือพระจากท่าหลังกลับวัดนาสีทอง และเมื่อมีการทำบุญทอดกฐิน บางปีไปทอดกฐินที่วัด 4-5 แห่ง วัดที่แม่เฒ่ามักไปทอดกฐินเสมอได้แก่ วัดนาสีทอง วัดคูหาใน วัดเขาน้ำตก วัดควนเนียง ส่วนใหญ่เป็นวัดในอำเภอรัตภูมิ

สังคมชนบทภาคใต้นิยมดูหนังตะลุงและโนรา แถวบ้านคุณในยุคนี้ บางครั้งมีหนังตะลุงมาเล่นในวัด แม่เฒ่าพ่อเฒ่าพาลูกๆ ไปดูหลังจากเสร็จงานในไร่ในนาแล้ว แม่ผู้เขียนเล่าว่า พ่อเฒ่าเคยรับหนังตะลุงมาเล่นที่บ้าน เป็นหนังตะลุงพร้อมใหญ่มาก จากจังหวัดพัทลุง ที่ไปรับเอามาเล่น เพราะอยากสนุกกัน เพื่อนบ้านญาติพี่น้องแถวนั้นได้สนุกกัน พ่อเฒ่าจ่ายเงินค่าจ้างให้หนังตะลุงไปครั้งนั้นเป็นจำนวน 500 บาท คนที่มาดูหัวเราะกันท้องแข็ง เพราะเนื้อเรื่องที่เล่นเป็นเรื่องสัปดนเสียส่วนใหญ่ ชาวบ้านได้หัวเราะ สนุกสนานครั้นคราง จนลืมความยากลำบาก ความเหน็ดเหนื่อยจากการทำไร่ทำนาไปได้ชั่วขณะ แม่เห็นว่า ครอบครัวสายตระกูลของเราเป็นลูกหลานเชื้อสายโนรา เหมือนศิลปินทางนาฏศิลป์ที่ชอบความสนุกสนานบันเทิง และมักเล่าเรื่องความเป็นมาของตายายโนราของเราด้วยความภูมิใจให้ผู้เขียนฟังเสมอ แม่สนับสนุนให้ผู้เขียนได้เรียนการรำรำ จึงได้เรียนรำมาตั้งแต่เด็กๆ เป็นการรำทำพื้นฐาน เช่น รำศรีนวล รำศรีวิชัย เป็นต้น เป็นที่น่าแปลกใจทุกครั้งที่ได้ยินเสียงดนตรีไทย ไม่ว่าจะใครในบ้านของเราทั้งหญิงและชาย พวกเขากลับรำรำไปตามเสียงดนตรี หรือไม่ก็ทำท่าไอ้เท่งไอ้หนูๆ สนุกสนานไปทุกครั้ง หรือนั้นเป็นเพราะความคุ้นเคยของเราที่ถูกหล่อหลอมมาตั้งแต่เด็กๆ ด้วยการละเล่นพื้นบ้านทั้งโนราและหนังตะลุง ก็อาจเป็นไปได้

แม่ผู้เขียนเล่าว่า เคยไปร่วมงานบวชของญาติพี่น้องฝ่ายพ่อเฒ่า เป็นเพราะแม่เฒ่าต้องอยู่บ้านเลี้ยงลูกเล็กๆ ในตอนนั้นทำให้ไปด้วยไม่ได้ แม่ผู้เขียนจึงต้องไปกับพ่อเฒ่า และมีลูกพี่ลูกน้องของแม่ไปเป็นเพื่อนกันอีกคน จากบ้านคุณไปอำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง ต้องโดยสารรถจากอำเภอควนเนียงเข้าพัทลุง นั่งไปลงที่บ้านไร่เหนือ แล้วเดินเข้าไปในหมู่บ้านเป็นวันๆ เดินกันตั้งแต่แปดเก้าโมงเช้าไปถึงบ้านงานราวสองสามทุ่ม ถนนหนทางยังไม่สะดวกทางเดินลำบากมีโคลนดินตลอดทางยิ่งถ้าเป็นหน้าฝน ไปถึงก็ค่ำมากแล้ว จึงพากันไปอาบน้ำกินข้าวแล้วเข้านอน ตื่นเช้าถึงจะไปวัด ไปงานบวชอยู่สองคืน หลังเสร็จจัดงานบวชจึงกลับบ้านคุณแม่จำได้ว่าญาติๆ ที่เจอกันในงาน เอาเงินให้แม่ของผู้เขียนไว้กินขนมกับญาติผู้หญิงที่มาด้วยกัน แต่พ่อเฒ่าไม่ยอมให้แม่รับเงินนั้นไว้ บอกให้คืนไป เรื่องลักษณะนี้ แม่ผู้เขียนถูกสั่งสอนมาตั้งแต่เด็กว่า อย่าไปเอาของใคร อย่าเป็นคนอยากได้ แม่เฒ่าเองก็ประพฤติตนเป็นแบบอย่างในเรื่องนี้

มาตลอด ภาษาปากที่ได้เรียกว่า อย่าเป็นคนตล่อ คือไม่อยากได้ของคนอื่น ถ้าใครถูกกล่าวว่าเป็นคนตล่อ จะรู้สึกว่าเป็นเรื่องน่าอับอาย ไม่มีศักดิ์ศรีในตัวเอง การสั่งสอนในเรื่องนี้ ถ่ายทอดมาจนถึงรุ่นผู้เขียนลูกหลานทั้งหญิงและชายถูกสอนมาเหมือนกัน ผู้เขียนจำได้ว่าตอนที่ผู้เขียนยังเรียนหนังสือชั้นประถม มักได้ยินพ่อเฒ่าแม่เฒ่าพูดที่ตล่อนานาซึ่งอยู่ที่หนองหอยให้ผู้เขียนฟังอยู่บ่อยๆ เวลากลับมาเยี่ยมบ้าน ผู้เขียนเคยถามญาติผู้ใหญ่คนหนึ่งว่าที่ตล่อนานาของแม่เฒ่าพ่อเฒ่าที่พูดถึงนั้นอยู่ตรงบริเวณไหนของบ้านนาลิก เพราะพ่อเฒ่าออกปากว่าจะยกที่นาให้ผู้เขียน แต่ญาติผู้ใหญ่ที่ผู้เขียนถามเป็นคนพูดจาเผลอได้พูดทำนองว่าผู้เขียนตล่อ อยากได้ที่นาของพ่อเฒ่า อยากไปดุษสมบัติ ซึ่งทำให้ผู้เขียนเกิดความรู้สึกไม่พอใจ พาลไม่ชอบญาติคนนั้น ทั้งที่ผู้เขียนก็ทราบดีว่าญาติผู้ใหญ่คนนั้นพูดเข้าเล่นเท่านั้น ไม่ได้ตั้งใจว่าผู้เขียนเป็นเด็กตล่อจริงๆ แต่อย่างไรก็ตาม

แม่ผู้เขียนเล่าเรื่องการทำศพของคนสมัยก่อนทอดค้อย ถ้านับอายุก็ประมาณร้อยกว่าปีได้แล้วให้ผู้เขียนฟังว่า ผู้คนเพิ่งรู้จักเผาคนตายได้ไม่นานนี้เอง เพราะสมัยโบราณเมื่อมีคนตาย ชาวบ้านเอาศพไป “ค้ำ” ไว้บนต้นไม้ แถวเปลว คือวัดป่าช้าปัจจุบันนี้ เขาเอาคนตายขึ้นไปแขวนห้อยไว้ ให้พวกสัตว์ พวกนกแร้งมากิน การฝังและเผาฝังเกิดขึ้นไม่นานมานี้ ผู้เขียนเกิดไม่ทันเห็นการเอาคนตายขึ้นไปค้ำไว้บนต้นไม้ แต่ทันได้เห็นงานศพ ที่เอาโลงศพผู้ตายขึ้นไปวางไว้บนไม้พิน แล้วจุดไฟเผาบนเชิงตะกอน เห็นแม่เฒ่านุ่งผ้าถุงสวมเสื้อดำ เดินออกจากบ้านไปเผาศพ แบกไม้ขึ้นไหล่ไปด้วยหนึ่งท่อน ยาวราวเมตรครึ่ง เอาไปเปลว ชาวบ้านคนอื่นๆ ทำเหมือนกันทั้งหญิงทั้งชาย ไม่ว่าจะคนหนุ่มสาวหรือคนเฒ่าคนแก่ แบกไม้ไปคนละต้น บางคนตัดไม้เอาระหว่างทางเดินก็มี ไปวัดป่าช้า เอาไม้ไปวางไว้ในเชิงตะกอนที่ก่อสร้างด้วยอิฐสองด้านห่างกันเหมือนกำแพง เว้นช่องว่างข้างในไว้วางไม้พินและเชื้อเพลิงอื่นลงไปได้ แล้วเอาโลงศพคนตายวางบนไม้พิน ส่วนด้านล่างเป็นเชื้อไฟ หลังจุดไฟเผา ไฟลุกโชติได้สัฟัก ชาวบ้านที่มาร่วมงานก็พากันทยอยเดินกลับบ้าน เหลืออยู่แต่ลูกหลานเจ้างาน รอให้ไฟดับมอดลง ถึงจะเข้าไปเก็บถาดกระดูกของผู้ตาย ซึ่งนิยมเก็บถาดกระดูกในเช้าวันรุ่งขึ้น เพื่อเอาเข้าบัวหรือเจดีย์ของชาวบ้าน บางสายตระกูลก็นำไปลอยอังคารในทะเลสาบสงขลา

ตอนที่ทอดค้อยเสียชีวิตนั้น น่าจะเป็นเวลาที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งในชีวิตของแม่เฒ่า ทอดเสียชีวิตในวันเสาร์ที่ 12 สิงหาคม พ.ศ.2521 ทุกคนในบ้านแทบไม่เชื่อว่าจะเกิดเรื่องร้ายขึ้น ไม่เชื่อว่าคนแก่อายุ 76 ปี ชอบทำบุญตักบาตร ไม่กินเนื้อสัตว์ จะสามารถฆ่าตัวเองได้ หรือมีเรื่องราวใดถึงกับต้องฆ่าตัวเอง มีแต่ความคลั่งแคล้งใจเกิดขึ้นแก่ลูกหลานในเรื่องที่เกิดขึ้นกับทอดนี้ พ่อเฒ่ากับแม่เฒ่ามีความคิดเห็นขัดแย้งกันในเรื่องการตายจากไปของ

ทวดผู้เขียน แม่เฒ่าเชื่อว่า เป็นเพราะสิ่งไม่ดีที่มาทำให้เกิดเรื่องร้ายขึ้นในบ้าน หรือชาวบ้านชนบททางภาคใต้รู้จักกันว่า เป็นผีชิน หลังเสร็จสิ้นงานศพทวดแล้ว แม่เฒ่าจึงได้แก้อุบายทำพิธีเช่นไหว้ตั้งของควาหวานให้ผีชิน แล้วให้หมอยพื้นบ้านมาทำพิธี ไม่ให้มีของไม่ดีสิ่งสถิตอยู่ในที่ดินของเรา แล้วนิมนต์ให้พระไปสวดทำพิธีทางพุทธศาสนาตรงที่บริเวณเดียวกัน ที่เคยเกิดฟ้าผ่านั้น โดยที่พ่อเฒ่าไม่รับรู้การแก้วิกฤติของบ้านในครั้งนี้ ผลกระทบครั้งนี้เกิดขึ้นโดยตรงกับแม่เฒ่า ความรู้สึกสูญเสียแม่ไปโดยไม่ทันได้เตรียมใจไว้ น่าจะเป็นเหตุการณ์ครั้งสำคัญที่สุดอีกครั้งหนึ่งในชีวิตของแม่เฒ่า

ในปีพ.ศ.2521 ตอนงานศพแม่ของแม่เฒ่าซึ่งเป็นทวดของผู้เขียนนั้นได้ใช้วิธีเผาแบบเดียวกันนี้ ผู้เขียนจำได้ว่า ก่อนจะยกทวดขึ้นวางบนเชิงตะกอน ได้เปิดให้ลูกหลานเห็นหน้าทวดเป็นครั้งสุดท้าย แม่เฒ่า แม่ผู้เขียน น้ำๆ เข้าไปดูหน้าทวดกัน ร้องไห้คร่ำครวญได้ยินแต่เสียงเรียก ทวดดังไปทั่ว ผู้เขียนตอนนั้นยังเด็กมาก ตัวค่อนข้างเล็ก เข้าไปดูหน้าทวดกับเขาเหมือนกัน จำได้ว่า กลิ่นยาที่ใส่ในตัวทวดฉุนมาก กลิ่นแตะจมูกทันทีที่ผู้เขียนก้มหน้าลงมองดูหน้าทวด นั้นเป็นครั้งแรกที่ได้ใกล้ชิดกับการตายของคนสนิทสนมกับผู้เขียนมากที่สุด ในชีวิต ผู้เขียนจำได้ว่า ตอนงานศพผู้เขียนได้ไปบอกญาติๆ ว่าเป็นคนกลัวผี มีผู้ใหญ่ผู้ใหญ่แนะนำว่าให้ไปเอาน้ำใต้คางของปู่มาล้างหน้า ตอนที่อาบน้ำศพกัน ด้วยความเป็นเด็กผู้เขียนก็ทำตามเพื่อที่ต่อไปจะได้ไม่กลัวอีก ต่อมาเมื่อผู้เขียนได้สำรวจความกลัวของตัวเอง เมื่อโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้น พบว่าความกลัวต่างๆ น้อยลงไป ซึ่งไม่แน่ใจว่าเหตุผลเพราะเราโตขึ้น เข้าใจความจริงของโลกมากขึ้นหรืออย่างไร ตอนงานศพทวดและปุนั้นผู้เขียนยังเด็กมาก ไม่เหมือนกับงานแม่เฒ่าซึ่งเราเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมาก เห็นแม่โคกเศร้าเสียใจอย่างมาก รู้สึกห่วงใยแม่และคอยดูแลปลอบโยนให้แม่คลายความโคกเศร้าเสียใจ รวมถึงพ่อเฒ่าที่นอนเฝ้านั่งเฝ้าโลงศพแม่เฒ่าตลอดเวลา ไม่ยอมลุกไปไหน จนกระทั่งยกขึ้นเมรุ

การเผาศพ น่าจะเป็นพิธีกรรมมาพร้อมกับพระพุทธศาสนา เพราะในหมู่คนไทยที่ไม่ได้นับถือพุทธศาสนามักจะมีประเพณีฝังศพคนตาย พิธีที่ชาวบ้านทั่วไปแม้ทุกวันนี้ก็ยังปฏิบัติอยู่คือจะนำศพไปเผาบนเชิงตะกอนที่สร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ ก่อนจะวางศพจะเดินวนรอบเชิงตะกอน 3 รอบและนิมนต์พระมาชักสกุล เมื่อเสร็จแล้วจะยกศพขึ้นบนเชิงตะกอนแล้วต่อยมะพร้าวให้แตก นำน้ำไปล้างหน้าศพ ถือว่าจะทำให้ดวงวิญญาณบริสุทธิ์แล้วจึงจุดไฟเผา จากนั้นญาติมิตรจะนำดอกไม้จันทน์ กล้วย เศษกิ่งไม้โยนเข้าโลง เมื่อไฟไหม้หมดแล้ว จึงเอาผ้าขาวที่คลุมโลงศพโยนข้ามไปมาสามครั้ง เป็นปริศนาธรรมให้คนรู้จักปลง (ปรานี วงษ์เทศ, 2534, น. 11) คนไทยในภาคใต้จะมีพิธีหิวผมิให้คนตายสลบข้างกับเมื่อยังมีชีวิตอยู่ พิธีเหล่านี้ เป็นการกระทำ

เชิงสัญลักษณ์ เช่นเดียวกับการทำลายข้าวของใช้อื่นๆ เช่น ทูบหม้อน้ำ หักหวี เพื่อให้ผู้ตายไปใช้ในอีกโลกหนึ่ง ที่แสดงความเชื่อในโลกของคนตาย สิ่งของต่างๆ จะอยู่ในสภาวะตรงกันข้ามกับโลกของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ พิธีอาบน้ำศพ แต่งตัวให้ศพ ตาหมากใส่ปากศพ (หากผู้ตายกินหมาก) และนำเงินเหรียญบาทหรือเหรียญสลึงใส่ปากศพ เพื่อให้ผู้ตายนำไปใช้เป็นค่าเดินทางไปยังอีกโลกหนึ่ง ซึ่งเชื่อว่าจะต้องมีการข้ามแม่น้ำ หรือนำไปใช้ในเมืองผี จากนั้นจึงมีพิธีปิดหน้าศพ ตั้งศพ ซึ่งมักหันโลงศพไปทางทิศตะวันตก และการเผาศพ (ปราณี วงษ์เทศ, 2534, น. 8-9)

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีระบบค่านิยมที่สนับสนุนการสร้างความกลมเกลียวระหว่างมนุษย์กับจักรวาล อีกทั้งความเชื่อทางศาสนาก็สอนให้คนรับรู้ถึงการเวียนว่ายตายเกิดในโลกนี้และโลกหน้า จึงให้ความพิถีพิถันเป็นพิเศษในเรื่องการเกิด การอยู่ และการตาย ดังเห็นได้จากบรรดาประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ นับแต่เด็กยังอยู่ในท้องแม่ เกี่ยวกับการคลอด การทำขวัญ การโกนผมไฟ ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตที่เคยประพฤติกันมาเป็นประจำแต่ก่อนนี้ ทำให้คนแต่ละคนไม่โดดเดี่ยว อ้างว้าง ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งตายเพราะชีวิตแวดล้อมไปด้วยคนที่เป็นญาติพี่น้องและมิตรสหาย อีกทั้งความมั่นคงในด้านจิตใจอันเนื่องมาจากการสร้างความสัมพันธ์ที่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และสิ่งทีนอกเหนือธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือโชคชะตาของมนุษย์ (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม อ้างถึงใน ปราณี วงษ์เทศ, 2534, น. 4)

ชีวิตแม่เฒ่ากิมถ้อง

ผู้เขียนขอให้แม่เฒ่าเล่าชีวิตตอนเป็นเด็กหญิงกิมถ้องให้ฟัง ผู้เขียนรู้ตัวว่าความเป็นหลานของผู้เขียนนั้น ไม่ได้หมายความว่า จะรู้ไปทุกเรื่องราวในสายรากตัวเอง การได้ถามเรื่องราวในอดีตจากคนเฒ่าคนแก่ของเราต่างหาก ที่น่าจะเป็นสิ่งสำคัญช่วยเราเชื่อมโยงเรื่องราวที่ผ่านมาของคนรุ่นก่อนๆ ให้ได้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และสะท้อนภาพของผู้คนตลอดจนชุมชนในแต่ละช่วงเวลา และยิ่งไปกว่านั้นเนื้อหาจากเรื่องเล่ายังได้สะท้อนภาพบทบาทหญิงชาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้เขียนให้ความสนใจเป็นประเด็นสำคัญอีกด้วย และก่อนที่แม่เฒ่าจะเล่าเรื่องในวัยเด็กให้ฟัง ผู้เขียนได้ถามวันเดือนปีเกิดของท่านก่อน แต่กลับได้พบว่า คนเฒ่าคนแก่รุ่นก่อนมีการจดจำปีเกิดของตนตามปีนักษัตรไทย ว่าตรงกับวันขึ้นกี่ค่ำแรมกี่ค่ำเสียมากกว่า พ่อเฒ่าแก้วคู่ชีวิตของแม่เฒ่าจำปีเกิดได้อย่างดีและบอกกับผู้เขียนว่า แม่เฒ่าเกิดตรงกับปีชวด พ.ศ.2469 แม่ชื่อคล้ายและพ่อชื่ออ้วน แม่คล้ายมีลูกสาวสองคนเท่านั้น คือแม่เฒ่ากิมถ้องและน้องสาวชื่อกิมชืนอายุห่างกันสามปี

พ่อแม่ของแม่เฒ่าแยกทางกันตั้งแต่แม่เฒ่าเป็นเด็ก ตอนแม่คล้อยเล็กกับพ่ออันแล้ว กลับไปอยู่ที่บ้านคุณนั้นแม่เฒ่ายังเล็กมาก ในตอนนั้นแม่เฒ่าอยากไปอยู่กับแม่ที่บ้านคุณด้วย แม่เฒ่าเล่าว่า “อยากจะทำตามแม่ไปแต่พ่อไม่ยอมให้ไป เลยไม่กล้าดีเพราะกลัวถูกพ่อตี พ่อกับแม่รบ (ทะเลาะ) กัน แล้วพ่อจะทูปแม่ แม่แกไม่ยอมให้ทูป แยกออกจากบ้านไปเสีย” การเห็นพ่อแม่ทะเลาะกันและเห็นพ่อจะทูปตีแม่ แต่แม่ไม่ยอมทนอยู่ให้พ่อทำร้ายจึงต้องออกจากบ้านไป ทั้งที่จิตใจของแม่ยังคงผูกพันและเป็นห่วงลูก แต่ก็ต้องตัดใจย้ายออกไปจากบ้านที่นาลิกไปอาศัยอยู่กับแม่เฒ่า เอียดแม่ของแม่คล้อยที่บ้านคุณ แม่เฒ่าเล่าว่า แม่คล้อยมักเดินมาหาที่บ้านนาลิกเพื่อมาดูแม่เฒ่า และน้องสาวแม่เฒ่าอยู่บ่อยๆ ในช่วงแรกๆ ทั้งที่แยกออกไปแล้ว แต่พ่ออันเองที่ไม่ยอมให้แม่เฒ่าได้ไปอยู่กับแม่ที่บ้านคุณ แม่เฒ่าเล่าเรื่องตอนที่แม่ของแม่เฒ่าเล็กกับพ่อให้ผู้เขียนฟัง เป็นเรื่องแรกๆ ในความทรงจำของวัยเยาว์ แม้เวลาได้ล่วงเลยมานานมากแล้ว แต่แม่เฒ่าและยาย ชื่นน้องสาวของท่านยังจำเรื่องนี้ได้ดี ขณะที่พูดคุยกันแม่เฒ่าได้เล่าถึงความรู้สึกในตอนนั้นทำให้ผู้เขียนตีความได้ว่า การแก้ปัญหาของทวดคล้อยโดยการตัดสินใจแยกทางจากสามีน่าจะเป็น ความพยายามหยุดความรุนแรงจากผู้ชายหรือสามีที่จะมาทำร้ายโดยไม่ได้นำลูกๆ มาใช้ในการ ต่อรองให้ตัวเอง และไม่พบว่ามี ความกดดันจากเครือญาติหรือคนในชุมชนแต่อย่างใด ทุกครั้งที่พ่อของแม่เฒ่าโกรธหรือไม่พอใจ แม่เฒ่าเองจะถูกพ่อตีด้วยเช่นกัน “ถูกทูปที่หน้าๆ (หน้า) จนต้องปีนบ้านหนีขึ้นไปหลบอยู่ข้างฝาบ้าน กว่าที่จะลงมาได้ต้องรอจนกว่าพ่อหายโกรธ ไม่งั้นถูกทูปไม่หยุด ที่โดนทูปเพราะว่าหนีออกไปเล่นทั้งๆ ที่พ่อให้เลี้ยงน้องอยู่บ้าน พอพ่อหลบ(กลับ)มาไม่เห็นใคร ก็เลยโดนทูปหน้าๆ”

ผู้เขียนถามแม่เฒ่าว่า เคยถูกพ่อเฒ่าแก้วสามีของแม่เฒ่าทูปตีเหมือนที่ทวดอันเคยทำกับทวดคล้อยบ้างหรือไม่ แกบอกว่าในชีวิตไม่เคยโดนพ่อเฒ่าทูปเลย ตั้งแต่อยู่ด้วยกันมา แม่เฒ่ากล่าวว่า “ถ้าพ่อเฒ่ามาทูปตีแม่เฒ่าเหมือนที่พ่อเคยทำกับแม่ ก็ไม่ทนอยู่ด้วยหรอก เหมือนที่แม่ทูป(เล็ก)พ่อแล้วหลบไปอยู่บ้านคุณ แม่เฒ่าไม่อยู่ร่วมกับพ่อเฒ่าอย่างเด็ดขาด” แม่เฒ่าบอกผู้เขียนด้วยน้ำเสียงหนักแน่นจริงจัง คล้ายๆ กับน้ำเสียงตอนที่เข้าทรงเล่นโนราโรงครู

แม่เฒ่าเกิดที่บ้านนาลิกติดกับบ้านคุณและบ้านนาสีทองในตำบลเขาพระอำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา ย่าดำเป็นย่าของแม่เฒ่าช่วยทำคลอดให้แม่คล้อยตอนที่เกิดแม่เฒ่า ย่าดำเป็นหมอตำแย แม่เฒ่าพูดถึงย่าดำว่า “ย่าเป็นคนมีปัญญาดี พุดช่าง พุดดี” เวลากลับไปทำคลอดที่หมู่บ้านอื่น ย่าดำมักมีเรื่องมาเล่าให้ฟังอยู่เสมอ หลังจากที่แม่ของแม่เฒ่าเล็กกับพ่อและได้กลับไปอยู่บ้านคุณ เวลานั้นแม่เฒ่ามีอายุได้ 6 ปีเท่านั้น ที่บ้านจึงมีเพียงแม่เฒ่า น้องสาวแม่เฒ่า พ่ออันและย่าดำ ข้างบ้านแม่เฒ่ามีบ้านของน้องสาวพ่อชื่อน้ำนางนงนุ้ยแต่คนละพ่อกัน

ปลูกบ้านอาศัยอยู่ใกล้ๆ กัน แม่เฒ่าเล่าให้แม่ผู้เขียนฟังว่า ย่าดำต้องกลับมาบ้านแล้วคลอดพ่ออัน ออกมา ส่วนปู่ของแม่เฒ่านั้นเป็นคนจีนมาจากเมืองจีน ปู่ได้กั้นกับย่าดำแล้วก็จากไปไม่ได้อยู่ด้วยกัน ย่าดำไม่ได้เล่าเรื่องอื่นเกี่ยวกับปู่ให้แม่เฒ่าฟังเลย ย่าดำคลอดพ่อของแม่เฒ่าออกมาเป็นเด็กผู้ชายผิวขาวเหมือนปู่ แม่เฒ่าเองก็มีผิวขาวเหมือนพ่อเหมือนปู่มาแต่ไหนแต่ไรแล้ว

ผู้เขียนถามแม่เฒ่าและคนใกล้ๆ ว่า ในสมัยของย่าดำนั้นถ้าผู้หญิงต้องกลับมาบ้าน หรืออยู่ๆ ท้องขึ้นเองแบบย่าดำ ชาวบ้านในบ้านนาฬิกาหรือหมู่บ้านใกล้เคียง คิดอย่างไรกัน คำตอบที่ผู้เขียนได้จากการพูดคุยกับคนเฒ่าคนแก่ซึ่งเป็นลูกหลานของผู้หญิง ในยุคย่าดำ เล่าว่า ไม่มีใครแสดงท่าทีอะไร หรือกล่าวหาว่าเป็นเรื่องผิดเรื่องไม่ดีแต่อย่างใด ไม่ใช่เรื่องใหญ่เรื่องโตหรือน่าอายน่ารังเกียจ ไม่มีใครพูดอะไร รู้กันแต่เพียงว่า เด็กที่อยู่ในท้องเป็นลูกของย่าดำเท่านั้น ส่วนเรื่องเสียชื่อเสียงตระกูล หรือเป็นผู้หญิงไม่ดี คนในบ้านนาฬิกาไม่มีใครพูดถึง แม่ผู้เขียนเล่าเพิ่มเติมให้ฟังว่า “ไม่มีญาติหรือคนในบ้านนาฬิกาพูดถึงกันเลย หรือเป็นเพราะย่าดำเป็นหมอตาแยที่ชาวบ้านต่างให้ความเคารพ เพราะหมอตาแยเป็นผู้ที่คอยช่วยเหลือผู้หญิงด้วยกันช่วยทำคลอดให้ จึงไม่มีใครกล้าว่าอะไร อย่างมากก็เพียงแต่พูดกันว่า แล้วพ่อของพ่อเฒ่าอันเป็นใครก็เท่านั้น”

เมื่อแม่เฒ่าโตขึ้นและเป็นที่ต้องตาต้องใจผู้คนที่พบเห็นอยู่บ้างเหมือนกัน แม้ว่าแม่เฒ่าจะไม่เคยเล่าถึงตัวเองในเรื่องนี้ให้ผู้เขียนฟัง แต่แม่ผู้เขียนก็ได้เล่าให้ฟังว่า มีคนมาชอบแม่เฒ่าอยู่บ้าง เพราะแม่เฒ่าแก่เป็นคนสวย มีผิวขาวเหมือนพ่อ มีคนมาชอบ ผู้ชายบางคนส่งผู้ใหญ่มาสู่ขอหรือพูดจาทาบทามกับพ่อของแม่เฒ่า ทวดเล็กน้ำสะใจแม่เฒ่าเล่าถึงเรื่องนี้ให้ผู้เขียนฟังว่า

อีถ้องและอีซิ่นเคยไปช่วยพ่อมันทูปหินที่โรงหิน ตอนนั้นทั้งสองคนได้มาอยู่ที่บ้านคุณกับแม่มันแล้ว แต่พ่อมาพามันไปช่วยทูปหินแถวตรัง ไปทำถนนหนทางจ้าง หลวงเค้ามาจ้างชาวบ้านให้ไปทำกัน เห็นเที่ยวเรียกหาลูกสาวสองคนของแก้วอีริสเสียรสแซ ตอนนั้นอีถ้องเริ่มเป็นสาวแล้ว ถ้าแก่โรงหินเห็นเข้าก็ชอบจะขอจากพ่อมันแต่แกไม่ให้ แกพาแม่เฒ่ามิ่งหลบบ้านเสียหอกแหละ ไม่ทันได้ทูปหินทำอะไรเลย

ส่วนอีกเรื่อง พ่อเฒ่าเล่าให้ฟังว่า มีคนเคยมาขอแม่เฒ่าก่อนพ่อเฒ่าแก้วเสียอีก แต่แม่เฒ่าไม่เอา พ่อเฒ่าเล่าว่า

มันไม่ชอบ มันเลยไม่เอาหรอกแหละ แม่เฒ่าเคยมีช่างทองหน้าอำเภอรัตนภูมิมาขอแล้ว ร้านทองนั้นยังมีอยู่เลยทุกวันนี้ พี่มันชื่อดวล คนที่ชอบเป็นน้องชายของดวล ให้พี่ชายมาขอ มันให้สายคอ(สร้อยคอ) แม่เฒ่าเอาสายคอไว้แต่คนมันไม่เอา ตอนพ่อเฒ่าแต่งงานกับแม่เฒ่าสายคอเส้นนั้นยังอยู่เลย โจรฟิ่งเอาเสียหรือกล่าสายคอนั้น โจรเคยขึ้นบ้านนานแล้วที่บ้านนาเล็ก แรกอีดวง(แม่ผู้เขียน)ยังไม่เกิดที่ ถ้าแม่เฒ่าเจอกับน้องร้านทอง ตอนนั้นก็รวบไปแล้ว

แม่ผู้เขียนเห็นว่า การที่แม่เฒ่าไม่แต่งงานกับคนที่มาขอท่าน เพราะว่าผู้ใหญ่ไม่สนับสนุนด้วย พ่ออั้นคงไม่อยากจะให้แม่เฒ่าได้กับคนจีนไม่ว่าเจ้าแกโรงโมหิน หรือน้องชายร้านทอง เพราะกลัวว่าจะเหมือนพ่อของตัวเอง คือมาอยู่ท่ามาหากินได้ไม่กี่วัน แล้วต้องย้ายจากไปในที่สุด จึงไม่อยากจะให้แม่เฒ่าแต่งงานอยู่กับคนจีนที่เพิ่งเข้ามาตั้งหลักแหล่ง จากการพูดคุย ผู้เขียนเห็นว่าในวัยเด็กของแม่เฒ่า นั้นเติบโตขึ้นมาท่ามกลางผู้หญิงที่มีบทบาทหน้าที่ต่อชุมชน หรือผู้หญิงที่มี จิตใจหนักแน่นตัดสินใจเด็ดเดี่ยว ซึ่งได้แก่ย่าดำ แม่คล้าย น้ำสาวนางนุ้ย และลูกสะใภ้ของน้ำสาวนางนุ้ยชื่อน้ำสาวดำ ผู้หญิงเหล่านี้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดสนิทสนมกับแม่เฒ่ามาตลอดและยังมีญาติผู้หญิงคนอื่นๆ ฝ่ายสามีแม่เฒ่าที่ไม่ได้กล่าวถึง แม่เฒ่ามีทั้งย่าดำที่เป็นหมอด่าแยะและมีอาสาว(คนได้นิยมเรียกผู้หญิงหรือผู้ชายที่อายุน้อยกว่าแม่ว่าน้า เป็นเหมือนญาติฝ่ายแม่มากกว่าเรียกว่าอาที่เป็นญาติฝ่ายพ่อ) และลูกสะใภ้ของน้ำสาวนางนุ้ยก็เป็นคนทรงในพิธีโนราโรงครู หรือกล่าวตามคติชนของคนใต้ว่า สาวย่านหรือการนับญาติถึงกัน คือการมีตายายเดียวกัน ผู้เขียนเห็นว่า ญาติผู้หญิงแม่เฒ่าทั้งสามคนได้แก่ ย่า แม่ และน้ำสาว ที่กล่าวมานี้ น่าจะมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมสร้างตัวตนของแม่เฒ่าขึ้นมา ส่วนผู้ชายที่ใกล้ชิดแม่เฒ่ามาตั้งแต่เด็กก็คือ พ่ออั้น ซึ่งช่วงหลังไม่ค่อยสบายและจิตใจไม่ปกติ คนใกล้ชิดบางคนบอกว่า เพราะแกเป็นไข้จึงทำให้ไม่ปกติ ต่อมาได้เสียชีวิตไปหลังจากแม่ผู้เขียนพอรู้คุณหลานเท่านั้น และผู้ชายอีกคนคือพ่อเฒ่าแก้วเป็นสามีคู่ชีวิตของแม่เฒ่าที่อยู่ร่วมกันมานานกว่า 60 ปี ผู้เขียนเห็นว่า ผู้ชายทั้งสองคนนี้น่าจะมีความสำคัญต่อแม่เฒ่าไม่น้อยกว่ากัน

แม่เฒ่าเล่าให้ฟังเรื่องเรียนหนังสือ เหมือนเป็นเรื่องเพิ่งเกิดขึ้นไม่นานนี้เอง ตั้งแต่วัยเด็กแม่เฒ่าไม่ค่อยได้ไปเรียนหนังสือ ทั้งที่อยากไปโรงเรียนมาก เห็นเพื่อนคนอื่นๆ ไปโรงเรียนกัน แต่แม่เฒ่าต้องอยู่เลี้ยงน้อง เพราะไม่มีใครช่วยเลี้ยงน้อง พ่อให้อยู่บ้านเฝ้าบ้านเสียมากกว่า แม่เฒ่าเล่าว่า “อยากไปโรงเรียนมากๆ แต่ไปได้แค่วันเดียวแล้วหยุดไปสองวัน

พ่อไม่ให้ไป แยกออกไปอยู่บ้าน ไม่มีใครอยู่บ้าน แม่เฒ่าพ่อได้ยินพ่อพูดແທງแบบนั้น ก็ร้องไห้เสียใจหรือແທງ เพราะอยากไปโรงเรียน เห็นคนอื่น ๆ เขาไปกัน“

เด็กๆ บ้านนาเล็ก บ้านคู ไปเรียนหนังสือกันที่วัดนาสีทอง ตอนนั้นมีโรงเรียนเดียวเท่านั้น วัดนาสีทองสร้างขึ้นเมื่อปีพ.ศ.2400 ต่อมาในปีพ.ศ.2464 รัชกาลที่6 ได้ทรงตราพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้น เป็นการศึกษาคบบังคับว่าเด็กทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีบริบูรณ์ต้องเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาจนอายุ 12 ปีบริบูรณ์ (ศรีสมร ศรีเบญจกลางกูร, 2544, น. 165) แม่เฒ่าเองได้เข้าเรียนหนังสือราวปีพ.ศ.2476 ด้วยผลพวงของพรบ.ประถมศึกษาในสมัยนั้นทางราชการไม่ได้เข้มงวดเรื่องเข้าเรียนແທງชนบทห่างไกลสักเท่าใด จึงมีเด็กไปเรียนกันไม่มาก

แม่ผู้เขียนสะท้อนความคิดของคนสมัยนั้นเกี่ยวกับเรื่องเรียนให้ฟังว่า “ส่วนใหญ่เด็กผู้ชายได้เรียนมากกว่า เพราะต้องอ่านหนังสือให้ออกเพราะต้องบวชและอ่านภาษาบาลีให้ได้ ส่วนเด็กผู้หญิง ผู้หลักผู้ใหญ่ยุคนั้นเห็นว่าเรียนไปก็เท่านั้น ประเด็ยวก็ได้ผิวได้ลูกแล้ว สมัยนั้นครูจะเรียกเด็กผู้หญิง เช่นแม่ก็ถูกเรียกว่า หลิงดวงแข ไม่ได้เรียกเด็กหญิงดวงแขเหมือนในปัจจุบัน ส่วนเด็กชายก็เรียกแบบเดียวกัน” จะเห็นได้ว่าสังคมชาวบ้านในเวลานั้นให้ความสำคัญในการบวชเรียนของเด็กชายมากกว่าการได้เรียนหนังสือของเด็กหญิง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า การบวชเรียนของเด็กชายมีคุณค่ามากสำหรับพ่อแม่ ถ้าผู้ชายคนใดเคยบวชเณรมาแล้ว ก็จะเรียกเณรนำหน้าชื่อ หรือถ้าเคยบวชพระมาก่อน จะถูกเรียกว่า “หลวง” นำหน้าชื่อ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสังคมชาวบ้านแถบบ้านนาเล็กและบ้านคูที่ผู้เขียนศึกษา ได้ให้ความสำคัญในการบวชเรียนของผู้ชาย การใช้คำว่าเณรหรือหลวงเรียกนำหน้าชื่อผู้ชาย น่าจะเป็นการยกสถานะของผู้ชายที่เคยผ่านการบวชเรียนมาแล้ว นอกจากเห็นสถานะที่แตกต่างชัดเจนระหว่างหญิงชายแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างผู้ชายด้วยกันเองที่ได้บวชแล้วและยังไม่ได้บวช

จากวัยเด็กของแม่เฒ่าก็มั่งต้องเติบโตเป็นสาว กระทั่งแต่งงานมาเป็นเมียเป็นแม่ มีชีวิตเกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ อย่างเป็นธรรมดาสามัญของผู้หญิงคนหนึ่ง ผู้เขียนเคยถามแม่เฒ่าว่า ชอบช่วงวัยใดในชีวิตมากที่สุด สิ่งที่แม่เฒ่าพูดออกมาอย่างไม่ลังเลว่า “ตอนที่ เป็นสาวสบายกว่า ได้ไปเที่ยวกับย่าดำ เคยไปถึงป่าดงเบงการ์กัน ได้เห็นโน้นเห็นนี่ ชอบ” แม่เฒ่าเล่าว่า ย่าดำเคยพาไปเที่ยวบ้างเหมือนกัน เวลาไปกับย่าแกมีเรื่องคุยให้ฟังอยู่เรื่อย เวลาที่ย่าไปทำคลอด บางครั้งแม่เฒ่าก็ตามย่าไปด้วย ชอบไปเที่ยวด้วยเพราะได้เห็นสิ่งแปลกๆใหม่ๆ ที่ไม่เคยพบเห็นมาก่อน เห็นความเป็นอยู่ของผู้หญิงหมู่บ้านอื่นซึ่งส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตเหมือนๆ กัน คือทำนาทำไร่ และเลี้ยงลูก แม่เฒ่าเห็นว่าผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงานหรือเป็นสาวสบายกว่า เพราะไม่มีภาระใด

มากนัก จะไปเที่ยวที่ไหนก็ได้ ส่วนผู้หญิงที่แต่งงานมีลูกแล้วไม่สบายเท่าใดนัก เพราะการเป็นแม่ เป็นเมียนั้นเหนื่อย อยากไปไหนก็ไปไม่ได้ ไม่เหมือนสาว ๆ และยังต้องอยู่คอยดูแลเลี้ยงลูก อยู่กับบ้าน ไม่ได้ไปเที่ยวกับเขา ผู้เขียนได้ถามแม่ดวงแขว่า แม่เฒ่าได้พาแม่ไปเที่ยวที่ไหนบ้าง ตอนเป็นเด็ก แม่เล่าว่า มักไปวัดด้วยกัน เป็นวัดใกล้ๆ บ้าน แม่เฒ่าพาแม่ผู้เขียนไปทำบุญ เช่น ที่วัดนาสีทอง วัดควนเนียง วัดเขาน้ำตก แต่ถ้าไปไกลกว่านั้นหรือไปค้างคืนหลายวัน แม่ผู้เขียน จะได้ไปกับพ่อเฒ่าเสียมากกว่า เช่นไปอำเภอทองผาภูมิ จังหวัดพัทลุงไปเยี่ยมญาติทางฝ่ายพ่อ หรือไปสักการะพระธาตุที่เมืองนครศรีธรรมราช ส่วนใหญ่แม่เฒ่าอยู่เฝ้าบ้านและเลี้ยงลูก เพราะ ยังมีน้องๆ ของแม่ที่ยังเล็กๆ อยู่อีก 4 คน แต่หลังจากที่ลูกๆ โตกันหมดแล้ว บางคนไปเรียนหนังสือ อยู่ต่างจังหวัด ลูกบางคนไปทำงานอยู่จังหวัดอื่น ถ้าเมื่อใดที่แม่เฒ่ารู้สึกคิดถึงลูกคนใดขึ้นมา ถึงแม่ท่านไม่เคยไปเยี่ยมมาก่อน แม่เฒ่าจะบอกให้พ่อเฒ่าทราบก่อนว่าท่านรู้สึกคิดถึงและเป็นห่วงลูกขึ้นมาในเวลานั้น เพราะไม่ได้ข่าวจากลูกคนนั้นเป็นเวลานาน แม่ผู้เขียนเล่าว่า แม่เฒ่าไม่เคยกลัวว่าจะหาทางไปเยี่ยมลูกๆ ไม่ถูก ท่านถามคนอื่น ๆ จนได้รู้ว่าจะเดินทางไปได้อย่างไร

แม่เฒ่าต้องดูแลน้องสาวตั้งแต่ท่านอายุได้ราว 6 ขวบ เมื่อแม่ไม่ได้อยู่กับพ่อแล้ว ท่านมีหน้าที่เลี้ยงน้องสาวเพียงคนเดียวนี้เรื่อยมา บางครั้งพากันตามพ่อไปเจาะยางในป่าบนควน เข้าไปในป่าสองสามวันก็จะกลับออกมา เพราะต้องอยู่รอให้น้ำมันยางออกมากจนกว่าจะพอ ชาวบ้านแถบนั้นไม่ว่าหญิงหรือชาย พอว่างจากทำนาก็พากันไปเจาะยางเอามาทำไม้ ตอนนั้น ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ บางทีก็เอาน้ำมันยางไปขายให้ชาวประมงที่ออกทะเล เพราะได้ราคาดีกว่า ในยามที่มีงานบุญงานประเพณีแม่เฒ่ากับน้องสาวและญาติพี่น้องคนอื่นๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นญาติ ผู้หญิงฝ่ายพ่อจะพากันไปวัดทำบุญฟังธรรม งานวัดนาสีทองจัดกันข้ามวันข้ามคืน มีทั้งหนังตะลุง และโนรา แม่เฒ่าเคยเห็นพ่อเฒ่ารำโนราในงานวัดนาสีทอง ขณะนั้นแม่เฒ่าอายุได้เพียง 10 ปี แม่เฒ่าเล่าว่า ตอนนั้นยังไม่เคยคุยกันกับพ่อเฒ่า แต่รู้จักบ้านว่าอยู่คนละฝั่งถนนกัน ที่ได้มาแต่งงานกับพ่อเฒ่าเพราะเห็นว่า “พ่อเฒ่ารำโนราสวย” ผู้หญิงและผู้คนแถบนั้นเห็นว่าผู้ชายที่เหมาะสม ควรเลือกมาเป็นคู่ชีวิตอยู่ด้วยกัน ควรเป็นผู้ชายที่มีความรู้ได้เคยรำเรียนโนรามาก่อน รำโนราได้ แม่เฒ่าเองเลือกแต่งงานกับพ่อเฒ่าเพราะเห็นว่ารำโนราเป็น รำโนราได้สวยงาม แต่พ่อเฒ่าเลิกเล่นโนร่าก่อนจะแต่งงานกับแม่เฒ่าได้ราวสองปี

พ่อเฒ่าแก้ว โนราโบราณ คู่ชีวิตของแม่เฒ่า

พ่อเฒ่าแก้วสามีของแม่เฒ่าก็มั่งมีพ่อเป็นโนราชื่อเรื่องมาจากงหรา รับเล่นโนราไปทั่วๆ ทั้งพัทลุง สงขลา ตรังและนครศรีธรรมราช พ่อเฒ่าเล่าว่า

พ่อเรื่องพ่อของพ่อเฒ่าแกล่โนรามารเรื่อย จนถึงบ้านนาลิกแล้วมาพบกับแม่แดง แม่ของพ่อเฒ่าแก้ว พ่อไปไหว้ขอแม่กับคนเฒ่าคนแก่ ทั้งที่มีเมียอยู่แล้วที่งหรา แต่ผู้ใหญ่ฝ่ายแม่ไม่ว่าไร ไหว้แล้วอยู่กันจนได้ลูก สามคน พี่สาวคนโตชื่อเปี่ยม พี่ชายคนรองชื่อทองบ่าว(พี่ชาย)ทองได้เรียนโนรากับพ่อ ลูกคนสุดท้ายคือกู(พ่อเฒ่าแก้ว) เรียนโนรากับบ่าว พ่อเฒ่าอายุห่างกับบ่าวราวห้าหกปี ลูกชายทั้งสองคนเล่นโนราหมัด(หมัด)ตอนกลางวัน พ่อเฒ่าไปโรงเรียนเรียนหนังสือ เย็นกลับบ้านแล้วเรียนโนราตอนกลางคืนกับเด็กคนอื่นๆ โนราโบราณไม่มีเด็กหญิงมาเรียน ไม่มีเลย ไม่รู้ว่าใส่(อะไร)ถึงไม่มีเด็กหญิงมาเรียนกัน ... เมื่อก่อนหัดว่าบทโนรา แล้วหัดรำไปด้วย เรียนกันหลายคน ผู้ชายทั้งเพล(หมด) เด็กที่มาเรียน ที่มาแต่เด็กก็ยังมี พ่อแม่เอาลูกมาให้เรียน เค้ว่าโนราของนี้มีชื่อดัง ก็เอาลูกมาให้เรียน ให้บ่าวสอนรำโนรา แล้วเที่ยวพาไปรำอยู่เป็นปีสองปีไปรำเล่นโนราโรงครู มีคนมารับไปเล่น เช่นว่า งานฉลอง(ฉลอง)ทราย งานบวชนาคงานหา(มหา)ชาติเค้รำไปเล่นโรงครูเพิ่งเริ่มเล่นหรรอกแหละ แต่แรกไม่เล่น คนที่เล่นโนราโรงครูนั้นต้องเป็นคนทีว่า แต่งพอก คือผู้เข้ารับการครอบเทริดเป็นคนทีตัดจุก พ่อเฒ่าทำไม่ได้เพราะไม่ได้ตัดจุกไม่ได้ไว้จุก พออายุราวยี่สิบถึงยี่สิบเอ็ดปีถึงตัดจุกแล้วบางคนก็บวช บางคนไม่บวช

ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่า ในยุคนั้นที่ไม่มีเด็กหญิงเรียนโนรา อาจด้วยหลายสาเหตุ แต่ที่น่าจะเป็นสาเหตุสำคัญคือ พ่อแม่ต้องพาลูกหลานทีอยากเรียนไปฝากอยู่กับบ้านนายโรงเป็นปีๆ เมื่อเรียนสำเร็จก็ต้องเดินเท้าออกจากหมู่บ้านไปเล่นตามที่ต่างๆ พวกนี้ไปเล่นต่างบ้านต่างเมืองทุนข้าวของเครื่องดนตรีเดินกันเป็นเดือนๆ น่าจะเป็นเพราะเหตุนี้ แต่ในคณะโนราไม่ใช่ว่าจะมีแต่ผู้ชายเท่านั้น ตามที่พ่อเฒ่าเล่าให้ฟังว่า ในขณะที่พ่อเรื่องได้เดินทางมาเล่นโนราแถวสงขลา พี่สาวพ่อเฒ่า(แต่คนละแม่) ตามพ่อและคณะโนรามมาจากงหรา เดินทางไปด้วยทุกที จนพ่อมาอยู่กินกับแม่ที่บ้านนาลิก พี่สาวพ่อเฒ่าคนนี้ก็มาได้ตั้งหลักแหล่งแต่งงานอยู่ที่บ้านนาลิก และไม่ได้กลับไปอยู่งหราอีกเลย

แม้ว่าบ้านของแม่เฒ่าและพ่อเฒ่าอยู่ตรงข้ามคนละฝั่งถนนที่บ้านนาลึก แต่ทั้งสองคนเพิ่งมาสนิทกันหลังแต่งงาน พ่อเฒ่าเล่าว่า “แต่แรกก็ไม่มีใครรู้จักกับครอบครัวแม่เฒ่ามึง รู้แต่ว่าอีต้องลูกค้อย แม่มันชื่อค้อย แต่กูไม่มั่งรู้จักดี เจอกันตอนกูอายุสี่สิบเอ็ดสี่สิบสองปี แม่เฒ่าถ้องมึงอายุสักสิบหกสิบเจ็ดปี ก็แต่งงานกันแหละ มันเป็นคนทีกริยาเรียบร้อยแหละ กูเลยชอบใจ” ผู้เขียนถามพ่อเฒ่าว่า “เคยรู้หรือไม่ว่าแม่เฒ่าแต่งงานด้วยเพราะว่าพ่อเฒ่ารำโนราสวย” พ่อเฒ่านึกทบทวนและได้เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า “แม่เฒ่าไม่เคยไปแล ถึงจะอยู่บ้านแค(ใกล้)กัน เราสอนโนราเค้าไม่ไปแล มันไปแลที่อื่นๆโน้นแหละ เช่นว่าเวลาเขารับโนราไปเล่นที่วัด มันถึงไปแล” พ่อเฒ่าเกิดเมื่อปีพ.ศ.2463 อายุแก่กว่าแม่เฒ่า 6 ปี เรียนหนังสือจบชั้นประถม 4 หลังจากเรียนจบแล้ว พ่อเฒ่าไม่เลิกเรียนหนังสือต่อ แต่ขอรถจักรยานสามล้อเอาไว้ถีบรับส่งคนจากบ้านนาลึกไปถึงควนเนียง ในเวลานั้นทั้งหมู่บ้านมีรถสามล้อของพ่อเฒ่าเพียงคันเดียวเท่านั้น พ่อเฒ่าเป็นคนขยันได้เงินค่าจ้างมากก็เอามาให้พ่อแม่ไปหมด ไม่เคยเก็บไว้กับตัวเลย

แม่ผู้เขียนเล่าให้ฟังว่า คนเฒ่าคนแก่ชอบมาคุยเรื่องที่พ่อเฒ่ารำโนราสวยและเล่นโนราเก่งเพราะพ่อเฒ่าเล่นเป็นตัวตลก คนที่ได้ชมการแสดงของพ่อเฒ่าจะหัวเราะกันท้องคัดท้องแข็ง คณะโนราของพ่อเฒ่าใช้ชื่อพี่ชายของพ่อเฒ่า เรียกว่า คณะโนราทองซึ่งได้ออกไปแสดงต่างๆหลายหมู่บ้านและเคยแข่งขันตามงานวัด ในตอนนั้นโนราแต่ละโรงก็ต้องการเอาชนะกัน ในคืนวันนั้นมีการแข่งขันโดยจะดูจากจำนวนของชาวบ้านที่มานั่งชมอยู่หน้าโรงว่าคณะไหนแสดงได้ดีกว่ากัน คณะพ่อเฒ่าเองก็ได้เตรียมตัวเหมือนที่เคยเล่นในทุกครั้ง แต่ก่อนจะเริ่มเล่นได้มีนายโรงจากคณะอื่นมาขอพบพ่อเฒ่า และมีคนเฒ่าคนแก่พูดกันว่า นายโรงโนราที่มาคุยกับพ่อเฒ่าใช้คาถาแล้วมาพูดตวาดใส่หน้าพ่อเฒ่า ทำให้พ่อเฒ่าเล่นตลกไม่ออก คนที่นั่งชมก็ถูกไปดูโนราโรงอื่น หลังจากนั้นพ่อเฒ่าเลิกเล่นโนราไปตลอดชีวิต

พ่อเฒ่าเล่าให้ฟังว่าพ.ศ.2505 ทางราชการเริ่มให้ใช้บัตรประจำตัวประชาชนและชาวบ้านต้องจดทะเบียนสมรสก่อน ทางราชการจึงจะส่งเสริมให้กู้เงินธนาคารเพื่อการเกษตรเอาไปลงทุนทำสวนยางพันธุ์ แทนยางบ้านที่น้ำยางออกไม่มาก นอกจากทำสวนยางพันธุ์แล้วที่บ้านแม่เฒ่าและพ่อเฒ่ายังได้ทำสวนผลไม้ ปลูกเอาไว้รอบบริเวณบ้านอีกด้วย พ่อเฒ่าไปเอาพันธุ์มาจาก อำเภอหงษา จังหวัดพัทลุง บ้านเกิดของแก ได้แก่ มังคุด ลางสาด ซึ่งนำมาปลูกเป็นที่แรกของบ้านกู นอกจากนี้ก็ปลูกมะพร้าว เงาะ ทุเรียน ไร่กินเอง เหลือจึงเอาไปขาย พันธุ์ทุเรียนเวลานั้นเป็นพันธุ์พื้นบ้าน ต้นสูงมาก ถ้ามีลูกทุเรียนสุกอยู่บนต้นจะไม่มีใครไปยืนอยู่ใต้ต้น เพราะกลัวว่าลูกทุเรียนจะหล่นใส่หัว ผู้เขียนมักได้ยินเสียงแม่เฒ่าตะโกนเรียกหลานๆให้ออกไปเสียให้ไกลจากใต้ต้นทุเรียนและต้นมะพร้าว ทุกครั้งที่มีลมพัดแรง

แม่เฒ่าจดทะเบียนสมรสกับพ่อเฒ่าในปีพ.ศ.2519 หลังจากที่อยู่กันมาก่อนหน้านั้น นานถึงสามสิบกว่าปีแล้ว เพื่อขอกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรมาลงทุนในการเพาะปลูก ยางพันธ์ มีลูกจ้างซึ่งเป็นญาติกันมารับจ้างตัดยางให้เมื่อทำสวนยางพันธ์แล้วความเป็นอยู่ของ ครอบครัวก็ดีขึ้นกว่าเดิม เพราะมีเงินเข้ามาใช้จ่ายมากขึ้น แต่ขณะเดียวกัน แม่เฒ่าก็ยังเจ็บป่วย เช็ดเมื่อย ต้องไปหาหมออยู่เรื่อยๆ ใช้เงินไปจำนวนไม่น้อยในการรักษาแต่ละครั้ง แม่ผู้เขียนเล่าว่า เมื่อใดก็ตาม ที่แม่เฒ่าเกิดปวดเมื่อยขึ้นมาก แกก็จะมาขอเงินจากแม่ไปหาหมอ ถ้าตรงกับหน้าฝน ยางตัดไม่ได้ ก็จำเป็นต้องถอดสร้อยทองที่แม่ห้อยคอให้แม่เฒ่าเอาไปหาหมอ และถ้าไม่มีเงิน ในบ้านเหลืออยู่เลย ก็ต้องไปหยิบยืมญาติพี่น้องคนอื่น บางครั้งยืมได้บ้างไม่ได้บ้าง ไปหาหมอ ได้ยามากินก็พอช่วยทุเลาอาการเช็ดเมื่อยไปได้บ้าง คนภายนอกอาจจะไม่รู้ไม่เข้าใจถึง ความเป็นอยู่ที่แท้จริง ว่าปัญหาในบ้านของเราก็มี หลังจากลูกๆ โตกันหมดแล้ว ไม่นานแม่เฒ่า ก็เลิกทำนาทำไร่ ตอนที่เลิกนั้นแม่เฒ่าอายุเกือบ 60 ปีแล้ว ที่เลิกทำเพราะแก่มากแล้ว ทำไม่ไหว เหลือไว้แค่ทำสวนยาง และปลูกผลไม้ในที่ดินรอบบริเวณบ้านเท่านั้น

ชีวิตครองเรือนของแม่เฒ่า

แม่เฒ่าแต่งงานในวัย 15-16 ปี แต่งแล้วยังคงอยู่บ้านเดิม พ่อเฒ่าย้ายเข้ามาอยู่ด้วย ที่บ้าน ผู้หลักผู้ใหญ่เห็นว่าทั้งคู่เหมาะสมกันดี พ่อเฒ่าไม่ได้ชอบแม่เฒ่ามาก่อน แต่ชอบอยู่กับญาติ แม่เฒ่าอีกคน แต่ในเมื่อผู้ใหญ่ไม่เห็นด้วยจึงต้องทำตามใจผู้ใหญ่ พ่อเฒ่าเล่าว่า

ชอบทุกสิ่งแหละพอได้กันเข้าแล้ว วันที่ไปขอแม่เฒ่ามีหมากมีพลู วันแต่งงานดู เดือนมีมงคล วันที่ดีๆ แต่งเดือนพฤศจิกายนหรือเดือนสิบสอง ตรงกับวันหัส(พฤษภดี) แรมสี่ค่ำ พอแต่งเสร็จแล้วอยู่นาฬิกาโน้นแหละ ...มีคนมาบอกลุย(เยอะ) เค้าบอกกัน วันที่แต่งงาน คนแต่แรกโน้นแหละ ว่าได้กันแล้วให้ทำมาหากิน ออย่ารบออย่าระกัน ออย่าโกรธออย่าเคืองกัน คนหนึ่งโกรธให้คนหนึ่งออย่าโกรธ ถ้าโกรธกันสองคนเค้าวารบกัน ถ้าโกรธคนเดียวไม่รบ รบก็ไม่นาน

พ่อเฒ่าเล่าถึงวันแต่งงานและคำขี้นะของคนเฒ่าคนแก่เรื่องการใช้ชีวิตคู่ร่วมกันของคนสมัยนั้นให้ฟัง วันแต่งงานของคนสมัยนั้น ดูวันมงคลเป็นวันดี ดูกันทุกคน เวลาไปขอมีหมากมีพลู รายละเอียดเรื่องวันแต่งของพ่อเฒ่าและแม่เฒ่า นั้น พ่อเฒ่าเล่าให้ฟังว่า

ได้พ่อหลวงสุดแล้ให้ แก่พี่น้องเป็นพ่อหลวง แต่แรกแกอยู่บ้าน เป็นผัวสาวเดียวม (พี่สาวคนละแม่ของพ่อเฒ่า) พ่อเฒ่าเปื้อม พี่เขยกู วันไปขอไปถึงไม่มีใครหลงไว้ คนเฒ่าโน้นแหละเค้าหลง สมัยนั้นสินสอดยัง(มี)ก็โดยมากแหวนสักวง แล้วมีเงิน ที่เอาไปคิดแต่งงานทางเจ้าสาว แล้วแม่(ฆ่า)หมุหาบไปชักซึกให้บี(พวก)ถือขันหมาก ไปกิน ถ้าเป็นคนแก่ๆที่มาอยู่กินกันใหม่ เค้าก็ไหว้กันตามพิธี คนแก่ๆมีลูกแล้ว มาราบ พระกัน แต่งงานไรเลยลูกสามสี่ห้าคนมาแล้ว คนแต่แรกชุดกันตามอื่น นาลึกบ้านคู ไม่ ผู้หญิงไม่เอา ก็ไม่เอา ไม่เที่ยวชุดเที่ยวลากัน

ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่าในการกล่าวววยพรในงานแต่งงานไม่มีคำกล่าวใดที่เน้นว่า เพศใดต้องอดทนมากกว่ากัน แต่เป็นการเตือนสติสอนทั้งหญิงและชาย พ่อเฒ่าเล่าให้ผู้เขียนฟัง หลังจากที่แม่เฒ่าเสียชีวิตไปแล้วว่า “แม่เฒ่าเป็นคนไม่ค่อยโกรธ มีแต่พ่อเฒ่าที่ไม่ดี ชอบว่าแม่เฒ่า แต่ถ้าแม่เฒ่าโกรธพ่อเฒ่าขึ้นมาบางที่ตายายก็จับลง (เข้าทรง) แล้วต่อว่าพ่อเฒ่า เช่น เรื่องว่าไม่เชื่อตายาย ไม่นับถือตายายบ้างละ แต่จับลงไม่บ่อย เป็นแบบนี้สักครึ่งสองครึ่งเท่านั้นแหละ พ่อเฒ่าก็เงียบไปเอง ตอนนั้นก็ไม่ว่ารู้ว่าเป็นตายายหรือครุหมอนิราไรที่มากจับลง สักพักก็ บัดทรง(ตายายออกจากร่าง)ไปเอง”

แม่เฒ่ามีลูกคนแรกในปีถัดมาเป็นลูกสาว เกิดมาชีวิตอยู่ได้เจ็ดวัน แล้วมาตายจากไป แม่เฒ่าเสียใจร้องไห้อยู่หลายวัน พาร่างลูกสาวไปฝังที่เปลว(ป่าช้า) เอาข้าวไปวัด อยู่สองสามวัน เสียใจอยู่ไม่นานก็ต้องกลับไปทำอะไรทำกันต่อ ไปเจาะยางในป่า หมดหน้านา ไปหาปูหาปลา ทั้งหญิงทั้งชายไปด้วยกัน พ่อเฒ่าแต่งงานแล้วมีญาติผู้ชายตามมาอยู่ด้วย ในภายหลัง มาอยู่กันสองคนช่วยทำงานเลี้ยงวัวฝูงหนึ่งมีราวสิบสามตัว ช่วยทำอะไรทำนา ปีต่อมาแม่เฒ่าเกิดลูกสาวคนที่สอง อยู่ได้วันเดียวก็ตาย และถัดมาในปีพ.ศ.2487 เกิดแม่ผู้เขียน พ่อเฒ่าตั้งชื่อว่าดวงแข แต่เรียกว่า อีดวงมากกว่า หลังแม่ผู้เขียนเกิด แม่เฒ่าได้ลูกชายอีกสองคน ชื่อจู้กับจ้อง เลี้ยงมาได้สามปีสี่ปี เกิดไม่สบายเป็นไข้ตาย พ่อเฒ่าเล่าให้ฟังว่า หลังจากลูกชายอีกสองคนตาย

มัน(แม่เฒ่า)เสียใจนั้นแหละลูกตายนี้เล่า คนแต่แรกพาฝังหรือกแหละ เป็นเด็กเค้าไม่ให้สวด แม่เฒ่าเสียใจขนาดว่า ร้องไห้วิ่งลงจากรถถีบ(จักรยาน) ถูถีบอยู่จากนาสีทองไปบ้านนาลึกมันวิ่งลง แม่เฒ่านั่งช้อนท้าย แล้วโดดลงจากรถถีบเสีย แต่ว่า

ไม่เจ็บไร้อะไร) คร่ำหน้านอนลงเท่านั้นแหละ นอนร้องให้อยู่สองสามวันแล้วสร้างไปเอง ท่าน(พระ)ในวัดบอกว่าปล่อยมัน(ลูกที่ตาย)ไปแหละ มันติดหนี้ โป้(พวก)ที่ตายมันมา เอาค่าหนี้ก็ต้อง พอหลุดแล้วมันไป มันไม่ใช่ลูกเรา ถ้าลูกเรามันไม่ตาย นี่มาเอาค่าหนี้ ติดหนี้มันแรกชาติก่อน แม่เฒ่าหุงข้าวพาไปวัดอยู่สองเช้าสามเช้า เอาปิ่นโตไปวัด

หลังจากนั้นสามสี่ปี ได้มีลูกอีกหนึ่งคนเป็นลูกชาย ลูกคนที่หกชื่อผู้ชาย ตอนเป็นเด็ก แม่เฒ่าเอาไปถวายพ่อหลวง พ่อเฒ่าเล่าว่าหลวงพ่อแก้วว่า “เกิดเป็นลูกกูแล้ว ไม่เสียแล้วไม่ตาย ไม่พริ้อ(อะไร)แล้ว พ่อหลวงคล้าย วัดเขาตกรน้ำ ทำสายคอให้ มันพอรู้เดิน ตั้งแต่นั้นมา ลูกที่เกิด ออกมาไม่มีใครตายตั้งแต่เด็ก”

เมื่อถามเรื่องนี้กับแม่เฒ่าและทวดเล็กน้ำสะใ้ กลับได้ความอีกแบบว่า เพราะพากัน ไปทำ “เสียเสก” “ไปให้หลวงเวกหมอพื้นบ้านทำให้ ถ้าไม่ทำก็ไม่เหลือ เพราะแม่ที่เกิดลูกออกมา ไม่รู้ว่า ใส่(ทำไม)เกิดมาแล้วถึงตาย เกิดมาอยู่ไม่นานแล้วตาย โบราณว่าเพราะแม่นั้นเป็น ผีเสื้อยักษ์กินลูก หมอที่เสียเสกให้เขาทำคาถาของเขา เด็กเลยรอดชีวิตไม่ตาย” หลังจากแม่เฒ่า เสียเสกแล้ว ในปีถัดมาได้ลูกชายคนที่หกชื่อสมบุญ ตอนเป็นเด็กเคยไม่สบายหนักเป็นไข้ไทฟอยด์ แต่ดีว่าพาไปรักษาที่โรงพยาบาลสตูลเสียก่อน เลยรอดตาย สองปีถัดมาได้ลูกสาว และ ในปีพ.ศ.2500 เกิดลูกสาวคนเล็ก (นำผู้เขียนคนนี้เป็นหมอดูอยู่กรุงเทพฯ) และอีกสามปี ต่อมาเกิดลูกชายคนสุดท้องแต่หายสาบสูญไปตั้งแต่อายุ 22 ปี ไม่มีใครรู้ว่าไปไหน แม่เฒ่า เล่าให้แม่ผู้เขียนฟังว่า หลังน้ำชายเกิดแล้ว ยังท้องลูกอีกถึงสามคน แต่ไปกินยาสมุนไพร ที่บ้านป่านิมหมอดำแย พี่สาวของยาผู้เขียนเสียก่อน แม่เฒ่าเคยบอกให้แม่ผู้เขียนฟังว่า ถ้านับแล้ว แม่เฒ่ามีลูกทั้งหมดสิบสองคน แต่ที่มีชีวิตเหลืออยู่ตอนนี้สี่คนเท่านั้น คือแม่ผู้เขียนพี่สาวคนโต น้ำชายคนรอง น้ำสาวคนรอง และน้ำสาวคนเล็กที่เป็นหมอดู

“คนแต่ก่อนเกิดกันจนหมดรัง” แม่ผู้เขียนพูดให้ฟังความหมายของหมดรัง น่าจะ มาจากหมดรังไข่ เกิดกันจนไม่มีไข่ตกออกมาผสมกันแล้ว สมัยแม่เฒ่ายังไม่มียาคุมกำเนิด หมอดำแยเองก็คงไม่รู้วิธีการคุมกำเนิด แต่ข้อนี้ผู้เขียนเองไม่แน่ใจนักเพราะว่า ยาดำของแม่เฒ่า เป็นหมอดำแย แต่ก็มีลูกเพียงสองคนเท่านั้น หรือยาดำอาจจะรู้วิธีการคุมกำเนิดแต่ไม่ได้บอกเล่า ให้ลูกหลานฟัง ไม่มีใครพูดถึงเรื่องนี้ เพราะอาจเป็นความรู้ที่ไม่อาจถ่ายทอดกันได้ ผู้หญิงชนบท ในยุคนั้นจึงเกิดลูกกันแทบทุกปี ไม่มีวันได้พักท้องเลย แม่เฒ่าเองก็คลอดลูกติดๆ กันแทบทุกปี น่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เจ็บป่วยเข็ดเมื่อย แม่ผู้เขียนเห็นแม่เฒ่าคลอดลูกมามาก จึงไม่คิด จะมีลูกหลายคน และในยุคของแม่เริ่มมีการคุมกำเนิดเกิดขึ้น มีการควบคุมประชากรไม่ให้

มีลูกมาก ทางรัฐเข้ามารณรงค์เรื่องมีลูกแค่สองคน แม่จึงขอมีลูกแค่สองคนพอแล้ว เวลาส่งเสียให้เรียนหนังสือจะได้ไม่ลำบาก แม่จึงให้พ่อไปทำหมันถาวรขณะที่กำลังตั้งท้องผู้เขียนได้เพียงหกเดือนเท่านั้น

แม่ผู้เขียนเล่าเรื่องในวัยเด็กให้ฟังว่า น้ำสาวของแม่หรือยายขึ้นมาขอให้แม่ไปอยู่ด้วยกันที่ตลาดนาสีทอง เป็นช่วงที่แม่ไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนนาสีทอง อายุแม่ตอนนั้นราว 7-8 ขวบ ไปถึงถูกใช้ให้ทำงานตลอด ไม่เคยมีเวลาได้ทบทวนบทเรียน อาศัยว่าแม่เป็นคนชอบอ่านหนังสือ ทำให้การเรียนแม่พอไปได้ แม่อ่านหนังสือเก่ง โดยเฉพาะวิชาภาษาไทย มักได้ยื่นอ่านให้เพื่อนๆ ในห้องฟังเสมอ ชุดนักเรียนของแม่บางครั้งเป็นผ้าถุงใส่กับเสื้อนักเรียนที่น้ำสาวตัดให้ แต่ไม่สวมกระโปรงที่เข้าชุดกัน บางวันถึงจะนุ่งกระโปรงนักเรียน แม่ชอบเล่าเรื่องที่แต่งตัวไม่เหมือนเพื่อนๆ ให้ผู้เขียนฟัง พร้อมกับหัวเราะไป เพราะแม่เห็นว่าเป็นเรื่องตลกที่ทำไปในตอนนั้น สมัยที่แม่เฒ่าไปโรงเรียนก็นุ่งผ้าถุง สวมเสื้อคอกระเช้า แต่ยุคนั้นไม่ค่อยมีเสื้อผ้าให้ใส่มาก เสื้อผ้าเป็นสิ่งของหายาก โจรขึ้นบ้านยังขโมยเสื้อผ้าไปด้วย ถือว่าเป็นของมีค่าอย่างหนึ่ง ที่บ้านแม่เคยถูกขโมยขึ้นบ้าน เอาเสื้อผ้าไปหมด ในครอบครัวมีแม่ของแม่เฒ่าที่เคยทอผ้าไว้ใช้เอง ทอเป็นผ้าขาวม้า(ผ้าซีกน้ำ) ทอนานเป็นเดือนๆ กว่าจะได้สักผืน แม่ผู้เขียนชอบออกแบบเสื้อผ้า และไปจ้างร้านให้ตัดเสื้อผ้ามากกว่าไปซื้อสำเร็จ แม้แต่เสื้อชั้นในของผู้เขียน แม่เป็นคนพาไปวัดทรง ตัดเสื้อชั้นในให้ใส่ แรกๆ ผู้เขียนรู้สึกอายแต่พอใส่ไปรู้สึกว่เสื้อกระชับดีเข้ากับหน้าอกของเรา โดยเฉพาะเวลาเล่นกีฬา ช่วยพยุงหน้าอกได้ดี

ผู้เขียนเคยถามแม่ว่า แม่เฒ่าดูแลแม่เหมือนที่แม่ดูแลเอาใจใส่ผู้เขียนหรือไม่ ถึงแม่แม่จะตอบว่า ไม่เหมือนกันเสียทีเดียว ผู้เขียนเข้าใจได้ว่าเราต่างเกิดมาคนละบริบทแวดล้อม แม่เล่าว่าตอนที่แม่มีประจำเดือนที่แรกนั้น เพื่อนๆ เป็นคนบอกให้เย็บผ้าและใส่ผ้าเข้าไปในผ้า เอาไว้ซับเลือด แม่เฒ่าไม่ได้เป็นคนสอน แม่รู้จากเพื่อนที่โรงเรียน ผ้าอนามัยยุคเมื่อนั้นทำด้วยผ้า มีสายห้อยยาวเอาไว้ผูกเอาไว้ ใช้แล้วจึงค่อยนำมาซักตากจนแห้งแล้วเอามาใช้ใหม่ แม่ไม่เคยเห็นแม่เฒ่ามีประจำเดือน อาจเป็นเพราะแม่เฒ่าคลอดลูกทุกปีและให้นมลูกแทบทั้งปี งานไร่นาจากหนักมาก ซึ่งไม่น่าแปลกใจว่า เพราะเหตุใดผู้หญิงสมัยแม่เฒ่าจึงไม่ค่อยมีประจำเดือนกัน ถึงแม่แม่เฒ่าไม่ได้สอนแม่ใช้ผ้าอนามัย เหมือนที่แม่สอนผู้เขียนในวันที่ประจำเดือนมาครั้งแรก แต่มีหลายเรื่องเมื่อแม่นึกย้อนกลับไปในช่วงวัยเด็กจนกระทั่งโตเป็นสาวจนแต่งงานมีครอบครัว แม่เฒ่าอยู่เคียงข้างช่วยแก้ปัญหาและเป็นที่ยึดให้แม่มาตลอด

หลายครั้งที่แม่เฒ่าเสียใจเพราะคำพูดและการกระทำของลูกบางคนและได้นำมาเล่าระบายความทุกข์ความผิดหวังให้แม่ผู้เขียนฟัง อาจเป็นเพราะแม่เป็นลูกสาวคนโตที่มีวัยใกล้เคียง

กับแม่เฒ่ามากที่สุด แม่เกิดมาตอนแม่เฒ่าอายุ 18 ปี ในขณะที่น้องชายคนถัดไปที่ยังมีชีวิตอยู่ อายุห่างกับแม่ 9 ปี แม่เล่าว่า มีหลายเรื่องที่ถูกๆ ทำให้แม่เฒ่าเสียใจ และทุกครั้งที่เจอเรื่องราว ในทำนองนี้ แม่เฒ่ามักบอกกับแม่เสมอว่า จะไม่ให้เกิดขึ้นอีกเป็นครั้งที่สอง มีอยู่ครั้งหนึ่งแม่เฒ่า รู้สึกคิดถึงลูก อยากไปเยี่ยมลูกหลาน ไปเห็นความเป็นอยู่ของลูก ซึ่งอยู่คนละจังหวัด แต่ขณะที่ พักอยู่กับลูก ลูกกลับพูดด้วยถ้อยคำน้ำเสียงที่ทำให้เสียใจ ลืมคิดถึงหรือเข้าใจหัวอกแม่ แม่เฒ่าฟังลูกพูดแล้วถึงกับน้ำตาไหลและไม่คิดจะกลับไปทีนั้นอีก แม่ผู้เขียนเล่าว่า แม่เฒ่าไปเยี่ยม ลูกชายครั้งนั้นครั้งเดียวเท่านั้น และไม่ได้กลับไปเยี่ยมอีกเลยจนกระทั่งแม่เฒ่าเสียชีวิต เหมือนที่ได้ พูดเอาไว้ ผู้เขียนเองเคยเห็นน้ำๆ เอาลูกมาให้แม่เฒ่าช่วยเลี้ยง ซึ่งเป็นวันที่ดูยุ่งเหยิงทีเดียว แต่ไม่เคยได้ยินคำพูดว่าเหนื่อยแต่อย่างใด ถึงแม้ในแต่ละวันของแม่เฒ่า นั้นมีงานที่ต้องทำ ประจำวันมากอยู่แล้ว

แม่เล่าว่าในชีวิตของแม่ได้เรียนรู้จากแม่เฒ่า และสิ่งที่แม่ประสบมากับตัวเอง จึงนำเอามาปรับสอนลูกๆ สิ่งใดที่แม่ไม่ชอบก็ไม่นำมาใช้กับลูก แต่เลือกเอาสิ่งที่ดีมาสั่งสอนอบรม และสนับสนุนแก่ลูกทั้งหญิงชายเหมือนกัน หลังจากแม่เรียนจบชั้นประถมและอาศัยอยู่กับน้องสาว ของแม่เฒ่าที่อยู่กินกับกำนันนาสีทอง แม่ย้ายกลับมาอยู่บ้านสวนเมื่อเรียนชั้นมัธยม พ่อเฒ่า ชื่อจักรยานให้คันหนึ่งยี่ห้อลาเร่ เป็นของนอกกรราคา 1,300 บาท เจ้าของร้านรับซื้ออย่าง เป็นคนแนะนำให้ซื้อ แม่ผู้เขียนบอกว่าทั้งในบ้านคูมีแม่คนเดียวที่ซื้อยี่ห้อนี้ใช้ และต่อมากำนัน บ้านนาสีทองก็เลยซื้อมาใช้ด้วยอีกหนึ่งคัน แม่ชื่อจักรยานไปเรียนหนังสือจากบ้านคูไปอำเภอรัตนภูมิ บางครั้งขากลับได้ชวนเพื่อนๆ ผู้หญิงจจรรถจักรยานเอาไว้ แล้วพากันลงเล่นน้ำชลประทานข้าง ถนนใหญ่ ครูของแม่มาเห็นเข้าจึงเตือนแม่และเพื่อนๆ ซึ่งเป็นสาวแล้วแต่ยังเที่ยวเล่นน้ำตามคู ข้างทางไม่ได้แล้ว ตั้งแต่นั้นแม่จึงไม่ได้ลงเล่นน้ำข้างทางอีกเลย หลังจากแม่ผู้เขียนเรียน จบชั้นมัธยมสามแล้วได้ขอพ่อเฒ่าแม่เฒ่าไปเรียนต่อที่จังหวัดสตูล แม่เล่าว่าจจรรถภูมิมิมีนักเรียน ไม่กี่คนรุ่นแม่ ที่ได้ไปเรียนต่อที่โรงเรียนสตูลวิทยา แม่ได้เข้าเรียนและพักอยู่ที่บ้านปลัดซึ่งเป็นญาติ ฝ่ายพ่อเฒ่า

แม่เฒ่าเล่าว่า ตอนแม่ผู้เขียนไปเรียนหนังสือที่จังหวัดสตูล วันเสาร์อาทิตย์ไม่ได้ กลับบ้าน เจียบหายไม่ส่งข่าว แม่เฒ่านอนไม่หลับ ไม่สบายใจ ได้คุยปรึกษากับพ่อเฒ่า แล้ว จากนั้นรุ่งเช้าแม่เฒ่าจึงนั่งรถประจำทางไปเยี่ยมลูกสาวที่จังหวัดสตูล เพื่อดูให้แน่ใจว่าไม่มี เรื่องราวใดๆ เกิดขึ้น ด้วยความเป็นห่วงลูกสาวและเมื่อรู้ว่าลูกอยู่สุขสบายดี แม่เฒ่าก็กลับบ้าน ด้วยความสบายใจ ไม่ได้นอนค้างคืนอยู่กับลูกสาว แต่กลับบ้านในวันนั้นเลย ระยะเวลาจากบ้านคู ไปสตูลนั่งรถไม่ถึงสามชั่วโมง แม่เฒ่าหิวผลไม่ไปให้แม่และเอาเงินไปให้ไว้ใช้จ่าย อยู่พูดคุยอยู่ด้วย

พักใหญ่ถึงนั่งรถกลับบ้านคุณ แม่เฒ่าไม่เคยห้ามเรื่องลูกๆ เรียนหนังสือ ไม่ว่าจะลูกหญิงหรือลูกชาย แม่นั้นเรียนหนังสือไม่ทันจบชั้นมัธยมหก ก็ไม่ยอมเรียนต่อแล้ว แม่บอกว่า ตอนนั้นพ่อเฒ่าเอาเงินไปสร้างบ้านในตลาดนาสีทองสองหลัง ยกให้แม่หนึ่งหลังและให้ลูกน้องสาวแม่เฒ่าอีกหนึ่งหลัง แม่ไม่มีกำลังใจเรียนต่อ เพราะมักได้ยืมพ่อเฒ่าบ่นเรื่องไม่มีเงิน ทุกครั้งที่แม่กลับบ้านไปเอาเงิน จึงตัดสินใจไม่เรียนต่อ ตอนนั้นที่บ้านยังต้องส่งน้องๆ เรียนอีก 4 คน ผู้หลักผู้ใหญ่ที่แม่ไปอาศัยอยู่บ้าน ได้ยินเรื่องดังกล่าวจึงเรียกแม่เข้าไปถามไถ่ถึงปัญหา และยินดีจะให้ความช่วยเหลือค่าเล่าเรียน แต่แม่ไม่รับ ทุกวันนี้แม่วังรู้สึกเสียดายที่เรียนจบแค่ชั้นม.5 หลังออกจากโรงเรียนกลับมาอยู่บ้าน ช่วยที่บ้านตัดยาง ดูแลเงินทองและค่าใช้จ่ายต่างๆ ในบ้าน ทำอยู่พักหนึ่งก่อนไปเรียนทำผมและตัดเย็บเสื้อผ้า เรียนอยู่สามเดือนที่จังหวัดสงขลา แล้วกลับมาอยู่บ้านแม่ชอบทำผม ลูกค้าหรือญาติพี่น้องชอบให้แม่ทำ เอาเครื่องมือใส่ท้ายรถจักรยานขี่ไปทำที่บ้านลูกค้า แม่เล่าว่าทำผมแบบนี้ได้เงินดี ทำให้แม่มีเงินมากพอที่จะใช้จ่ายนั่งรถประจำทางไปเที่ยวหาคนใหญ่คนเดียว หรือไปดูหนังคนเดียว ดูเสร็จก็กลับบ้านซื้อข้าวของมาฝากพ่อแม่และน้องๆ

แม่เป็นคนรักการอ่านมาก อ่านหนังสือได้ทุกประเภท ชอบอ่านหนังสือจนทุกวันนี้ แม่เฒ่าถึงจะอ่านหนังสือไม่คล่อง แต่ก็ยังมีหนังสือสมัยนั้นเอามาอ่านเล่น เรียกกันว่าบทสวดเล่มเล็กบางๆ มีไม่กี่หน้า เป็นเรื่องที่หนังสือเล่มๆ มักเอาไปเล่นกัน เช่นเรื่องพระอภัยมณี พระสุธนมโนราห์ หลวิชัยคำวี แม่เฒ่าเป็นคนซื้อมาจากตลาด เอามาสวดกับพ่อเฒ่า เวลานั้นแม่ผู้เขียนยังเด็กอยู่ แม่เฒ่าชอบฟังบทสวดก่อนนอนทุกคืน โดยเฉพาะเรื่องหลวิชัยคำวี สวดเป็นทำนองเดียวกับหนังสือเล่มๆ มาช่วงหลังถึงชอบอ่านคาถาบทสวดมนตร์ ชอบไปวัดฟังธรรมฟังเทศน์ทุกวัน พระ วันเข้าพรรษาไปวัดฟังเทศน์ทำบุญเป็นเจ้าภาพสวดกัณฑ์เทศน์กับญาติพี่น้องในบ้านคุณบ้านนาเล็ก ลูกสาวคนรองของแม่เฒ่าไม่ชอบเรียนหนังสือ จบแค่ชั้นประถมสี่ ส่วนลูกสาวคนสุดท้องเรียนถึงมหาวิทยาลัยแต่ไม่จบ เคยเป็นอาจารย์สอนหนังสืออยู่ 3-4 ปี ต่อมาได้ทำอาชีพหมอดูทำมานานสิบกว่าปีแล้ว แม่เล่าว่า เมื่อก่อนน้องๆ ของแม่ชอบมาขอคำแนะนำจากแม่ แต่ช่วงหลังน้องๆ ไม่ค่อยมีใครเข้ามาพูดคุยหรือเหมือนในอดีต แม่มักพูดตัดพ้อว่า น้องๆ เปลี่ยนแปลงกันไปหมด ตั้งแต่มีครอบครัวแยกบ้านออกไป ไม่ค่อยคิดถึงแม่เฒ่าพ่อเฒ่ากันมากเท่าไร แต่ก็ไม่เคยด่าว่า หรือพูดจากร้ายแค้นน้องๆ เพราะแม่เชื่อว่า ตัวเองเป็นคนปากครบสิบพูดแต่เรื่องจริง ไม่เคยพูดจาตลบตะแลง เหมือนท่านเจ้าเด็ก หลวงพ่อวัดจุ่มปะที่ชาวบ้านอำเภอรัตถุมิณห์ถือ เป็นพระที่มีวิชาความรู้ มีเวทมนตร์ ทำเจ้าเด็กห้ามแม่ไว้ว่า อย่าเที่ยวแข่งลูกหรือใครก็ตาม เพราะวา แม่นั้นเป็นคนปากครบสิบ ถ้าแข่งใครแล้วคนที่ถูกแข่งจะเป็นไปตามปาก

ผู้เขียนจึงไม่ค่อยเห็นแม่มีเรื่องกับใคร แม่เล่าว่า ท่านเจ้าเล็กเคยดูดวงชะตาให้แม่ แล้วบอกแม่ว่ามีศัตรูมาก มีคนอิจฉาริษยา แต่ไม่ต้องกลัว เพราะพวกศัตรูเหล่านั้นจะฉิบหายเองหมด และคำทำนายนี้ทำให้แม่ไม่เคยด่าทอลูกๆ ของแม่เลย

แม่เป็นลูกสาวคนโต พ่อแม่แม่ชอบปรึกษาหารือกับแม่เมื่อเกิดปัญหาขึ้นภายในครอบครัว ในเรื่องครอบครัวพ่อแม่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับลูกผู้ชาย ถึงแม้ว่ามีหน้าที่การงาน มียศฐาภรณ์มากกว่าแม่เสียอีก มีหลายเรื่องที่แม่ได้รับมอบหมายให้เป็นคนจัดการ เช่น การให้ช่วยจัดการเรื่องแบ่งมรดก ให้แม่ช่วยแก้ปัญหาที่น้องสาวคนเป็นหมอดูเอาบ้านแม่แม่และที่ดินไปจำนอง และเมื่อครั้งที่แม่แม่อยากจะไปบวชศีลตลอดชีวิตไม่สึก ก็ได้นั่งรถประจำทางไปหาแม่ที่สตูลเพื่อพูดคุยขอความเห็น อาจจะเป็นเพราะว่าแม่เป็นพี่สาวคนโต อาวุโสกว่าลูกคนอื่นๆ มีประสบการณ์และมีความรับผิดชอบ โดยแม่แม่ไม่ได้เห็นว่าลูกชายมีความสำคัญมากกว่าลูกหญิงแต่อย่างใด แม่เล่าว่า เวลาที่พ่อแม่โกรธ ทนแกขว้างกับมิดพรวดแกก็ขว้างใส่แม่ แต่ก็รู้ว่าไม่ได้ตั้งใจขว้างให้ถูก แล้วยังผลักไล่ไล่ส่งให้ไปอยู่กับยายขึ้น น้องสาวแม่แม่ซึ่งแกมาขอให้ไปอยู่ด้วย ซึ่งตอนนั้นแม่เองก็ต้องไปโรงเรียนที่วัดนาสีทอง ซึ่งถ้าเป็นหน้าฝนถนนหนทางไม่สะดวก มีขี้ดินขี้โคลนตลอดทาง พ่อแม่เห็นว่าถ้าไปอยู่ในตลาดนาสีทองกับน้องสาวแม่แม่น่าจะดีกว่า แต่ไม่เคยรู้ว่าถูกใช้ให้ทำงานตลอด แม่มักพูดให้ผู้เขียนฟังว่าถูกใช้เหมือนทาส ต้องช่วยทำของขาย ชูมะพร้าววันละเกือบแปดลูก ตอนนั้นยังใช้กระต่ายชูมะพร้าว แล้วยังต้องเลี้ยงลูกน้ำสาวอีก วัยเด็กของแม่ลำบาก เคยหนีจากบ้านน้ำสาวกลับมาบ้าน แต่ก็ถูกพ่อแม่ไล่กลับไป ถ้าไม่ไปก็จะถูกตี น้องชายสองคนถัดจากแม่ ก็มักถูกพ่อแม่ทุบตีหนักๆ เหมือนกัน แม่เคยนึกไปว่าถ้าน้องชายแม่ตายไป พ่อแม่จะเสียใจบ้างหรือไม่ โดยไม่คิดว่าน้องชายทั้งสองคนนี้จะมาเสียชีวิตเมื่ออายุได้ 4 ขวบ เพราะเป็นไข้ไทฟอยด์ แม่เห็นว่า ตอนอยู่กับน้ำสาวถึงจะทำงานหนัก แต่ก็ได้กินอาหารอุดมสมบูรณ์ดี มีเสื้อผ้าดีๆ ไว้ใส่ มีหนังสืออ่าน เช่น วารสารก้านันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งแม่เล่าว่าได้อ่านมาตั้งแต่เด็ก มีเนื้อหาดีๆ อยู่มาก และยังได้ใช้ผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ใช้สุขุขันไลท์ก่อนใครในเวลานั้น

สมัยแม่แม่มียศฐาภรณ์เป็นเกลอ คือให้คนที่มียศฐาภรณ์เดียวกันมาเป็นเกลอกัน ผู้หลักผู้ใหญ่จับให้เป็นเหมือนพี่น้องท้องเดียวกัน พ่อแม่ของแต่ละฝ่าย ก็เหมือนพ่อแม่ของเรา แม่แม่ได้เป็นเกลอกับย่าของผู้เขียน แม่เองก็มีเกลอเหมือนกัน เป็นเพื่อนนักเรียนเรียนหนังสือมาด้วยกัน ทุกวันนี้เกลอของแม่ก็ยังไปมาหาสู่ที่บ้าน ลูกๆ ของเกลอเรียกแม่ว่า แม่เหมือนกัน ตอนเป็นเกลอกันทั้งคู่ต่างแต่งงานมีครอบครัวกันแล้ว ลูกๆ ของย่ามักเอาของมาฝากแม่แม่ที่บ้าน บางคนก็มาช่วยทำงานให้ พ่อผู้เขียนซึ่งเป็นลูกชายคนโตของย่าก็ชอบมา ซึ่งขณะนั้น

เป็นตำรวจแล้ว แม่เล่าว่า มีผู้ชายมาชอบแม่อยู่หลายคน แต่แม่เลือกพ่อเพราะชอบลักษณะหน้าตา รูปร่าง ทำงานรับราชการ ซึ่งน่าจะดีกว่าผู้ชายคนอื่น ๆ ที่มาชอบแม่เวลานั้น และที่สำคัญคือเป็นคนสม่ำเสมอ เช่นมาช่วยงานที่บ้านแม่เป็นประจำตลอด แม่ชอบพอกับพอนานถึงเจ็ดปีถึงได้หมั้นกัน และแต่งงานในปีถัดไป งานแต่งงานแม่มีการจัดฉายหนังด้วย เพราะทางบ้านพ่อบนเอาไว้ให้ทั้งคู่ได้แต่งงานกัน แม่แต่งงานตอนอายุ 23 ปี หลังแม่แต่งงานไปแล้ว แม่เฒ่าพ่อเฒ่ายังเป็นห่วงชีวิตคู่ของลูกสาวว่าจะไปกันรอดหรือไม่ ส่วนน้องๆ ของแม่ขณะนั้นส่วนใหญ่ยังเรียนหนังสือกันอยู่

แม่เฒ่าเข้าทรงในพิธีโนราโรงครู

สมัยที่แม่เฒ่ายังสาว แถบบ้านนาลิกมีโนราโรงครูเล่นให้ได้ดูกันเรื่อย แม่เฒ่าไปดูตายายและครุหมอมโนราจับลงที่บ้านน้ำสาวดำลูกสะใภ้สาวนางนุ้ยซึ่งอยู่บนควน น้ำสาวดำกับแม่เฒ่านับถือเป็นพี่น้องสนิทกัน แก่ไม่มีลูกต้องคอยดูแล อายุของน้ำสาวดำมากกว่าน้ำสาวนางนุ้ย แม่เฒ่าของแกเสียอีก แก่แต่งงานกับหลวงแต่ง น้ำสาวดำมีความรู้เรื่องโนราเป็นอย่างดี พ่อเฒ่าเองก็บอกผู้เขียนให้ฟังว่า “ถ้าพี่สาวดำยังอยู่ แก่รู้เรื่องโนราดี แก่ตอบให้ได้หมดแหละว่า กำเนิดโนรา มาพันหรือ แก่เล่นโนราโรงครูมากกว่าใครเพราะไว้ (เพราะน้ำสาวดำมีความรู้และเข้าใจในเรื่องโนราเป็นอย่างดี แก่จึงชอบเล่นโนราโรงครูมากกว่าคนอื่น)” แม่เฒ่าไปดูน้ำสาวดำเล่นโนราโรงครูที่บ้านบนควน ซึ่งถือว่าเป็นครั้งแรกของแม่เฒ่าที่ไปดูก็ได้ อีกครั้งไปดูที่บ้านน้ำสาวนางนุ้ย และในครั้งนั้นเองแม่เฒ่าก็ถูกขอให้เข้าไปนั่งในโรงโนราโรงครู แม่ผู้เขียนเล่าว่า ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายพ่อเฒ่าอ้อนอยากให้แม่ต้องเป็นคนทรงและทุกครั้งที่มีการเล่นโนราโรงครู แม่ต้องมักจะถูกเรียกให้เข้าไปนั่งเชื้ออยู่ด้วยเสมอ แต่พ่อแก้วไม่ค่อยยอมให้ไป พ่อแก้ววางไว้เสียทุกที โดยจะเรียกแม่ต้องกลับบ้านทันที ไม่ให้แม่เฒ่าอยู่ร่วมพิธีนานๆ เพราะกลัวตายายครุหมอมโนราจะจับลงแม่เฒ่า อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่า พ่อเฒ่าเองเคยรำโนรามาก่อน เป็นลูกชายนายโรง เป็นน้องชายโนราใหญ่ แต่พ่อเฒ่าก็ยอมรับและเห็นความสามารถของน้ำสาวดำ คนทรงผู้ใหญ่ในพิธีโนราโรงครู ญาติฝ่ายแม่เฒ่า พ่อเฒ่าเล่าว่าน้ำสาวดำมีความรู้เรื่องโนราดีมาก และเป็นคนที่เชื่อเชิญครุมาเข้าทรงหรือมา “ลง” ยังโรงพิธีโนรา โดยทำได้ไม่แตกต่างจากนายโรงผู้ชาย

เมื่อครั้งที่แม่ผู้เขียนพอเริ่มเดินได้เตาะเตาะ บ้านน้ำสาวนางนุ้ยจัดเล่นโนราโรงครู แม่เฒ่าไปดูและถูกขอให้เข้าไปนั่งในโรงโนราโรงครู มีลูกน้ำสาวนางนุ้ยนั่งกันอยู่ด้วย ทั้งบ่าวเวก บ่าวหว่างลูกชายน้ำสาวนางนุ้ยที่เกิดคนละพ่อกับหลวงแต่ง โนราเชื้อให้ตายายครุหมอมโนรามา

“จับปลง” เป็นที่ทราบกันดีว่า ลูกหลานที่ตายายพอใจ ต้องเป็นคนมีจิตใจดี มีธรรมะ มีศีลธรรม ตายายถึงมาจับปลงได้ แม่เฒ่า นั้นเป็นคนไม่โกหก ถือศีลห้า แล้วก็มีเชื้ออยู่ในตัว คือมีสายเลือดของ ตายายและครุหมอโนรา ถึงได้มาจับปลงที่แม่เฒ่า คุณลักษณะของแม่เฒ่าในข้างต้น ทำให้แม่เฒ่า ได้เป็นคนทรงของสายตระกูล ผู้หญิงคนทรงส่วนใหญ่มีครอบครัวแล้ว

ในปีพ.ศ.2490 แม่เฒ่าเริ่มเรียนรู้การเข้าทรง ขณะนั้นอายุได้ 21 ปี แต่งงานและมีลูกแล้ว ช่วงแรกตายายฝ่ายแม่เฒ่ามาจับปลงก่อน เป็นตายายเดียวกันกับน้ำสาวนางนุ้ย ก่อนที่แม่เฒ่าจะเป็นเจ้าภาพจัดพิธีโนราโรงครูขึ้นเองที่บ้านคุณ แม่เฒ่าได้ร่วมทรงในพิธีโนราโรงครูของน้ำสาวนางนุ้ยมาครั้งหนึ่งก่อน และร่วมเข้าทรงอีกครั้งในพิธีโนราโรงครูของน้ำสาวดำลูกสะใภ้ น้ำสาวนางนุ้ย การเข้าทรงหรือการจับปลงในตอนแรกเป็นของฝ่ายตายายแม่เฒ่าเอง ตายายของย่าดำและครุหมอหมอต้าแย ส่วนครุหมอโนรานั้นมาจากสายน้ำสาวดำ ผู้เขียนเห็นว่า แม่เฒ่าเรียนรู้เรื่องการเข้าทรงตอนแรกๆ จากที่ได้ไปดู การเล่นโนราโรงครูของน้ำสาวดำและน้ำสาวนางนุ้ย ญาติสนิทฝ่ายแม่เฒ่าเอง ทำให้เกิดความคุ้นเคยและเป็นคนในครอบครัวกันเอง

ตอนเริ่มเรียนรู้การเล่นโนราโรงครู แม่เฒ่ายังคงอยู่ที่บ้านนาลิก หลังจากนั้นไม่นานแม่เฒ่าได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านคุณกับแม่คล้องหลังจากที่แม่เฒ่าแต่งงานกับพ่อเฒ่าแล้ว ตายายครุหมอที่มาจับปลงแม่เฒ่าที่บ้านคุณ เปลี่ยนเป็นสายตระกูลพ่อเฒ่าแทน เป็นครุหมอตายายโนราเรื่อง (พ่อของพ่อเฒ่า) ไม่ใช่ตายายฝ่ายแม่เฒ่าเหมือนที่เล่นในตอนแรกกับน้ำสาวนางนุ้ย เนื่องจากว่าตาทองพี่ชายพ่อเฒ่าซึ่งเป็นโนรา ช่วยบ่นขอให้แม่เฒ่าหายจากความเจ็บปวดเมื่อยที่เป็นเรื้อรังมานาน ตั้งแต่คลอดแม่ผู้เขียนออกมา อาการเข็ดเมื่อยของแม่เฒ่าเหมือนถูกตายายอย่างคือตายายที่ล่องลับไปแล้วที่ลูกหลานบูชาหนีบถือต้องการให้แม่เฒ่าเป็นคนทรงของสายตระกูลและทำพิธีโนราโรงครูบูชาเช่นไหว้ตายายให้เรียบร้อยแล้ว จะช่วยทำให้ความเจ็บป่วยในร่างกายของแม่เฒ่าหายไปด้วย ซึ่งลูกหลานเชื้อสายโนราจะมีความเชื่อว่าตายายมีพลังศักดิ์สิทธิ์จริงและช่วยปกป้องรักษาดูแลลูกหลานไม่ให้เจ็บป่วยได้ และครั้งนั้นเองที่พี่ชายพ่อเฒ่าหรือโนราทองบ่นให้แม่เฒ่าหายจากอาการถูกตายายอย่างไว้กับตายายครุหมอโนราฝ่ายพ่อของพ่อเฒ่าหรือโนราเรื่อง ฉะนั้นเมื่อเล่นโนราโรงครูกับบ่นก็ต้องเล่นให้กับตายายและครุหมอโนราที่บ่นไว้และตั้งแต่นั้นมาตายายและครุหมอโนราที่มาจับปลงแม่เฒ่าในพิธีเล่นโนราโรงครูจึงเป็นฝ่ายพ่อเฒ่ามาตลอด จะเห็นว่า การที่ตายายครุหมอฝ่ายใดจะมาลงนั้น ขึ้นอยู่กับว่าบ่นบานไว้กับตายายฝ่ายไหน ฝ่ายแม่เฒ่าหรือฝ่ายพ่อเฒ่า และที่สำคัญคือคนที่บ่นบานนั้นต้องมีเชื้อสายโนราอยู่ในตัวเองด้วยถึงจะบ่นบานได้ หมายถึงว่ามีตายายครุหมอโนราของตัวเองที่เคารพนับถืออยู่ เหมือนกับพี่ชายของพ่อเฒ่าคนที่บ่นบานให้แม่เฒ่าหายจากความเจ็บ

ความเมื่อย ปวดเนื้อปวดตัว และหลังจากแม่เฒ่าอาการดีขึ้น และได้พากันย้ายมาอยู่ที่บ้านคุณแล้ว แม่เฒ่าถึงได้เล่นโนราโรงครูแก้บนขึ้นครั้งแรก เมื่อหายดีแล้วก็ต้องแก้บนให้ตายายและครุหมอนโนราฝ่ายพ่อเฒ่าที่บนเอาไว้ พ่อเฒ่าเล่าให้ผู้เขียนฟังว่าแม่เฒ่าเข้าทรงในพิธีโนราโรงครูถึงสามครั้งใหญ่ๆ ที่บ้านของแม่เฒ่าพ่อเฒ่าเป็นเจ้าภาพจัดเล่นโนราโรงครูของตัวเอง

เล่นโนราโรงครูหนึ่งที่บ้านไว้ ก็อีต้องเจ็บนั้นแหละ บ่าวทองบนให้ ตอนนั้นยังอยู่ที่ตักคุ (เวลานั้นไปตัดยางสวนตักคุ พ่อเฒ่าแม่เฒ่านอนที่สวนยางตักคุกัน) แล้วมาแก้บนเล่นโนราโรงครูตอนมาอยู่กับแม่คล้ายที่บ้านคุณแล้ว เล่นหนสองนั้นแก้บนให้ฮีขึ้นที่หายบ้าไม่พักไปโรงพยาบาล แล้วบนให้อัฐุภรรยาที่สอบตำรวจได้นั้นหนที่สาม เล่นสามหนโรงครู ของกูๆไม่บนอะไร กูไม่ชอบให้เล่น กูขี้คร้านเหนื่อย ต้องใช้เงินเยอะ พ่อเฒ่าไม่ชอบให้แม่เฒ่าเป็นคนทรง แต่เป็นไปแล้วก็ไม่ว่าที่ท่าหรือแหละ เวลาเล่นโรงครูหรือกแหละที่แม่เฒ่าเข้าทรง แต่เวลาโกรธไว้ใครก็ลงเหมือนกัน โกรธกูก็จับลงเหมือนกัน แล้ว बदลง(เลิกทรง)เอาเองนั้นแหละ เวลาลงแล้วมันจำติ(สติ)ไม่ได้ ไม่ใช่ว่ามันจำได้ที่เล่า แผลงว่ากูหรือกแหละ ว่าพันนั้น เออไม่นับถือกับตายาย ว่ากูไม่นับถือ นานๆสักทีที่ลงแบบนี้

บ้านแม่เฒ่าพ่อเฒ่าเป็นเจ้าภาพหลักจัดงานโนราโรงครูขึ้นครั้งแรกในปีพ.ศ.2490 หลังจากครอบครัวแม่เฒ่าซึ่งตอนนั้นแม่เฒ่าได้แต่งงานกับพ่อเฒ่าและมีลูกด้วยกันสามคน ได้ย้ายครอบครัวจากบ้านนาถึกมาอยู่กับทวดคล้ายที่บ้านคุณ ในการจัดเล่นโนราโรงครูครั้งแรกก็เพื่อแก้บนให้ครุหมอนตายายที่ช่วยให้แม่เฒ่าหายป่วยจากความเช็ดเมื่อยที่เป็นอยู่และเมื่อปีพ.ศ.2514 ที่บ้านแม่เฒ่าเป็นเจ้าภาพเล่นโนราโรงครูขึ้นอีกครั้ง ในครั้งนี้เล่นแก้บนให้น้องสาวแม่เฒ่าที่เคยบนให้หายบ้า ซึ่งเชื่อว่าถูกทำของไสให้หายขึ้นบ้า บ้านแม่เฒ่าเป็นเจ้าภาพครั้งนี้มีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นกว่าตอนเล่นในครั้งแรกเพราะ ต้องจ่ายเงินให้คณะโนราที่จ้างมาเล่น คณะโนราที่มาเล่นชื่อโนราเรียม มาจากควนเนียง เรียกค่าจ้างหนึ่งพันบาทในครั้งนั้น ตายายและครุหมอนโนราที่มาจับลงแม่เฒ่าเหมือนกับครั้งแรก ได้แก่ แม่ศรีมาลา แม่แขนอ่อน ตาจอมเฒ่า ตาจอมทอง ทวดช่องแค พรานบุญ ตาหมอเทศ พญาลุยไฟ พญาลุยน้ำ ปู่เรื่อง ตาชุม แต่ทวดเจ็ดบองซึ่งเป็นทวดงูเพ็งจะตามแม่เฒ่ามาตอนไปรักษาอาการเช็ดเมื่อย และเพื่อให้ลูกหลานได้กราบไหว้บูชาตายาย ที่มาช่วยดูแลปกป้องรักษาให้อยู่เย็นเป็นสุข โดยได้จ้างโนราพันจากอำเภอหงาวจังหวัดพัทลุงในราคาสี่พันบาท พิธีจัดขึ้นในเดือนเก้า(สิงหาคม) ขึ้นห้าค่ำวันพุธ การเล่นโนราโรงครูครั้งนี้เพื่อแก้บน เรื่องที่พ่อ

แม่แอบบเอาไว้ให้ลูกชายสอบเข้าตำรวจได้ พ่อแม่เล่าว่า การเล่นโนราโรงครูในแต่ละสายตระกูล จะเล่นเพียงสามครั้งเท่านั้น ตอนที่ผู้เขียนไปถามพ่อแม่เกี่ยวกับการเล่นโนราโรงครูนั้น เป็นปีพ.ศ.2545แล้ว ซึ่งพ่อแม่เห็นว่า ถ้าหากจะมีการเล่นอีกก็ต้องหาคนทรงคนใหม่ แม่แม่ทรวง ไม่ได้แล้วเพราะแก่มากแล้ว การทรงในแต่ละครั้งเหนื่อยมาก พ่อแม่เล่าว่า “คนที่ตายาย เลือกลงเป็นคนทรงแล้ว ต้องเล่นโนราโรงครูอย่างน้อยสามครั้ง ถือว่าการเป็นคนทรงสมบูรณ์แล้ว แม่แม่ได้เล่นมาแล้วทั้งสามครั้ง และถ้าจะมีการเล่นอีกก็ต้องหาคนทรงคนใหม่ เพราะว่าแม่แม่ ทรวงไม่ไหวแล้ว แก่มากแล้ว เนื่องจากในการเข้าทรงแต่ละครั้งต้องใช้พลังมาก แม่แม่เหนื่อยมาก” ผู้เขียนได้ยินว่าพ่อแม่แอบบเอาไว้อีกครั้งว่าขอให้ลูกสาวคนสุดท้องที่เป็นหมอดูปลดหนี้สินได้ แต่ครั้งนี้ยังไม่ได้เล่นโนราโรงครูแก่นเลย ซึ่งคงต้องรอจนกว่าจะกำหนดวันเล่นได้

บ้านที่มีการบูชาเช่นไหว้ตายายครุหมอนโนราหรือว่าได้รับตายายมาไว้บูชาที่บ้าน เหมือนแม่แม่พ่อแม่แม่แม่ นั้น ลูกหลานต้องทำผ้าขาวเพดานไว้ให้ ผู้เขียนเห็นว่าแม่แม่ผูกผ้าเพดาน ไว้ในห้องนอนเป็นผ้าขาวผูกมุ่มทั้งสี่แล้วเอาไปผูกติดไว้กับหลังคาบ้านอีกที ในผ้าเพดานนี้แม่แม่ จะใส่หมากพลูไว้ให้ตายายและครุหมอนโนรา และยังมีโต๊ะบูชาสำหรับวางอุปกรณ์ที่ใช้ในพิธีโนรา โรงครูนั้นถูกเก็บรักษาไว้ในห้องนอนของแม่แม่และพ่อแม่ ผู้เขียนเคยแหม่มประตูเข้าไปเห็น รูปวาดงูเห่าเข้ากรอบใหญ่ไว้บูชาเรียกว่าทวดเจ็ดบองและมีเทริด หน้าตาจอมแม่ หน้าพรานหญิง หน้าพรานชาย พระขรรค์ กฤษ มีดหมอ ไม้หวาย หินลับมีด วางอยู่บนโต๊ะบูชา ได้โต๊ะ เก็บเขียนหมากไว้ ทั้งหมดนี้แยกจากโต๊ะหมู่บูชาพระพุทธรูป

ผู้เขียนได้ทราบว่ แม่แม่มีข้อปฏิบัติหรือข้อห้ามในฐานะคนทรงอยู่สองข้อคือ จะไม่กินอาหารเหลือของใคร ไม่กินร่วมชามเดียวกับใคร หรือที่แม่ผู้เขียนเรียกว่าไม่กินคู่ คือ ต้องแยกกินเป็นสัดส่วนไม่กินร่วมกับใคร และข้อที่สองคือ ไม่สวมใส่เสื้อผ้าปะปนกับใคร ผู้เขียนเห็นแม่แม่ปฏิบัติตามข้อห้ามทั้งสองข้อนี้อย่างแข็งขัน จนเป็นวิถีชีวิตของท่าน เช่นเดียวกับการเป็นคนทรงของสายตระกูล ที่ต้องเป็นตลอดชีวิต จนกว่าจะเหนื่อยทำไม่ไหว จึงหยุดทำหน้าที่ ได้ พ่อแม่บอกว่า ใครก็ตามที่ได้เป็นคนทรงเข้าแล้ว ตายายและครุหมอนโนราเลือกแล้ว ต้องเล่นโนราโรงครูให้ครบถึงสามครั้งเป็นอย่างน้อย จึงถือว่าทำหน้าที่ได้สมบูรณ์เรียบร้อยแล้ว ซึ่งข้อปฏิบัติดังกล่าวนี้ มีรายละเอียดที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่

อย่างไรก็ตามผู้เขียนเห็นว่า เรื่องการเลือกผู้หญิงหรือคนที่จะมาเป็นคนทรงในพิธีกรรม พื้นบ้านคนที่ถูกเลือกมักมีคุณลักษณะที่คล้ายกัน เช่นในงานผีเจ้านาย ที่กล่าวไว้โดยเจ้าดวงเดือน ในบทวิจารณ์ว่า (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2527, น. 170-171) “การที่จะรับมาเป็นร่างทรงของผี ของเทพชั้นสูงนั้น มันมีอยู่ข้อหนึ่งคือ คนๆนั้นต้องเป็นคนมีศีลจจะ ต้องเป็นคนประพฤติธรรม

ประพตติดี ข้าเจ้าคิดว่าอย่างน้อยที่สุด บทบาทอันนี้เราก็น่าจะได้คนดีเอาไว้ ข้าเจ้าคิดว่าในแง่ของ บทบาททางสังคมนี้ก็พอมีประโยชน์ได้ในการที่เป็นพอใจเป็นที่แก้ปัญหาของคนที่มีความเดือดร้อน” ข้อความนี้เป็นการย้ำว่า คนทรงหรือร่างทรงนั้น ต้องมีความดีและความมีศักดิ์จะเป็นพื้นฐานสำคัญอยู่ในตัวคนทรง ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญที่ไม่ใช่คนทุกคนจะสามารถเป็นได้

แม่เฒ่าเล่าว่า “ตอนตายายจับลงนั้นพอจำได้บ้าง รู้สึกตัวว่ามีคนมาถาม แต่ตายายเป็นคนตอบไม่ใช่แม่เฒ่า ตอบไปถูกทำนองนั้นแหละ แต่บางครั้งไม่รู้ตัวเลยก็มี” พ่อเฒ่าบอกว่า แม่เฒ่านั้นมี “เชื้อ” แม่ผู้เขียนอธิบายเพิ่มว่าการมีเชื่อนั้นหมายถึงการมีสายเลือดโนราที่สามารถเชื้อเชิญให้ตายายและครุหมอมาลง และแม่เฒ่าเป็นคนทรงได้ก็เพราะว่าตายายชอบและเลือกลงกับแม่เฒ่า เพราะแม่เฒ่าเป็นคนไม่พูดจาโกหก อยู่ในศีลในธรรม พ่อเฒ่าเชื่อว่าครุหมอตายายโนราม่าจับลงกับแม่เฒ่าจริงๆ ไม่ได้ทำเอาเอง แต่คนอื่นที่ทำเองก็มี พ่อเฒ่าเล่าว่า “คนทรงกลาง(บาง)คนว่าไปเชื่อเอาแหละ กลางคนว่าไม่ใช่ตายายแต่เป็นผี ตามใจคนพันหรือมันจับลง กลางคนเป็นครุหมอเป็นคนทรง แล้วให้แล้วชี้หูกเป็นผี แม่เฒ่าไม่มีใครว่า ว่าก็ไม่ได้ยิน ใครมาบอก ถ้าคนทรงมีผีมาจับลง จะเห็นว่ามานั่งข้อหรือกินหัวหมูที่เคี้ยวตั้งถวายเป็นข้าวบ้าน แล้วเป็นผีมาทรง โนราก็ว่าเหมือนกัน”

ในช่วงเล่นโนราโรงครู ผู้เขียนเห็นท่าทางของแม่เฒ่าเคร่งขรึม น้ำเสียงแข็งขื่นกว่าเดิม มีการแต่งเนื้อแต่งตัวนุ่งผ้าไหมนุ่งขาวห่มขาว มีผ้าคาดเฉียง ภาพแม่เฒ่าในวันนั้นทำให้ผู้เขียนรู้สึกกลัวไม่กล้าเข้าใกล้มากนัก และยังตอนที่แม่เฒ่าอยู่ในโรงพิธี สิ่งที่เห็นเหมือนไม่ใช่แม่เฒ่าคนเดิมที่ผู้เขียนคุ้นเคยมาก่อน ผู้เขียนพอจำได้เลาๆ ก่อนที่แม่เฒ่าจะลงปั้งทรงในโรงพิธี ซึ่งสร้างไว้ด้านทิศตะวันออกของบ้านนั้น ท่านจุดธูปเทียนไหว้พระอยู่บนบ้าน แล้วเดินเข้าไปในห้องนอนที่มีผ้าขาวพาดาน แม่เฒ่าเดินเข้าไปไม่นานนัก ก่อนจะกลับออกมาพร้อมกับถือเทียนที่จุดไฟออกมาด้วยหนึ่งเล่ม แล้วเดินลงบันได เข้าไปนั่งในโรงพิธีข้างล่าง

ขณะเดียวกันในโรงพิธีมีเสียงนายโรงกำลังขับร้องบทกาศเชื้อเชิญให้ตายายและครุหมอโนราม่าจับลงซึ่งฟังเสนาะหูรับกับเสียงดนตรีที่มีทั้งทับ กลอง ฉิ่ง โม่ง ปี่เป็นทำนองว่า เท่งกริ่งๆ แม่เฒ่านั่งขัดสมาธินิ่งๆ อยู่สักพัก แล้วตัวค่อยๆ สั่น หน้าที่ก้มอยู่ค่อยๆ เงย และตัวสั่นแรงมากขึ้น ตายายและครุหมอจับลงแล้ว ดูเหมือนการเข้าทรงทำกันได้ง่ายๆ ผู้เขียนมีความรู้สึก ว่า สายตาแทบทุกคู่กำลังจับจ้องไปที่แม่เฒ่า ร่างที่สั่นแรงค่อยๆ ซ้ำลงเบาๆ มีโนราและลูกหลานช่วยกันถามว่า เป็นครุหมอหรือตายายฝ่ายไหนมาจับลง น้ำเสียงแม่เฒ่าที่พูดออกมาไม่เหมือนเดิม แต่เป็นเสียงแหบๆ ของคนแก่ มีคนในโรงพิธีช่วยส่งเทียนที่จุดไฟแล้วยื่นให้ แม่เฒ่ารับเทียนมา

ทั้งสองมือ อมเปลวไฟหายใจเข้าปาก ทำอยู่หลายครั้งหลายเล่ม มีคนจุดบุหรี่ส่งให้หลายมวน แม่เฒ่ารับแล้วเอามาใส่ปากสูบทั้งหมดทีเดียว ฟันควันลอยฟุ้งในโรงพิธี

บางครั้งผู้เขียนเห็นแม่เฒ่าป็นขึ้นด้านข้างโรงพิธีไปดูเครื่องสังเวद्य เทริด หน้าพราน ฯลฯ ที่วางไว้บนศาลหรือพาไล แต่ที่น่าหวาดกลัวมากในความคิดของผู้เขียนคือ มืออยู่ครั้งหนึ่งที่แม่เฒ่าหยิบเอาמידหมอลงมาจากพาไล มาเที่ยวถือไว้ ขณะที่ร่างแม่เฒ่ายังคงสั่นเป็นจังหวะ บางทีป็นกลับขึ้นไปด้านข้างโรงพิธี แล้วเหยียบไม้ไผ่ยื่นโยกขย่มตัวอยู่สักพัก ในขณะที่มือข้างหนึ่งยังคงถือמיד ส่วนมืออีกข้างเกาะราวไม้ไว้ ผู้เขียนเห็นแล้วรู้สึกกลัวและเป็นห่วงว่าแม่เฒ่าจะเป็นอันตราย แต่ก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น

จากนั้นผู้เขียนเห็นแม่เฒ่านั่งขัดสมาธิ ร่างยังคงสั่นเป็นจังหวะ มีกะละมังอะลูมิเนียมใส่น้ำวางอยู่ด้านหน้า แม่เฒ่าเอามือจมลงไปในกะละมังจนน้ำท่วมถึงข้อมือ แล้ววนมือไปทางเดียวกัน ผู้เขียนเห็นน้ำกระเพื่อมแรง ทำอยู่สักพักต่อมาจึงได้ทราบว่าเป็นการนำน้ำมาจับลงที่แม่เฒ่าแล้ว และมักจะตามมาด้วยพญาลูไฟ แม่เฒ่าจะขอบุหรี่ที่จุดแล้วหลายมวน เอาใส่เข้าปากทั้งหมด อมไว้จนไฟดับหมด และภาพของแม่เฒ่าลุกขึ้นยืนรำอย่างสวยงาม อ่อนช้อยตามแบบครุหมอนโนราที่ชื่อแม่แซนอ่อน สร้างความประทับใจแก่ผู้ที่ได้ชม ตายายและครุหมอนโนราที่มาจับลงแม่เฒ่าได้แก่ แม่ศรีมาลา แม่แซนอ่อน ตาจอมเฒ่า ตาจอมทอง ทวดช่องแค พรานบุญ ตาหมอเทศ ทวดเจ็ดบอง พญาลูไฟ พญาโณมน้ำ ปู่เรื่อง

พ่อเฒ่าเล่าให้ฟังว่า “ตาจอมเฒ่าเป็นตายายครุหมอนโนราทางฝ่ายพ่อเฒ่าอยู่ที่กิ่งหระ เมืองพัทลุงซึ่งเป็นบ้านย่าของพ่อเฒ่า ไม่เคยจับลงกับคนทรงผู้หญิงคนใดมาก่อนเลย แต่มาลงที่แม่เฒ่า โนราเชื่อให้มาลงที่บ้านคุณ ก็มาลงที่แม่เฒ่าและเป็นผู้หญิงที่ตาจอมเฒ่ามาจับลง ได้สวมหัวพรานเป็นหน้าของตาจอมเฒ่าด้วย ทำจากไม้ตะเคียนทอง หนักราวครึ่งโลได้” ผู้เขียนได้ฟังจากน้ำชะอ่อนซึ่งเป็นโนราหญิงอาศัยอยู่ที่นาสีทองมีพ่อเป็นนายโรงโนราที่มักถูกจ้างไปเล่นโนราโรงครุของชาวบ้าน เล่าเรื่องคนทรงผู้หญิงกับคนทรงผู้ชายว่ามีความแตกต่างกันคือ สำหรับครุหมอนที่แข็งแรงมักเลือกคนทรงที่เป็นผู้ชาย แต่ในกรณีของตาจอมเฒ่าที่มาเข้าทรงแม่เฒ่า นั้น เป็นเพราะยอมรับในตัวแม่เฒ่ามิใช่เรื่องความแข็งแรงแบบผู้ชายแต่อย่างใด

สำหรับตาจอมเฒ่าที่เป็นครุหมอนโนราฝ่ายพ่อเฒ่า ซึ่งเชื่อกันว่าทั้งศักดิ์สิทธิ์และมีพลังอย่างมาก กลับมาเลือกจับลงที่แม่เฒ่า ก็ไม่น่าจะกล่าวได้ว่าครุหมอนโนราหรือตายายที่แรงๆ จะต้องเลือกแต่คนทรงที่เป็นผู้ชายเสมอไป เพราะคนทรงผู้หญิงอาจให้ตายายและครุหมอนโนราที่แข็งแรงจับลงได้เหมือนกัน และเป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้พ่อเฒ่าจะไม่ชอบให้แม่เฒ่าเป็นคนทรงก็ตาม แต่ถ้าตายายและครุหมอนโนราที่มาทรงเป็นตายายฝ่ายพ่อเฒ่า ผู้เขียนเห็นว่า พ่อเฒ่าเอง

อาจจะรู้สึกพอใจอยู่ไม่น้อย และยังได้พูดถึง การเข้าทรงของแม่เฒ่าว่าเป็นเรื่องที่ไม่ได้ทำขึ้นเอง เหมือนคนทรงคนอื่นๆ โดยนำเอาเรื่องตางอมเฒ่า วิญญาณครุหมอนโนราศักดิ์สิทธิ์ฝ่ายพ่อเฒ่าเอง มาเล่าให้ฟัง ว่ามีแม่เฒ่าและยายเป็มญาติที่แม่เฒ่าเลือกให้มาเข้าทรงร่วมกันในงานโนราโรงครุที่บ้านแม่เฒ่า คนทรงหญิงเพียงเท่านี้ที่ตางอมเฒ่ายอมมาลง

ทวดเจ็ดบองเป็นทวดงูของแม่เฒ่าที่แม่เฒ่ารับเอามาบูชา แม่ของผู้เขียนได้เล่าให้ฟังว่า ทุกครั้งที่แม่เฒ่าเข้าทรงนั้นจะต้องกาศเชิญทวดเจ็ดบองมาเข้าทรงก่อนตายายและครุหมอนโนราฝ่ายพ่อเฒ่า เพราะถ้าทวดเจ็ดบองไม่มาจับลงก่อนก็จะมีตายายหรือครุหมอนโนรามาลง ทวดเจ็ดบองนั้นเป็นทวดงูที่รักษาโรคเจ็บป่วยให้กับชาวบ้านทั่วไป หลังจากที่แม่เฒ่าพ่อเฒ่าได้จัดให้มีการเล่นโนราโรงครุบูชาแก่นบไปแล้วครั้งแรก และต่อจากนั้นไปอีกหลายปี ตั้งแต่แม่ผู้เขียนมีอายุประมาณห้าขวบจนอายุสิบห้าปี อาการลักษณะตายายอย่างของแม่เฒ่าที่เซ็ดเมื่อโยไปทั้งตัว เริ่มกลับมาเป็นอีกครั้ง แม่เฒ่ามักออกจากบ้านไปหาหมอพื้นบ้านรักษา ไปดัมยากิน เอายามาดัมยากินเองบ้าง หมอที่ไหนว่าดีมีคนมาออกไปหาหมด แยกไปของแแก่เองคนเดียวก็หลายครั้ง ถ้าไปไม่ถูกก็ถามเอา บางครั้งไปกับคนในบ้านนาลึกลับบ้านคุณ เหมารถกันไป มีอยู่หลายครั้งที่ไปแล้วไม่ได้บอกให้พ่อเฒ่ารู้ เพราะว่าพ่อเฒ่าไม่ชอบให้ไปหาหมอพื้นบ้านหมอผี กลัวว่าจะถูกหลอกเอาเงินเสียมากกว่า บางครั้งไปหาหมอแล้วแม่เฒ่ากลับมาเล่าให้พ่อเฒ่าฟังว่า หมอที่ไปหารักษาเก่งอย่างนั้นอย่างนี้ แต่พ่อเฒ่าไม่เชื่อหาว่าแม่เฒ่าไปเล่าให้หมอฟังหมดทุกอย่างเอง บางทีถ้าเซ็ดเมื่อโยมากๆ เดือนหนึ่งเคยไปหาถึงห้าหน เงินทองที่ชายผักขายผลไม้ หรือขายยางได้แม่เฒ่าเอาไปรักษาตัวหมด เคยไปหาพ่อท่านเล็กที่วัดเจริญภูผาหรือวัดจุ่มปะ เป็นวัดเก่าแก่ประจำอำเภอรัตนภูมิ เพราะท่านมีความรู้เรื่องยาสมุนไพรพื้นบ้านช่วยรักษาคน เช่น ยาแก้เลือดไม่ดีของผู้หญิง ยาแก้เลือดเมื่อคลอดลูกใหม่ หรือบางทีไปหาหมอคลินิก หมอโรงพยาบาลให้ยามากิน ปรากฏว่ากินยาไปแล้ว พองไปหมดทั้งตัว แพ้ยาโรงพยาบาล

แม่เฒ่าเคยไปรักษาตัวแถวนาม่วง ไปหัวเข้าหลบเย็น(ไปเข้ากลับเย็น) ไปอยู่หลายหน(ครั้ง) เดือนหนึ่งหนสองหนหวังว่าอีมาจับลงทวดเจ็ดบองหรือทวดงู(แม่เฒ่าไปหาหมอที่ใช้วิธีเข้าทรงรักษาคน เดือนหนึ่งไปหาหมอ 1-2 ครั้งกว่าที่ทวดเจ็ดบองจะมาเข้าทรงแม่เฒ่า) แม่เฒ่าไปหาคนเดียว เพราะว่ามันเจ็บมันถึงไป คนไปรักษากับทวดเจ็ดบองลุย(มาก) ไปถึงก็ซื้อแม่โขงแบนหนึ่งให้ทวด แล้วบอกว่าถูกตัดถูกแต่งอะไรพันนั้น ถูกของถูกคนทำ แล้วกลับมาบ้านมาถึงทำแก้เหมรย(คำบนบาน) มันไม่หาย พ่อเฒ่าเล่าว่า ทวดเจ็ดบองมาลงตั้งแต่แรกที่แม่เฒ่ามาเล่นโรงครุ แม่เฒ่า

นับถือเห็นว่าช่วยรักษาคนได้ แล้วบอกเบอร์(ห่วย)ได้ด้วย บอกเบอร์ถูก ชาวบ้านที่มาแล่นในราถามทวดในร่างแม่เฒ่าว่าเบอร์ออกอะไรเล่า ถ้าว่าให้จริงก็ให้บอกทวดเจ็ดบองบอกว่า ออกเก้าอยู่ข้างหน้า แล้วสองตัวหนึ่ง สู(เฮอ)หาเอาแหละ งวดนั้นปรากฏว่าออกเป็นเก้าสองหนึ่ง ใ้เถียรผัวอีซ้อย(หลานพ่อเฒ่า)บอกว่า ถ้าไม่ถูก ยิงเพดานโนราโรงครูเสียแหละคราวนี้ แต่มันไม่หาญซื้ออีกสองตัวคือสองหนึ่ง มันซื้อตัวตั้งตัวเดียวหรือมันตั้งเก้าเท่านั้น ก็ถูกหรือแหละ เค้าถูกกันลุยคนสองบาทสามบาทสี่บาท คนที่เค้าเชื่อ แต่พ่อเฒ่าเองไม่เชื่อ

แม่ผู้เขียนเล่าว่า ทวดเจ็ดบองเป็นวิญญาณเทพจงอางที่บำเพ็ญตบะสั่งสมบารมีมานาน เป็นเทพสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ แต่ไม่ใช่ตายายหรือครุหมอนโนรา แม่เฒ่านับถือเอาเองได้มาตอนไปรักษาตัวไปหามาหลายครั้ง แม่ผู้เขียนเล่าว่าในพิธีโนราโรงครู ถ้าเชิญตายายครุหมอนโนราให้มาลงก่อนทวดเจ็ดบอง เชื่อเท่าใดก็ไม่มีใครมาลงได้ก่อน ต้องให้ทวดเจ็ดบองจับลงก่อน แล้วถึงตายายครุหมอนโนรามาลงได้ แม่เฒ่ามีรูปวาดทวดเจ็ดบองไว้บูชา(แม่ผู้เขียนให้คนที่สตุลวาดให้ ปรากฏว่าภาพวาดออกมาเป็นรูปงูเห่าแทน) ใส่กรอบอย่างดีวางไว้บนโต๊ะบูชา หลังจากที่แม่เฒ่าเสียชีวิตแล้ว แม่บอกผู้เขียนว่า ทวดเจ็ดบองไปอยู่กับบ่าวหว่างลูกน้ำสาวนางนุ้ย ทวดเจ็ดบองไปเข้าฝันบ่าวหว่างให้เอาไปบูชาอยู่ที่บ้านด้วย

ขณะที่บ้านแม่เฒ่าเป็นเจ้าของภาพ เล่นโนราโรงครู ญาติพี่น้องต่างพากันมาช่วยงาน ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงก็มา ทั้งบ้านนาลิก บ้านคูและบ้านนาสีทอง มาร่วมชมกันทั้งหญิงและชาย ในวันนั้นเมื่อเราไปถึง เห็นผู้คนญาติพี่น้องอยู่กันเต็ม ช่วยทำงานคนละไม้ละมือ พ่อเฒ่าจัดการเรื่องโรงโนราโรงครู ผู้เขียนไปถึงเห็นโรงโนราโรงครูทำเสร็จเรียบร้อยแล้ว พ่อเฒ่าบอกผู้เขียนในภายหลังว่าพ่อเฒ่าเป็นคนทำเองทั้งหมด ส่วนแม่เฒ่าเป็นคนไปติดต่อโนราที่มาเล่น บางครั้งไปรับโนรากับญาติสนิทผู้หญิงไปสองคน เป็นเพื่อนกัน ผู้เขียนเห็นแม่เฒ่าในงานโนราโรงครู มีหน้าที่ต้องคอยดูคอยบอก ให้คนนั้นคนนี้ทำอะไรเตรียมอะไรบ้าง บางครั้งก็บอกให้แม่ผู้เขียนช่วยจัดการแทน มีการเตรียมอาหารคาวหวานและเครื่องบูชาตายายครุหมอนโนรา เตรียมอาหารเลี้ยงคณะโนราที่จ้างมาเล่นมาทำพิธีให้ และเตรียมตัวเองให้พร้อมที่จะให้ตายายครุหมอนโนรา มาจับลงอีกด้วย พ่อเฒ่าเล่าให้ฟังว่า

โรงโนราทำขึ้นแต่ภูนั้นแหละ ทำคนเดียวของภูนั้นแหละ แต่หลังคาใช้ภัก(ผิวลูกสาวของพี่ชายพ่อเฒ่า) เช่าผ้าเต็นท์มาให้ เวลาเล่นโนราโรงครูแต่ละครั้ง ก็เตรียมเบี้ย

ไว้แล้วให้โนราสามพันห้าพัน แรกๆเล่นไม่เสียเบี้ย โนราอวมไม่เอา หนสองโนราเรียมมาจากควนเนียงจ้างสองสามพัน และหนที่สามรับโนรามมาจากพัทลุงจ้างสี่พันห้าพัน ชื่อโนราพัน แม่เฒ่ามึงเป็นคนไปรับ(ติดต่อ)โนรามมา มีอยู่ครั้งหนึ่งไปรับโนราเพียรบ้านอยู่นาถึก มัดจำเงินไว้สี่ห้าร้อย พอค่าเช่าถูกยิงตาย ไม่ได้เล่นที่ ไปรับวันนี้ ค่าเช่าถูกพันตาย ได้เบี้ยแล้วเอาไปกินเหล้าเมา

ผู้เขียนร่วมประสบการณ์ได้ชมพิธีโนราโรงครูของสายตระกูลตัวเองและเห็นแม่เฒ่าเข้าทรงในพิธีจนวันสุดท้ายที่มีการส่งตายายและครุหมอโนรากลับ โดยมีนายโรงโนราทำพิธีตัดเหมรย เป็นการตัดเครื่องบูชาและเครื่องเซ่นไหว้ให้ขาดแยกจากกันเป็นสัญลักษณ์ว่าพันธสัญญาที่เคยให้ไว้ระหว่างกันได้ขาดกันแล้ว คืบสุดท้ายหลังสิ้นสุดการเล่นโนราโรงครูแล้วในคืนนั้นผู้เขียนรู้สึกตัวเองนอนตัวเกร็งอยู่ในมุ้งทั้งที่มีน้ำสวานนอนอยู่ด้วยอีกคน เพราะนี่กลัวไปเองว่าแม่เฒ่าจะมาเปิดมุ้ง แล้วขึ้นเข้ามาที่ผู้เขียนเหมือนที่แม่เฒ่าได้ทำในโรงพิธี ตอนที่ตายายมาจับลงแล้วได้ขึ้นไปถูกลูกหลานเพื่อถามไถ่เรื่องทุกข์สุข หรือบอกลูกหลานคนที่ถูกชี้ว่า ให้ระวังภัยหรือสิ่งชั่วร้ายที่ไม่ดีต่างๆ ผู้เขียนกลัวมากจนนอนไม่ค่อยหลับ กลัวแม้กระทั่งเสียงกระแอมกระไอของแม่เฒ่าที่ตั้งขึ้นมาจากห้องนอนอีกด้านหนึ่งของบ้าน แม้ว่านายโรงทำพิธีตัดเหมรยส่งตายายครุหมอโนรากลับไปแล้ว แต่ผู้เขียนยังคงรู้สึกว่าได้ยินเสียงเหมือนตายายมาจับลงที่แม่เฒ่าอยู่อีก ได้ยินเสียงพูดคุยของตายายในคำคืบสุดท้ายนั้น ได้ยินเสียงเดินไปมาของแม่เฒ่าในบ้านยามดึก ทั้งที่พิธีโนราโรงครูเล่นจบไปแล้ว นายโรงโนราทำพิธีตัดเหมรยสิ้นสุดแล้ว แต่ดูเหมือนว่าแม่เฒ่ามีเชื้ออยู่อีก หรือมีตายายที่ยังไม่กลับไปก็มี ผู้เขียนคงรู้สึกไปเองคนเดียวกระมัง เพราะไม่เห็นลูกหลานคนไหนจะกลัวหรือเข้าไปดูแม่เฒ่าในห้องของแกลแต่อย่างใด หลังจากนั้นผู้เขียนก็ไม่รู้ตัวเลยว่าตัวเองนั้นได้หลับไปตอนไหนในคำคืบนั้น ตื่นขึ้นอีกที่ได้ยินเสียงอะอะคุ้ยกันเสียงดังแต่ฟังไม่ออกว่าใครคุ้ยกันบ้าง วันนั้นมีฝนตกก่อนรุ่งสาง พื้นดินยังเฉอะแฉะน้ำฝนอยู่

ผู้เขียนเพิ่งจะรู้ว่าแม่ตอนที่เก็บข้อมูลทำวิทยานิพนธ์นี้เองว่า พิธีโนราโรงครูครั้งนั้นเกือบมีเรื่องไม่ดีเกิดขึ้นแล้ว แต่โชคดีว่าตายายและครุหมอโนราทางฝ่ายแม่เฒ่าไปจับลงที่บ่าวหว่างลูกน้ำสวานางนุ้ยซึ่งวิ่งมาจากบ้านนาถึกในตอนหัวรุ่งหลังวันตัดเหมรยแล้ว บ่าวหว่างมาถึงแล้วโดดขึ้นเรือนแล้วรีบไปสาวสายสัญญาณที่ยังระดินตกอยู่ที่พื้น สาวขึ้นบ้านมาไม่หมด ตายายกลัวว่าจะมีพวกผีอื่นๆ เทียวแอบมาทางสายสัญญาณนั้นแล้วเข้ามาในบ้าน เพราะในวันแรกของพิธีมีการโยงสายสัญญาณจากผ้าเพดานในบ้านลงไปโรงพิธี เมื่อสิ้นสุดพิธีตัดเหมรยในวันสุดท้ายของการเล่นโนราโรงครู ก็จะต้องสาวสายสัญญาณกลับไปที่ผ้าเพดานในบ้านให้หมด แต่เนื่องจาก

นายโรงโนราไม่ได้ดูให้เรียบร้อย ตายายทางฝ่ายแม่เฒ่าที่บ้านนาลิกเลยต้องมาช่วยแก้ไข เพื่อลูกหลานจะได้ไม่เดือดร้อนในภายหลัง เพราะถ้ามีพวกผีอื่นเที่ยวแอบเข้ามาในบ้าน จะทำให้คนในบ้านเจ็บป่วยไม่สบายหรือเกิดเรื่องไม่ดีขึ้นได้ แม่ผู้เขียนเองก็แปลกใจในเรื่องที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะเรื่องที่ว่าหวางรู้ได้อย่างไรว่ามีสายสัญญาณระพันดินตกอยู่นอกชายคาบ้าน และนั่นคือสาเหตุสำคัญของเช้าวันนั้นที่ทำให้ทุกคนในบ้านอะอะกันตั้งแต่เช้า หลังจากทุกอย่างถูกแก้ไขเรียบร้อยแล้ว บ่าวหวางบัดทรงแล้วอยู่นิ่งพูดคุยกับแม่เฒ่าพ่อเฒ่าและแม่ผู้เขียน ก่อนจะเดินกลับบ้านนาลิกในตอนสายของวันนั้น

โนราโรงครูในสายตาของรัฐในยุคนั้น เรียกว่า ผีเข้าคน รัฐไม่ให้ทำถ้าไปขออนุญาต แล้วบอกว่าเล่นโนราโรงครู แต่ถ้าบอกว่าเล่นเพื่อแก้กรรมคือการแก้คาบนาน ทางราชการยอมให้เล่น ตอนเล่นสองครั้งแรกพ่อเฒ่าไม่ได้ขออนุญาต แต่ครั้งสุดท้ายนี้ จำนวนคนรู้จักกันเป็นตำรวจที่มาซื้อสวนของน้องสาวแม่เฒ่า เป็นคนไปขออนุญาตทางอำเภอให้ ส่วนคนอื่นๆที่เล่นโนราโรงครูบางคนไม่รู้ ไม่ได้ไปขอก็มี ส่วนของพ่อเฒ่าได้นำวนมาบอก ถึงได้รู้ว่าต้องขออนุญาตก่อน เพราะถ้ามีการทะเลาะวิวาทเกิดขึ้น เจ้าบ้านจะได้ไม่ต้องเป็นธุระยุ่งยากในภายหลัง เนื่องจากในงานอาจมีชาวบ้านหรือญาติพี่น้องบางคนดื่มเหล้าเมา แล้วเกิดทะเลาะวิวาทกันขึ้นมา

ผู้เขียนเห็นว่า พ่อเฒ่าไม่ค่อยเชื่อเรื่องเข้าทรง แต่ก็ไม่เคยพูดแสดงความไม่เชื่อถือแม่เฒ่าให้ผู้เขียนฟัง ส่วนใหญ่จะเล่าแต่เรื่องคนอื่นให้ผู้เขียนฟังว่า ทำหลอกไว้อย่างไรบ้าง พ่อเฒ่าบอกว่าถ้าคนทรงทำขึ้นเอง จะดูรู้โดยให้ดูจากตายายและครูหมอมที่มาจับลง เพราะถ้าเป็นพวกผีมาแอบอยู่ ลักษณะท่าทางการกินอาหารจะเปราะอะเปื้อนไม่งาม เหมือนผีดอดอยาก กินของเช่นไหว้หมู่มามเพราะ ไม่มีญาติทำบุญไปให้ ซึ่งคำพูดนี้เป็นการพูดให้เห็นภาพตามที่คนเฒ่าคนแก่เคยเห็นมาในงานพิธีโนราโรงครู และเป็นการเตือนลูกหลานขณะมีชีวิตอยู่ ให้รู้จักทำบุญไปให้ตายายหรือญาติที่ตายไปแล้วไม่ให้อดอยาก เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความคิดของผู้คนเกี่ยวกับวิญญาณของพ่อแม่ตายายในสังคมชนบทคนใต้แถบทะเลสาบสงขลา ว่ามีตายายที่ตายไปแล้วแต่ยังไม่ไปเกิด อดอยากจนต้องไปแอบกินของไหว้ของบ้านอื่น และงานทำบุญเดือนสิบน่าจะประเพณีหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญความเชื่อของคนภาคใต้ในเรื่องนี้

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่าถึงพ่อเฒ่าจะรู้สึกขัดแย้งไม่พอใจ ไม่ชอบใจเรื่องที่แม่เฒ่าเป็นคนทรงตั้งแต่ตอนแรกๆ ที่แม่เฒ่าเข้าทรงร่วมกับญาติผู้ใหญ่ฝ่ายแม่เฒ่าที่บ้านนาลิกอยู่ก่อนแล้ว แต่จากความเชื่อของพ่อเฒ่าที่ผูกพันอยู่กับโนราและความศักดิ์สิทธิ์ที่มีต่อบรรพบุรุษฝ่ายพ่อเฒ่าที่มาเข้าทรงแม่เฒ่า เช่น ตาจอมเฒ่าที่เลือกให้แม่เฒ่าเป็นคนทรงของสายตระกูลและการที่แม่เฒ่าและพ่อเฒ่าได้รับเอาตายายและครูหมอนโนราฝ่ายพ่อเฒ่ามาบูชาไว้ที่บ้านคูแทนที่

แม่เฒ่าจะรับเอาตายายของฝ่ายแม่เฒ่าเองมาบูชา ซึ่งเหตุข้างต้นนี้อาจทำให้การต่อต้านของพ่อเฒ่าที่มีต่อแม่เฒ่าในการเป็นคนทรงนี้ลดลงไปได้บ้าง

จากภาพชีวิตการเป็นคนทรงของแม่เฒ่า ซึ่งในตอนแรกถูกต่อต้านจากพ่อเฒ่า ถูกขัดขวางไม่ให้เข้าร่วมกับญาติผู้หญิงฝ่ายแม่เฒ่า แต่แม่เฒ่าก็ขัดขึ้นจนได้เป็นคนทรง ต่อมาแม่เฒ่าได้เป็นคนทรงของสายตระกูลโนราฝ่ายพ่อเฒ่า จากการเลือกให้เป็นคนทรงของตาจอมเฒ่า ซึ่งเป็นตายายครุหมอโนราที่พ่อเฒ่านับถืออย่างมาก ทำให้เห็นการต้านทานของแม่เฒ่าและได้อาศัยพื้นที่ใกล้ตัวที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น พิธีโนราโรงครุ หรือวิญญาณของตายายและครุหมอโนราซึ่งเป็นที่นับถือกันมา ทำให้ฐานะของแม่เฒ่าอยู่เหนือและสูงกว่าฐานะเดิม เป็นการสร้างแรงต้านทานและลดภาวะความรู้สึกตึงเครียดในชีวิตประจำวันของผู้หญิงคนหนึ่งได้บ้าง แม่จะเป็นช่วงเวลาหนึ่งในพิธีโนราโรงครุเท่านั้น ดังที่จะได้เห็นอำนาจต้านทานที่มาจาก การขัดขึ้นต่อฐานะความเป็นรองของผู้หญิงที่ร่วมอยู่ในสายรากลเดียวกันในบทถัดไป